T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

GÜLNUR KÜÇÜKALADAĞLI
16737007

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ONUR GÜNEŞ AYAS

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

GÜLNUR KÜÇÜKALADAĞLI
16737007

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ONUR GÜNEŞ AYAS

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI

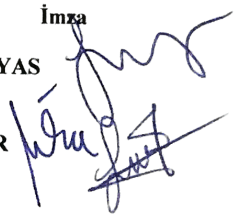
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

GÜLNUR KÜÇÜKALADAĞLI
16737007

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih:
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. ONUR GÜNEŞ AYAS	
Jüri Üyeleri	: Dr. MUSTAFA ÖZEL	
	Dr. FATMA TUNÇ YAŞAR	

İSTANBUL
HAZİRAN 2019

ÖZ

TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ
Gülnur Küçükaladağlı
Haziran, 2019

Bu çalışmanın amacı, Türk boyları arasında uygulanan armağan değiş tokuş/karşılıklı yükümlülük sistemini Türk destanları üzerinden değerlendirmektir. Sosyal bilimler literatürüne yirminci yüzyılda dâhil olan armağan kuramı araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Armağan kuramının temel ilkesi verme–alma–geri verme döngüsüyle topluluklar arasında barışın sağlanmasıdır. Bu ilke, görünürde gönüllü olmasına rağmen eski toplumlarda düzenin sağlanması açısından zorunludur. Topluluklar arasında barışın sağlanması ve korunması bu ilkeler eşliğinde verilen armağanlar ile mümkün olur. Bu temel ilkeleriyle armağan kültürü, eski Türk toplumunu oluşturan boylar arasında da gelişmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Türk kültüründe eski dönemde yaşayan ve kalıntıları günümüze ulaşan toy, potlaç tipi yağma, kalın/başlık, yoğ (ölü aşı), ad verme, beşik kertmesi gibi adetler armağan/karşılıklı yükümlülük sistemine ait uygulamalardandır. Bu uygulamaların izlerine sözlü kültür ürünleri olan Türk destanlarında rastlanır. Bu çalışmada farklı inanç sistemine sahip ve farklı coğrafyada yaşayan Türk boylarının destanlarından altı tanesi seçilerek bu destanlarda armağan kültürünün izleri incelenmiştir. Yukarıda zikredilen uygulamaların, farklı destanlarda en az bir kez ya da daha fazla geçmesi, armağan/karşılıklı yükümlülük kültürünün Türk boylarında bir sistem olarak varlığına işaret eder. Destanlar ayrıca bunların uygulanma biçimleri hakkında da fikir verir. Buna göre; eşik dönemlerinde verilen armağanlar (doğum/düğün/ölüm toyları, ad verme gibi), aileleri birleştiren karşılıklı sözleşmeler, taraflar arasında dostluk tesis eden armağanlar, siyasi armağanlar karşılıklı yükümlülük siteminin uygulandığı alanlardır.

Anahtar Kelimeler: Armağan, karşılıklı yükümlülük, potlaç, Marcel Mauss, Türk destanları, kültür sosyolojisi.

ABSTRACT

TRACES OF GIFT CULTURE IN TURKISH EPICS
Gülnur Küçükaladağlı
June, 2019

The aim of this study is to examine the system of gift exchange / mutual obligation among Turkish tribes through the Turkish epics. The theory of gift, which was incorporated into the social sciences literature in the twentieth century, forms the theoretical framework of this research. The basic principle of the gift theory is to ensure peace between communities by cycle of giving-receiving-giving back. Although this cycle appears to be voluntary it is indeed obligatory for establishing and maintaining peace and order in ancient societies. The gift culture developed among the ancient Turkish communities and had been transferred to the next generations. *Toy*, *potlatch* ceremonies, *kalın*/*başlık*, *yoğ* (death lunch), name gibing, *beşik kertmesi* (betrothed in the cradle) are some of the practices of the gift / mutual obligation system of the ancient Turkish customs that still exist. The traces of these practices are found in Turkish epics, the products of oral culture. For this study, the elements of gift culture in six epics of Turkish tribes from different beliefs and geographies were examined. Once or more reference to aforementioned gift practices in the epics indicates the existence of the system of gift exchange / mutual obligation in ancient Turkish tribes. Moreover, epics give insight into the modes of gift practices. Having said that, the gifts given on thresholds (such as birth / wedding / death ceremonies, name giving), mutual agreements connecting families, gifts for establishing bonds between different parties, and political gifts are the contexts where mutual obligation system was applied in the ancient Turkish tribal societies.

Keywords: Gift, mutual obligation, *potlatch*, Marcel Mauss, Turkish epics, cultural sociology.

ÖN SÖZ

"Şunu da unutmayın, gerçek pazarında, alan değil veren kazançtadır daima" cümlesi ile biten *Derviş Kaşıkları Hikâyesi'nde*, kurulan sofraya oturanların eline, sapı birer metre uzunluğunda olan kaşıklar verilir. Ve kaşıkların ucundan tutarak yemeleri istenir. Sofraya ilk oturanlar kendi kendilerine yemeğe çalışırken yemeği döküp saçar. Üstelik hepsi de sofradan aç kalkar. Onlardan sonra oturanlar ise kaşıkları karşıdakinin ağzına uzatarak birbirini doyurur. Böylece hepsi doymuş olarak kalkar sofradan. Hikâye, sevgiyi dilde yaşayanlarla gönülde yaşayanların farkını anlatmak istese de aslında doymak için ya da başka bir deyişle almak için önce diğerine vermek zorunluluğu üzerine kurulmuştur. Tıpkı annemin, "almak istiyorsan önce vereceksin ya da ne almak istiyorsan önce onu vereceksin" dediği gibi. Böylece almak isteyen önce verir ve alan tekrar vererek yine almak ister.

Armağan, gerek mahiyeti gerek kişiler arasındaki muhabbeti tazeleme ve güven duygusu oluşturma özellikleri ile hayatımın büyük bir bölümünde zihnimi meşgul eden bir konu olmuştur. Bir dönem hediyeler kadar ambalajının da önemli olduğuna inandığım için paketleme işine kafa yorup kısmen el emeğinin de dâhil olduğu, sunulan hediyenin ruhuna uygun olacağını düşündüğüm paketlemeler üzerinde çalıştım. Daha sonra kullandığım malzemelerin doğaya zarar verdiğini düşündüğüm için paketleme işinden vazgeçip paketsiz hediyeler sunmaya başladım. Bugünlerde ise "sürdürülebilir ambalaj" düşüncesiyle el emeği ambalajlar üreterek paketleme yapmaya çalışıyorum. Ayrıca hayalimde kişilerin zevklerine ve ilgi alanlarına uygun olabilecek kategorilere ayrılmış bir hediye-yorum sitesi kurmak vardı. Bunun için yedi yıl önce *hediyeleşiyorum.com* ismiyle bir internet sitesi satın aldım. Fakat sosyal medya internet sitelerinin önüne geçtiği ve sosyal medya kullanmadığım için vazgeçtim.

Peki, armağan denilince beni çeken şey neydi? Kafamda hangi sorular dönüyordu? Zihnimi sık sık meşgul eden sorulardan bazıları şunlardı: Sevdiklerimize bir armağan sunduğumuz zaman seçilen nesneler verenin mi yoksa verilen kişinin mi

ruhunu yansıtmalıdır? Yoksa her iki ruhu da buluşturmaya mı çalışmalıdır? İnsanlar arasındaki kuvvetli bağı kuracak olan bu seçimlerden hangisidir? Peki ihtiyaçlar? Armağan bir ihtiyacı gidermek için sunulur mu? Ya zevkler? Armağana kimin zevki hakim olmalıdır? İhtiyaçlar ve zevkler armağan seçimlerimizi etkiler mi? Etkilemeli mi? Bazen bir sorunun cevabını tamam buldum "armağan verilen kişinin ruhunu yansıtmalı" dediğim sırada bir şey oluyordu ve tam aksini düşünmeye başlıyordum. Armağan hakkındaki düşüncelerim sonu gelmez bir şekilde sürüp gidiyordu.

Sosyal yardım çalışma düşüncesi ile başvurduğum yüksek lisans öğrenimimde ise bambaşka bir kapı açıldı. Düşüncelerim uzun yıllar önce tartışılmış ve kuramsallaştırılmıştı. Bu kuramı çalışarak yıllardır beni meşgul eden sorulara da cevap bulabilecek olmam büyük bir şanstı. Ve beni ilk günden itibaren çok heyecanlandırdı. Çalışmamın sonunda ise sorularımın cevabını buldum. Derviş kaşıkları hikâyesinde olduğu gibi armağanın gerçekleşmesini sağlayan dinamik de vermek–almak–geri vermekti. Bir çember şeklinde elden ele dolaşan armağan, ekonomik, kültürel, psikolojik yönleri ve ruhuyla birlikte sosyal ilişkileri kuran, yenileyen ve pekiştiren prensiplere sahipti. Ve bu prensipleriyle, arkaik toplumlarda olduğu kadar modern toplumlarda da sosyal ilişkileri etkileyerek bağ oluşturmaya devam ediyordu.

Ayrıca bir vesile ile okuduğum *Dede Korkut Kitabı,* beni içine çeken ikinci motivasyon kaynağım oldu. Geçmiş gitmiş dediğimiz kuşaklardan bana ulaşan bir ses, bir haber ve bir yadigârdı. Bu yadigârları biraz daha tanımak, hatta onlarda beni çeken armağanın izlerini bulmak benim için eşsiz bir deneyim olacaktı. *Destan Dünyası* ve *Armağan Kültürü*'nü birleştirecek bir çalışma yapmak hayallerimin de ötesindeydi.

Bu konuyu çalışmaya karar verdiğim zaman armağan kuramının günümüzde karşılığı olmadığı için çalışmamam konusunda bazı tavsiyeler aldım. Tereddütte kaldığım bu noktada kıymetli hocam Doç. Dr. Onur Güneş Ayas heyecanımı paylaşıp beni teşvik ederek çalışmama daha sıkı sarılmamı sağladı. Çalışmam boyunca yapmış olduğu yönlendirme ve eleştirilerle daha geniş düşünebilmemi sağladı. Ayrıca konuya gösterdiği yakın ilgi sayesinde motivasyonumu hep yüksek tutmama yardımcı oldu. Yine saygıdeğer Dr. Mustafa Özel, her çalışmanın kendi biricikliğine vurgu yaparak Türk destanları ve armağan çalışmam konusunda beni yüreklendirdi. Çalışmaya başladıktan çok kısa bir süre sonra danışma imkânı bulduğum sayın Prof. Dr. İsmail Kara da Türk kültür çalışmalarının öneminin üstünde durarak cesaretimi artırdı.

Çalışmaya başladıktan sonra, bu çalışmanın ilham kaynaklarından biri *Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanları Bağlamında Hediye* başlıklı makalenin sahibi, çok değerli hocam Prof. Dr. Aynur Koçak ile tanışma imkânı buldum. Aynur Koçak da benim heyecanımı aynı ölçüde paylaşıp beni yüreklendirmeye devam etti. Ve özellikle destanlarla ilgili eksik olduğum birçok konuda eksiklerimi tamamlamamda bana yardımcı oldu. Doç. Dr. Altan Kar, çalışmama yön verebilecek *Sembolik Kültür İlişkileri ve Bir Örnek Olarak Armağan Kavramı* başlıklı doktora tezini benimle paylaşma cömertliğinde bulundu. Çalışmayı ayrıntılı bir şekilde okuyarak değerlendiren değerli jüri üyesi hocam Dr. Fatma Tunç Yaşar'ın eleştiri ve önerileri ile bu çalışma son şeklini aldı. Ayrıca bu çalışma kıymetli arkadaşlarım Esra Aydın Erden, Zemzem Yeşilyurt, Fikriye Karaman, Hayriye Büşra Işık, Ebrar Karaca, Sema Keleş, Havva Yılmaz, Betül Sezgin, Selma Çolak ve Christina Zenginoğlu'nun katkıları ve teşvikleri ile tamamlandı. Çalışmam sırasında benden yardım ve teşviklerini esirgemeyen hocalarıma, katkıda bulunan arkadaşlarıma ve iki yıl boyunca bana sabreden aileme özellikle de çalışmamı okuyup imlâ hatalarımı düzelten babam Mehmet Özkal'a şükranlarımı bildiririm.

Gülnur Küçükaladağlı

İstanbul; Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İİİ**

ABSTRACT ..... **İV**

ÖN SÖZ ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**

1. GİRİŞ **1**

2. ARMAĞAN: KARŞILIKLI YÜKÜMLÜLÜK SİSTEMİ **10**

2.1. Armağan Kültürü 10

2.1.1. Armağanın Tanımı ve Literatür 10

2.1.2. Armağanın Tipik Özellikleri 16

2.1.3. Armağanın Müddeti 17

2.1.4. Armağanın İşlevleri 18

2.1.5. Armağanın Evrenselliği 19

2.1.6. Modern Armağanlar 23

2.1.7. Tanrı–Armağan İlişkisi 25

2.1.8. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları 28

2.1.9. Reddedilmesi Gereken Armağanlar 29

2.1.10. Kapitalizm Öncesi Toplumların Ekonomik Kültürü ve Armağan 29

2.2. Saf Armağan: Karşılık Gerektirmeyen Armağan 34

2.3. Potlaç 36

2.4. Kula: Barış Döngüsü 40

2.5. Hau: Şeylerin Gücü....43

2.6. Karşılıklılıklar Şeması....44
2.6.1.1. Genelleşmiş Karşılıklılık, Dayanışmacı Uç....45
2.6.1.2. Dengelenmiş Mübadele, Orta Nokta....45
2.6.1.3. Olumsuz Karşılıklılık, Sosyal Olmayan Uç....45

3. ESKİ TÜRKLERDE ARMAĞAN KÜLTÜRÜ....48

3.1. Eski Türklerin Toplumsal Yapısı....49
3.1.1. Türklerde Kut....49
3.1.2. Türklerde Küç....52
3.1.3. Türklerde Ülüg....53

3.2. Türk Kültüründe Armağan....57

3.3. Eski Türklerde Armağan Uygulamaları....61
3.3.1. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları....61
3.3.1.1. Doğum....61
3.3.1.2. Evlilik–Düğün....62
3.3.1.2.1. Kalın/Başlık–Mehir....63
3.3.1.2.2. Düğün Daveti–Okuntu....65
3.3.1.2.3. Beşik Kertmesi....66
3.3.1.3. Erginlenme Törenleri–Ad Verme ve Sünnet....67
3.3.1.4. Ölüm....69
3.3.1.4.1. Ölü Aşı....69
3.3.2. Birleştirme Armağanları....71
3.3.2.1. Toy/Ziyafet....71
3.3.2.2. Potlaç Tipi Yağma....72
3.3.2.3. Ant....74
3.3.2.4. Misafirperverlik....75
3.3.3. Kan Davası....77
3.3.4. Siyasi Armağanlar....79

4. TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜ.....82

4.1. Türk Destanları Hakkında Genel Bilgiler.....82
4.1.1. Destan Nedir?.....82
4.1.2. Tezde Kullanılan Destanlar Hakkında Genel Bilgiler.....83
4.1.2.1. Oğuz Kağan Destanı.....83
4.1.2.2. Dede Korkut Kitabı.....84
4.1.2.3. Manas Destanı.....85
4.1.2.4. Başkurt Halk Destanları.....86
4.1.2.5. Şor Kahramanlık Destanları.....87
4.1.2.6. Tıva Kahramanlık Destanları.....88

4.2. Türk Destanlarında Armağan Kültürü.....89
4.2.1. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları.....89
4.2.1.1. Doğum.....89
4.2.1.2. Ad Verme.....91
4.2.1.3. Evlilik–Düğün.....95
4.2.1.3.1. Kalın–Mehir.....95
4.2.1.3.2. Düğün Toyu.....96
4.2.1.3.3. Beşik Kertmesi.....98
4.2.1.3.4. Kişisel Armağanlar.....99
4.2.1.4. Ölüm.....100
4.2.1.4.1. Ölü Aşı-Yoğ.....100
4.2.2. Birleştirme Armağanları.....102
4.2.2.1. Toy/Ziyafet.....103
4.2.2.2. Potlaç Tipi Yağma.....109
4.2.2.3. Ant.....110
4.2.2.4. Misafirlik.....112
4.2.2.5. Siyasi Armağanlar.....113
4.2.2.6. Dostluk Armağanları.....113
4.2.3. Olumsuz Karşılıklılık.....114
4.2.3.1. Kan Davası.....115
4.2.3.2. Yağma ve Ganimet.....116
4.2.4. Tanrıya Sunulan Armağanlar.....119

4.2.5. Kadınların Mübadelesi ve Armağan Olarak Kadın 121
4.2.6. Sefer Öncesi ve Sonrası Armağanlar 121
4.2.7. Kahramanlık Karşılığında Verilen Armağanlar 122

5. SONUÇ 125

KAYNAKÇA 133

ÖZ GEÇMİŞ 145

1. GİRİŞ

Efsaneye göre Pandora, ateşi çalan Prometheus'u cezalandırmak için Zeus'un isteği ile yaratılan ilk kadındır. "Bütün tanrıların armağanı demek" olan Pandora'nın kendisi de bir armağan olarak Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a sunulur[1] (Eyüboğlu, Erhat, 1977, 37). Kutsal kitaplarda geçen armağanın ilk örnekleri ise Tanrının insana sunduğu hayat ve insanın Tanrıya sunduğu kurbandır. Tanrılar ve insanlar arasında gerçekleşen bu ilk armağanlar, günümüze kadar zenginleşerek bireyler ve topluluklar arasında çeşitli uygulamalarla devam eder. Özel günler, bayramlar ve törenler, geçiş ritüelleri başta olmak üzere, belirlenmiş ya da kendiliğinden, farklı şekillerde hemen her kültürde canlılığını korur. Gündelik hayatın bir parçası olan armağan, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen sembolik bir alışveriş olması sebebiyle yirminci yüzyılın başlarında kültür çalışmalarına dâhil edilir. Özellikle antropologlar ve sosyologlar tarafından çalışılan Armağan Kültürü, kültürlerin farklılaşması, birbirleriyle ilişkiye girmesi ve oluşan yeni koşullara göre kendini yenilemesi ile tazeliğini korur. Böylece mit dünyasında ilk örnekleri görülen armağan, kadim geleneklerden günümüze kadar gelerek, modern dünyada ortaya çıkan yardım kurumları ile yapılan bağışlar, tıbbın gelişmesi ile gerçekleşen kan ve organ bağışları gibi pek çok alanda şekil değiştirerek varlığını korumaya devam eder.

Herkesin kendini verdiği armağanlarla ifade ettiği durumlar vardır. Bu armağanlar sevginin ve saygının ifadesi olarak ya da herhangi bir menfaat beklentisi ile verilebilir. Hangi amaçla verilirse verilsin armağan insanlar arasında bir köprü kurarak ilişkileri genellikle olumlu manada etkiler. Armağan, insanlar arasındaki sevgi ve muhabbeti artırarak duygusal bağların oluşmasına yardımcı olur. Ayrıca "ne verirsen elinde o gelir seninle" atasözünde olduğu gibi verilen hiçbir armağan karşılıksız kalmaz. Armağan, verilen kişiden ya da başka birinden gelip ilk veren

[1] Adının anlamı "tüm armağan" olan Pandora'ya, "*Aphrodit* güzelliğini, *Minerva* çekiciliğini, *Hermes* kurnazlığını ve yalancılığını, bütün öteki tanrılar da kendi özelliklerini armağan etmiştir." Pandora artık tanrılarda da bulunmayan akıl hariç tanrıların sahip olduğu iyi ve kötü tüm özelliklere sahiptir (Hançerlioğlu, 1975, 491).

kişiyi mutlaka bulur. Tıpkı bumerangın çıktığı yere geri dönmesi gibi armağan da ilk çıktığı yere dönüp dolaşıp gelir. Üstelik ilk veren kişiye dönen armağan her zaman maddi olmak zorunda değildir. Bu zor durumda kalındığı bir anda gelecek manevi bir destek/yardım/armağan da olabilir. Burada dönüp ilk vereni bulan manevi armağan aynı zamanda cömertçe yapılan iyiliğin dönmesi anlamına da gelir.

Cömertlik armağan verme eğilimini etkileyen amiller arasındadır. "Elinde olanı harcayan, eli açık, başkalarına yardımdan kaçınmayan" (Doğan, 2005, 220) cömert kişi, aynı zamanda armağan vermekten kaçınmayan kişidir. Cömertlik ile verme insanlar arasında ve dini öğretilerde de övülen bir davranıştır. Örneğin Andaman adalarında kadınların ve erkeklerin cömertlikte birbirinin önüne geçmeye çalıştıkları (Mauss, 2018, 109) gibi dünyanın başka bir yerinde; Arabistan'da da insanlar cömertlikte yarışırlar (Çağırıcı, 1993, 72). Araplar "birinin çok cömert ve misafirperver olduğunu anlatmak için 'kuşları doyuran', 'esen yeli besleyen', 'yolcunun azığı', 'köpeği korkak olan' gibi mecazi ifadeler" kullanır (Çağırıcı, 1993, 72). Andaman adalarında yaşayan halkın ve Arapların cömertlik anlayışı aynıdır. Burada cömertliğin özünü oluşturan unsur, kişilerin ya da kabilelerin şan ve şereflerinin artırılması arzusudur. Türk-İslam kültürünün temelini oluşturan İslam dininde ise cömertlik, bir fazilet olarak "Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan ahlâkî bir muhtevaya" bürünür. Yardımlaşmak, insanlara iyilik yapmak Allah'a saygı göstermek amacıyla yapılır. Ayet ve hadislerde şiddetle tavsiye edilen cömertlik, karşı tarafa gönül rızasıyla yardım yapmayı gerektirir (Çağırıcı, 1993, 72). Cömertlik ve armağan arasındaki bağ, taraflar kendileri kadar karşı tarafı da düşünerek hareket etmeleriyle kurulur. Buna göre biriktirilen/bahşedilen zenginlik harcanırken taraflar, kendi çıkarına göre hesap yapmadan karşı tarafa vererek maddi-manevi üstünlük sağlamış olur.

Mauss'un klasikleşmiş çalışmasıyla[2] kuramlaşarak sosyal bilimler literatürüne giren armağan, topluluklar arasında, verme–alma–geri verme şeklinde gerçekleştirilen bir değiş-tokuş sistemidir. Bu sistem, görünürde gönüllü olmasına rağmen barış durumunu devam ettirmeye yarayan bir zorunluluktur. Armağan sisteminde değiş tokuş edilen şeyler nesneler olabileceği gibi gıda, büyük veya küçük

[2] Mauss, "ilk baskısı 1925 yılında yapılan ve ve İngilizce'ye *the Gift* [*Armağan*] olarak çevrilen *Essai sur le don, forme arcaïque de l'échance* başlıklı çalışmasında, ilkel toplumlarda **armağan değişimi**nin önemini tartışmak için dünya üzerindeki etnografik ve tarihsel verileri kullanmıştır" (Smith, Riley 2016, 114).

ziyafet ve şenlikler, kadınlar, çocuklar, ruhani görevler, tılsımlar, büyü sözleri ve rütbeler de olabilir. Şeyleri dolaşımda tutma zorunluluğu toplumsal ilişkileri düzenleyen ve sosyal bağları kuvvetlendiren bir yapıdır. Asıl dolaşımda olan ise nesneler değil onların ruhudur, çünkü armağanı her veren ona kendinden bir şey katar. Böylece defalarca el değiştiren şeyler bu değiş tokuşlarla daha da anlam ve değer kazanır; değer kazandıkça da dolaşımdaki rolü artar. Artık burada söz konusu olan armağan, "bir nesne değildir, sosyal bir bağdır" (Godbout, 2003, 27).

Sunulan bu armağanların küçük bir kısmı gönüllülük esasına bağlı kalarak, diğerkâmlık ile verilse de büyük bir kısmında en azından verilene eşdeğer bir karşılık beklentisi bulunur. Beklenen karşılık gelmediği takdirde ilişkiler bozulabilir. Bazı armağanlar ise verilen kişiyi zor durumda bırakır ya da alanı borçlu hale getirerek karşılığını veremeyecek kişileri tahakküm altına alır. Çalışmada, saf armağan olarak nitelendirilen diğerkâmlıkla verilen karşılıksız armağana da değinilmekle birlikte asıl olarak taraflara açık bir şekilde karşılıklı yükümlülük getiren armağan kültürü ele alınacaktır.

İki tarafın/rakibin (aile, klan, kabile) karşılıklı olarak birbirine sundukları armağan karşılıklı yükümlülüğü başlatır ve bu veriş-alışın sürekliliğini gerekli kılar. Karşılıklı yükümlülüğün bir kutbunda çatışma ve rekabet bir kutbunda da barışın olduğu çeşitli dereceleri bulunur. Kuzeybatı Amerika'da olduğu gibi, çatışma ve rekabetin şiddetli olduğu toplumların yanı sıra, rekabetin, öne geçme yarışının ve vermenin daha yumuşak olduğu toplumlar da vardır. Türk toplumu bunlardan biridir. Armağan kültürü Türk toplumunun köklerinde mevcuttur. Türk toplumları tarih boyunca defalarca yeni oluşumlar yaşasa da köklerinden gelen bu kültür, kendini daima koruyarak günümüze kadar ulaşır. Cumhuriyet ile birlikte başlayan köken arayışında, Orta Asya Tük kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda çeşitli armağan uygulamaları saptanır. Örneğin Gökalp, Türklerde yaşayan bir potlaç (armağan) kurumu olan yağmadan bahseder (Gökalp, 2015, 85). İnan, kandaşlığın haricinde yeni bir dostluk ve kardeşlik inşa eden ant içme törenleri hakkında yazar (İnan, 1968c, 317-330). Yine İnan, ölüler için verilen yoğun (ölü aşı) izlerini Türklerin eski dini olan Şamanizm'de bulur (İnan, 1986a, 189). Sonraki nesillerden Divitçioğlu ise armağan değişiminin, Kök Türklerin paylaşım sisteminin bir parçası olduğunu söyler (Divitçioğlu, 2000, 239). Adanır, "Anadolu'ya göç etmiş topluluklardan biri olan Osmanlıların potlacın pek çok temel özelliğine sahip" olduğunu yazar (Adanır, 2015,

2013, 247). Bu çalışmalar sayesinde Türk kültüründe yerleşik olan armağan kurumları hakkındaki ilk bilgileri elde etmek mümkün hale gelmiştir.

Türk kültüründe misafir ağırlama, misafirliğe eli boş gitmeme ve bazen verilen *diş kiras*ıyla misafirlikten eli boş dönmeme, doğum yapana hediye götürme ve doğum yapanın genellikle yemekli bir organizasyonla tanıdıklarını davet etmesi, evliliğin çeşitli aşamalarında (söz, nişan, düğün) karşılıklı olarak ailelerin ve evlenecek çiftlerin hediyeleşmesi, hacca gidecek kişiye hediye götürülmesi ve bunların karşılığında hacdan dönen kişinin hediye getirmesi, asker uğurlamada, ev almada, mezuniyet kutlamalarında ve hasta ziyaretinde hediye götürme gibi adetler eski devirlerden beri uygulanır. Oldukça geniş bir yelpazede yer bulan bu armağanların kökü, kısmen eski Türk toplumuna, kısmen Türk-İslam kültürüne, kısmen de daha yakın dönemlere dayanır. Hemen her durum ve ortamda kendini gösteren armağan uygulamaları, Türk toplumlarının tarihi seyri içinde önemini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Türk kültüründe armağan uygulamaları bireysel olduğu kadar da kolektiftir. Kolektif olarak gerçekleşen, taraflara karşılıklı yükümlülük getiren ve barışı tesis eden armağan kurumlarına Türk topluluklarında da rastlanır. Çalışmamızda bu kurumlar tespit edilerek armağan kültürü içinde neye tekabül ettikleri belirlenecektir.

Armağan kültürünün Türk toplumundaki sürekliliği/işleyişi hakkında ilgimi pekiştiren örnek ise birkaç yıl önce Konya'da, her aşamasına katıldığım, bir köy düğünüdür. Düğün öncesi aileler arasında karşılıklı olarak verilen armağanlar, adeta bir potlaç seremonisine dönüşen düğün ziyafetleri, düğüne katılanların getirdiklerinden oluşan armağan tepeciği[3], düğün evine yapılan komşu yardımları armağan sisteminin günümüzde de gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasını olduğunun işaretleridir. "Türk kültüründe, mahalli düzeyde de olsa, hala yaşayan armağanın izleri nasıl takip edilebilir?" sorusu aklıma ilk sözlü kaynaklar olan destanlara başvurmayı getirmiştir.

Türk Destanlarında Armağan Kültürünün İzleri başlıklı çalışmanın teorik çerçevesini, yukarıda ana hatları çizilen armağan kuramı oluşturur. Armağan kültürünün eski Türk adet ve gelenekleri içinde nasıl işlediği ilk sözlü kaynaklar olan

[3] Düğüne gelen hediyeler evin dışında bulunan bir mutfak ya da kiler vazifesi gören ve *tafana* adı verilen bir yerde toplandı. Tüm köy halkından gelen hediyelerin üst üste yığılmasıyla bir armağan tepeciği oluşmuştu.

Türk destanları üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmada "Armağan kültürünün temelinde bulunan karşılıklılığın izlerine eski Türk boyları arasında rastlamak mümkün müdür?" sorusuna cevap aranacaktır. Buna bağlı olarak öncelikle Türk kültüründe geçmişte uygulanan armağan kurumları araştırılacaktır. Armağan kurumları varsa bunların topluluklar arasında nasıl uygulandığı açıklığa kavuşturulduktan sonra Türk destanlarından çeşitli örnekler ile armağan kültürünün izleri takip edilecektir.

Destanlarda örnekleri bulunan evi yağmalatma, kan davası, toy (ziyafet), ölü aşı, evlilik yoluyla kurulan ittifakın bir çeşidi olan beşik kertmesi, ant içme töreni, ad verme ve diğer uygulamalar armağan kültürünün birer parçasıdır. Evi yağmalatma âdeti ile Mauss'un Kuzey Amerika yerlilerinde gözlemlediği potlaç geleneği örtüşür. Yine potlaç gibi birinin diğerini alt etmesine kadar devam eden kan davası birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de vardır. Burada verilen örnekler ve benzeri uygulamalar Türk Destanları incelenerek ortaya koyulacaktır.

Türk destanları, Güney–Batı (Oğuz) grubu, Güney–Doğu (Karluk-Uygur) grubu, Kuzey–Batı (Kıpçak) grubu, Kuzey–Doğu (Sibirya) grubu ve Çuvaş destanları olmak üzere beş gruba ayrılır. (Yıldız, 2015, 6) Çalışmada incelenecek metinlerin seçimi bu sınıflandırmadan yola çıkılarak yapılmıştır. Üç farklı gruptan ikişer destan seçilerek benzer armağan uygulamaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece farklılıklar üzerinden Türk kültürüne dair bütüncül bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Buna göre Güney–Batı (Oğuz) grubu Türk boyları destanlarından *Oğuz Kağan Destanı* ve *Dede Korkut Kitabı*, Kuzey–Batı (Kıpçak) grubu Türk boyları destanlarından *Başkurt Halk Destanları* ve *Manas Destanı*, Kuzey–Doğu (Sibirya) grubu Türk boyları destanlarından da *Şor Kahramanlık Destanları* ve *Tıva Kahramanlık Destanları* değerlendirilmiştir. Çalışma boyunca bu destanlar arasında yapılacak gidiş gelişlerle Türk boyları arasında ortak bir armağan/karşılıklı yükümlülük sisteminin olup olmadığına dair işaretler aranacaktır. Bunun için de armağan değiş tokuşunun yoğun bir şekilde gözlendiği destanlara odaklanılmıştır. Sadece Oğuz Kağan Destanı bunun dışındadır. Fakat o da ilklerden olma özelliği ile destan dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Seçilen bu destanlar armağan kültürünün tüm Türk boyları arasında aynı şekilde yürürlükte olduğunu ispatlamak için yetersizdir. Bu çalışma sadece farklı Türk boylarının, farklı coğrafya, farklı inanç sistemleri ve bazı farklı kültür

kalıplarına rağmen yürürlükte olan benzer yönlerini ortaya koymak için bir giriş mahiyetindedir. Saptanan benzerlikler, Türk dünyasının ortak paydada buluşabilecek bir geleneğe sahip olduğunu gösterir. Buna göre, armağan kültürü farklı Türk topluluklarına çeşitli uygulamalarla sirayet etmiş ve toplumsal ilişkileri düzenleyen bir boyut kazanmıştır. Çalışmanın, tüm eksikliğine rağmen Türk kültüründe varlığını sürdüren armağan sisteminin uygulanış şekillerine bir nebze de olsa açıklık getirebileceğini umuyorum. Ayrıca geçmişe yapılan bu yolculuğun bizi geleceğe ulaştıran bir adım olmasını diliyorum. Çünkü "geçmişi ne kadar doğru kavrarsak, geleceği o ölçüde doğru kestirebiliriz" (Özel, 1996, 27)

Armağan kuramının teorik çerçevesini çizmek için öncelikli olarak Mauss'un eserine başvurulmuştur. Mauss, armağanı/potlacı kuramsallaştırarak kendinden sonra gelenlere öncülük etmiştir. Bu çalışmada onun *Armağan Üzerine Deneme* (Mauss, 2018) adlı çalışması, armağan kültürünü anlamada temel kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Mauss'un çalışmasını ilerleterek bu alana katkı yapan Sahlins'in *Taş Devri Ekonomisi* (Sahlins, 2016); armağan kuramını farklı bir alana (sanat) uygulayan Hyde'ın *Armağan* (Hyde, 2007); armağanın arkaik toplumlarda olduğu kadar modern toplumlarda da sosyal bağları düzenleyen bir kurum olduğunu iddia eden Godbout'un *Armağan Dünyası* (Godbout, 2003); dünya tarihini *mübadele tarzları* ile açıklayan ve armağana özel bir önem atfeden Karatani'nin *Dünya Tarihinin Yapısı* (Karatani, 2017) adlı çalışmalarına başvurulmuştur. Bu çalışmanın teorik çerçevesinin ana hatları esasen bu kitaplara dayanmaktadır.

Destanlar hakkında yazılmış çok sayıda eser mevcuttur. Bu eserlerde destanlar genellikle Türkoloji, Türk Dili ve Edebiyatı veya Halk Bilimi bağlamında ele alınmıştır. Destanlar genellikle bir edebi tür olarak değerlendirilmesine rağmen aynı zamanda toplumların sosyal ve kültürel yaşamlarını anlamamıza yardımcı olacak metinlerdir ve sosyolojik bir bakış açıyla incelenmelerinin faydalı olacağı açıktır. Edebiyat incelemeleri, sosyoloji, antropoloji ve tarihe dayanan disiplinler arası çalışmalar bu alanda yeni ufuklar açacaktır. Bu çalışmayı daha önce yapılmış destan ve armağan çalışmalarından farklı kılacak olan şey destan metinlerinden çıkartılan armağan örneklerinin sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmış olması, başka bir deyişle antropoloji ve sosyoloji literatüründe "ilkel" toplumlara uygulanan armağan kuramlarının eski Türk toplumlarının yaşantısını anlatan edebi metinler olan destanlara uygulanmış olmasıdır.

Tezin ikinci bölümünde Marcel Mauss tarafından kuramlaştırılan Armağan değişimi çerçevesi altındaki farklı uygulama, kavram ve kurumlar alt başlıklar halinde incelenecektir. Bunlardan ilki Mauss'un "toplam yükümlülük" olarak ifade ettiği ve aynı adı kullanarak genelleştirdiği *Potlaç* kurumudur. Potlaç, ilk olarak Kuzey Batı Amerika sahillerinde gözlenen verme-alma ve geri verme döngüyle topluluklar arasında gerçekleştirilen bir armağan sistemidir.[4] Potlaç, genellikle bir şölen eşliğinde gerçekleştirilen, eşitler arasındaki şeref ve itibar kazandıran bir üstünlük yarışıdır. Bu yarış beraberinde rekabeti getirse de potlaç, toplulukların barış halinde kalmalarını sağlayan bir kurumdur. Bir diğer kurum, Trobriand Adalarında yürürlükte olan *Kula*'dır. Kula, adalar arasında bulunan karşılıklı ortaklar aracılığı ile gerçekleşen ve karşılıklı barışı sağlayan bir armağan değiş tokuş sistemidir. Karmaşık yapısına rağmen toplumsal ağları başarılı bir şekilde kurmasıyla armağan kurumları arasında ön plana çıkar. Maori halkı tarafından uygulanan ve en az üç kişinin arasında dolaşımda olan armağan türü ise *Hau*dur. Hau, bir kurum olmaktan ziyade armağanları dolaşımda tutan itici güçtür. Armağanlar, *hau*nun itici gücü sayesinde elden ele dolaşır. Bu bölümde ele alınacak bir diğer konu ise *karşılıklılıklar şeması*dır. Sahlins tarafından geliştirilen karşılıklılıklar şeması, genelleşmiş, dengeli ve olumsuz karşılıklılık ayrımıyla armağan kurumlarının bir çeşit tasnifidir. Bu tasnife göre dayanışmacı uç ile sosyal olmayan uç arasında çeşitli derecelerde karşılıklılıklar bulunur.

Üçüncü bölümde ise eski Türk toplumlarında armağan kültürünün toplum içindeki işleyişi ve işlevleri ele alınacaktır. Armağanın Türk toplumlarındaki rolünü anlamak için öncelikle eski Türk toplumlarının yapılanmasına yer verilecektir. Eski Türk toplumunda armağan kültürünün işleyişi ile ilgili bilgi alınabilecek yazılı ve sözlü kaynaklar arasında kitabeler, hatıratlar, seyahatnameler, anı kitapları, sözlükler ve destanlar bulunur. Bu kaynaklardan özellikle *Divanu Lugati't-Türk*'te ve diğer sözlüklerde geçen armağan ile ilişkili kelimelerin anlamları verilecektir. Ayrıca *Orhun Kitabeleri*nde[5] ve *İbn Fadlan*[6] ve *İbn Batuta*[7] *seyahatnameleri*nde geçen

[4] Mauss potlaç kurumu genelleştirerek tüm armağan kurumları için kullanır. Gökalp ve Adanır da Mauss ile aynı şekilde tüm armağan uygulamaları için kullanmıştır. Hyde ve Godbout ise armağan ile potlacı birbirinden ayırarak armağan şeklinde kullanır. Potlaç, sadece bir armağan kurumudur (Hyde, 2007, 35; Godbout, 2003, 156).

[5] Orhun Kitabeleri hakkındaki bilgiler ikinci bölümün girişinde verilecektir.

[6] İbn Fadlan Seyahatnamesi, 885-932 yılları arasında halifelik yapan Abbasi halifesi el-Muktedir'in Türk, Hazar, Rus, Bulgar ve Başkırd hükümdarlarına gönderdiği elçi olan İbn Fadlan'ın bu kavimlerdeki gözlemlerini aktardığı eserdir (Şeşen, 2006, 1).

armağan örnekleri aktarılacaktır. Daha sonra da Türklerde uygulanan armağan/karşılıklı yükümlülük kurumları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bunlar, geçiş ritüelleri ve eşik armağanları olan doğum, sünnet, ad verme, düğün ve ölüm ile ilgili armağan uygulamaları; birleştirme armağanları olan toy/ziyafet, potlaç tipi yağma, ant ve misafir ağırlama; olumsuz bir karşılıklılık olarak değerlendirilen kan davası ve siyasi armağanlardır. Bu uygulamaların kökenleri tespit edilerek bir sonraki bölümden çıkarılacak armağan örnekleri için zemin hazırlanacaktır.

Dördüncü bölümde ise, Türk kültürünün zenginliğinin, günümüze kadar ulaşmasını sağlayan destanlar incelenerek armağan kültürünün izleri takip edilecektir. Oğuz grubu Türk boylarının destanı olan *Oğuz Kağan Destanı*'nda hem metnin kısa oluşu hem de genellikle çevre illeri Oğuz iline katmak için sürekli sefer halinde olmaları nedeniyle armağan örnekleri çok fazla değildir. Olanlar da genellikle seferler esnasında alınan dostluk armağanları, siyasi armağanlar ve çeşitli vesilelerle düzenlenen toylardır. Oğuz Kağan Destanı'nın İslam öncesine ait Uygur harfli nüshası ile İslamiyet'ten sonra yazıldığı için İslami unsurları barındıran nüshaları bulunur. Çalışmanın amaçlarından biri de farklı inanç sistemlerindeki benzerlikleri ortaya koymak olduğu için İslami unsurları barındırmayan bir metin tercih edilmiştir. Bu metin, Bahattin Ögel'in *Türk Mitolojisi I* adlı eserinin içindeki *Oğuz Kağan Destanı*'dır (Ögel, 2014, 131-145) Sadece bir yerdeki (ad verme) önemli bir açığı kapatmak için diğer metne başvurulmuştur (Demir, 2016, 68). Bu seçimle Oğuzların İslam öncesi ve sonrası değişen inanç farklılıklarına rağmen korunan ortak kültürün izlerini yakalamak mümkün olacaktır. Çünkü Oğuz grubundan seçilen diğer destan (Dede Korkut Destanları) İslamiyet sonrasında yazılmıştır. Ve metin baştan sona kadar İslami unsurları barındırır. Dede Korkut Destanları, destanlardan hikâyelere geçiş döneminde yazıldığı için destani hikâyeler olarak nitelendirilir. *Dede Korkut Masalları* (Güney, 1958*)*, *Dede Korkut Hikayeleri* (Gökay, 1976), Dede Korkut Öyküleri (Birkan, 1980) ve *Dede Korkut Kitabı* gibi çeşitli isimlerle yayınlanmıştır. Bu çalışmada, Dede Korkut çalışmalarında uzman olan Muharrem Ergin'in günümüz Türkçesine uygun olarak hazırladığı *Dede Korkut Kitabı* (2017b) adlı eseri kullanılmıştır. *Dede Korkut Kitabı'nda* çalışmanın iddiasını kuvvetlendirecek, geniş bir yelpazede, zengin armağan uygulamaları bulunur. Bu

[7] İbn Battûta'nın yirmi sekiz yıl boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Anadolu, İran, Irak, Hindistan, Çin, Sri Lanka, Maldivler, Fas ve Endülüs gibi çeşitli ülkelere yaptığı seyahatlerinde yaptığı gözlemlerini aktardığı eser. Eserinde, bu ülkelerde şahit olduğu sosyal yaşam, inanç ve gelenekleri anlatmıştır.

uygulamalar bireyler, aileler, topluluklar arasında gerçekleşmesiyle çok yönlü değerlendirmelere imkân sağlar. Bunlar doğum ile ölüm arasında geçen hayatın neredeyse tüm safhalarını kuşatır.

Kıpçak grubu Türk boylarının destanı olan *Manas Destanı*'nda da yine zengin armağan motifleri bulunur. Manas destanı, günümüze kadar çeşitli versiyonlarla derlenerek aktarılmıştır. Bu çalışmada amaca odaklanmak için sade ve kısa bir metin tercih edilmiştir. Bu metin, Manas çalışmalarıyla bilinen Abdulkadir İnan'ın *Manas Destanı* (1992) adlı eseridir. Bu sebeple destanın uzun versiyonlarında yer alan armağan motifleri gözden kaçmış olabilir. İnan'ın derlediği metinde geçen armağan çeşitleri Dede Korkut Kitabı'na nazaran azdır. Fakat yine de tezin iddiasını kuvvetlendirecek niteliktedir. *Başkurt Halk Destanları* da armağan uygulamalarının çokça geçtiği bir diğer Kıpçak grubu destanlarındandır. Bu destanlarda mitolojik unsurlarında ağır basmasıyla mitolojik armağanlar görünür. Fakat bu çalışmada mitolojik armağanlara yer verilmemiştir. Sadece insanların toplumsal yapılarının içine işleyen armağan motifleri alınmıştır. Başkurt destanları için de yine günümüz Türkçesine uygun Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov (2000) tarafından derlenen sade bir metin olan *Başkurt Halk Destanları* adlı eseri tercih edilmiştir. Sibirya grubu Türk boyları destanlarından *Şor Kahramanlık Destanları'*nda geçen armağan uygulamaları diğerlerinden zaman zaman farklılaşır. Mesela ad veren olarak ihtiyar kişilerle beraber Tanrı devreye girer. Diğer destanlarda pek fazla görünmeyen, kardeşlik için, ant içme törenleri görülür. Fakat tüm farklılıklarına rağmen aynı uygulamalarda, aynı ilkelerde buluşulur. Alıntılar, Metin Ergun'un *Şor Kahramanlık Destanları* (2006) adlı kitabından yapılmıştır. Sibirya grubu Türk boyları destanlarından ikinci olarak *Tıva Kahramanlık Destanları* alınmıştır. Bu destanların yapısı Şor Kahramanlık Destanları'na benzer. Tuva'da Şamanizm ve Lamaist Budizm bir arada yaşar. Tıva Kahramanlık Destanlarının çalışmamız açısından önemi de burdan gelir. Farklı coğrafya ve inanç sistemine sahip Türk boyları seçilirken destancılık geleneği kuvvetli olan Tuva Türkleri seçilmiştir. Alıntılar, Metin Ergun ve Mehmet Açа tarafından derlenen *Tıva Kahramanlık Destanları*'ndan yapılmıştır.

2. ARMAĞAN: KARŞILIKLI YÜKÜMLÜLÜK SİSTEMİ

2.1. Armağan Kültürü

2.1.1. Armağanın Tanımı ve Literatür

Armağan kelimesinin karşılığı olarak *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te "bir kimseye karşılıksız olarak verilen şey, hediye ve herhangi bir başarıyı değerlendirmek için verilen mükâfat" (Ayverdi, 2005,167); *Ötüken Türkçe Sözlük*'te, "bir kişiyi sevindirmek için özel günlerde verilen şey; hediye; ağırlık, önceden kararlaştırılıp ilan edilen ödül; mükâfat, kendisine saygı duyulan birinin bağışı; lütuf; ihsan ve bir kimseye veya olayın anısına adanan kitap veya başka eser; ithaf" (Çağbayır, 2007, 296) verilir. Sözlük anlamı sevilen kişilere karşılıksız olarak verilen hediye şeklinde olsa da armağan, sosyal bilimler literatüründe topluluklar arasında gerçekleşen bir karşılıklı değiş tokuş sistemidir.

Antropoloji Sözlüğü'nde armağan, "birey ve topluluklar arasında toplumsal bağlar yaratmak veya bu bağları güçlendirmek amacıyla" gerçekleştirilen değiş tokuştur. (Emiroğlu, Aydın, 2003, 69-70). *Etnoloji Sözlüğü*'nde *potlaç* ise "Kuzey Amerika kıyılarında yaşayan yerli şeflerin ya da zengin kimselerin doğum, erginlenme töreni, ölüm → totem direği dikme vb. gibi önemli olaylar sırasında düzenlenen törenlerde ellerindeki malları ve değerli nesneleri (hasır, sepet, örtü, sedef, bakırdan yapılma amblem, yiyecek maddesi vb.) başkalarına bağışlaması ya da yok etme âdeti" olarak tanımlanır (Örnek, 1971, 200).

Sosyoloji Sözlüğü'nde *potlaç*, ilkel kavimlerde kabileler veya aileler arasında gerçekleşen iki tarafın da üstün şeref kazanmak için yarıştığı bir sözleşme şeklidir. Potlaç, taraflardan birinin diğeri için düzenlediği düğün, ziyafet, cenaze töreni gibi vesilelerle hazırladıkları yarış vesileleridir (Ülken, 1969, 237-238).

Sözlüklerdeki anlamlarından yola çıkarak armağan için şunları söylemek mümkündür: Armağan, arkaik toplumlarda, topluluklar arası gerçekleştirilen karşılıklı yükümlülükler sistemidir. Yazılı olmayan bu yükümlülük sistemi; armağan

verme, armağan alma ve karşı armağandan oluşur. Verme–alma–geri verme döngüsü görünürde gönüllü olmasına rağmen barış durumunu devam ettiren bir zorunluluktur. Çünkü armağana karşılık verilmemesi, verilen armağanın elde tutulması (mülk edinme), düzenlenen potlaçlara davet etmemek, davetleri kabul etmemek veya karşılığını vermemek barış durumunun kolayca bozulmasına ve topluluklar arası düşmanlık ve savaşlara neden olur.

Armağan sistemi ilk olarak Malinowski'nin ve Mauss'un çalışmaları ile antropoloji ve sosyoloji literatürüne girmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalarla da geliştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalarda armağan sistemi, potlaç, karşılıklılık ya da karşılıklı yükümlülük gibi farklı adlandırmalarla anılır.

Marcel Mauss [1924], *Armağan Üzerine Deneme*[8] adlı eserinde Polinezya (Samoa), Malinezya (Trobriand ve diğer Malenezya toplumları), Yeni Zelanda (Maori), Andaman ve Kuzeybatı Amerika (Tlingit, Haida ve Kwakiutl) hukuk sistemlerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve bu topluluklarda yürürlükte olan verme–alma–geri verme zorunluluğunu kuramsallaştırmıştır. Bu topluluklarda, farklı kurumlar aracılığıyla uygulanan değiş-tokuş sistemleri temelinde aynı tipik özellikleri barındırır. Mauss bu özelliklerden hareketle toplam yükümlülük sistemi (askeri, hukuki, iktisadi ve dini) olarak değerlendirdiği değiş-tokuş sitemine *Potlaç (Potlach)* adını verir.[9] Çalışmasında "Geri kalmış ya da arkaik toplumlarda, alınan hediyenin zorunlu olarak geri verilmesini sağlayan hukuk ve menfaat kuralı nedir? Hediye edilen şeyde, hediye alanın geri vermesini gerektirecek olan hangi güçtür?" (Mauss, 2018, 73) sorularına cevap arar. Bu güç, karşılıksız vermeye ve gönüllülüğe dayalıymış gibi görünmesine rağmen tarafları verme ve almaya zorunlu kılan karşılıklı yükümlülük sistemidir. Yükümlülük altına giren taraflar ise topluluklardır (Mauss, 2018, 74-80). Çalışmamızda Mauss'un bu eserinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Özellikle kuramın ele alındığı ikinci bölüm, Mauss'un çalışmasının üzerine kurulmuştur.

[8] Bu eser Türkçeye üç kez çevrilmiştir. İlk çeviri, *Hibe: Arkaik cemiyetlerde mübadelenin şekilleri ve sebepleri* [1934] adıyla Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi tarafından yayınlanmıştır. İkinci çeviri, Doğu Batı Yayınlarından çıkan *Sosyoloji ve Antropoloji* [2005] adlı eserin bir bölümüdür. Son çeviri ise, Alfa Yayınlarından *Armağan Üzerine Deneme* [2018] adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışmadaki alıntılar üçüncü çeviriden yapılmıştır.

[9] Mauss, potlaç kelimesini esasında "beslemek" ve "tüketmek" anlamlarına gelen "Vancouver'den Alaska'ya beyazların ve yerlilerin günlük dilinin bir parçası haline gelmiş olan chinokk adlandırmasından" alır (Mauss, 2018, 78).

Marshall Sahlins [1972] "ilkel ekonomiler ve toplumlar hakkında antropolojik bir iktisat umuduyla" yazdığı *Taş Devri Ekonomisi* adlı eserinde ilkel mübadeleyi karşılıklılıklar şeması üzerinden değerlendirir. Buna göre karşılıklılığı, genelleşmiş karşılıklılık, dengelenmiş mübadele ve olumsuz karşılıklılık olarak üçe ayırır. Genelleşmiş karşılıklılık armağanın iki uç noktasından biridir ve diğerkâmlıkla yapılır. Annenin çocuğunu emzirmesi, akrabalar ve dostlar arasında gerçekleşen hediyeleşmeler gibi karşılık beklenmeden verilen armağanları kapsar. Dengelenmiş mübadele ise iki ucun ortasında yer alır. Karşılık olarak verilen şey eşdeğer olmalı ve geciktirmeden yapılmalıdır. Olumsuz karşılıklılık ise, "karşılığında hiçbir şey vermeden ve herhangi bir cezalandırılmaya maruz kalmadan bir şeyler elde etme çabası"nı ifade eder. İki uç olan çocuğun emzirilmesi ve gasp etme arasında çeşitli derecelerde karşılıklılıklar bulunur. Akrabalık, dostluk, resmi arkadaşlık ya da barış, ittifak, evlilik bunlara örnek olarak verilebilir (Sahlins, 2016, 188-192). Bu çalışmada Sahlins'in karşılıklılıklar şeması, destanlardaki armağan uygulamalarının tasnif edilmesini kolaylaştırmıştır. Türk kültüründe uygulanan armağan değiş tokuşları, armağanın iki uç noktası arasındaki farklı dereceleri temsil eder.

Lewis Hyde [1979] *Armağan* adlı kapsamlı çalışmasında "sanat eserinin meta değil, armağan olduğu" varsayımından hareket eder. Sanat eserlerinin hem piyasa hem de armağan ekonomisine bağımlı olmasına rağmen armağan ekonomisinin baskın olduğunu vurgular. Çünkü yetenekler, çaba ile mükemmelleştirilebilecek birer armağandır. Hyde, armağan teorisinin dilini, sanatçının yaşamına nasıl uygulanabileceğini, yazarların, şairlerin kendilerine gösterilen işaretleri takip ederek eserlerini nasıl meydana getirdiklerini çeşitli örnekler ile anlatır (Hyde, 2008, 15-22). Hyde'ın çalışmamıza katkılarından en önemlisi, *birleştirme armağanları* kavramsallaştırmasıdır. "İnsanları birleştiren ve münferit kişilerden tek vücut meydana getiren" *birleştirme armağanları* (Hyde, 2008, 94) bu çalışmanın dördüncü bölümünde üst başlık olarak kullanılmış ve insanları belli bir yükümlülük altında bir araya getiren armağan uygulamaları ele alınmıştır.

Jacques T. Godbout [2000], *Armağan Dünyası* adlı eserinde armağan siteminin, modern toplumlarda, inkâr edilme eğilimine rağmen her yerde var olduğunu ve sosyal hayatın tamamını etkilediğini savunur. Modern toplumda armağanın piyasa, devlet ve özel alanda ne şekilde yer edindiğini ve varlığını nasıl sürdürdüğünü inceler. Buna göre arkadaşlık, dostluk, aile, Noel/baba, miras,

yabancılara verilen armağanlar olan kan ve organ bağışları ile gönüllü faaliyetleri, iş yaşamında, sanat faaliyetlerinde gerçekleştirilen armağan modern bireyin günlük yaşamıyla iç içedir. Godbout, aynı zamanda modern armağan ile arkaik armağanın arasındaki pek çok farkı ortaya koyar (Godbout, 2003, 21-218). Godbout, bu eseriyle modern armağanların da arkaik armağanlar kadar günlük hayatın bir parçası olduğunu vurgulayarak armağanın bugününe ışık tutmuştur. Çalışmamızın konusu arkaik armağan olmasına rağmen Godbout'un düşünceleri yeni ufuklar açmıştır.

Dünya tarihini *mübadele tarzları* ile açıklayarak üretim tarzı odaklı Marksist yaklaşımlara alternatif sunmaya çalışan Kojin Karatani'nin [2014] yaklaşımına göre, toplumda bir arada bulunan "karşılıklı armağanlaşmaya dayalı A tipi (ulus), yönetim ve himayeyi içeren B tipi (devlet), meta mübadelesinden oluşan C tipi (Sermaye) ve bu üçünün aşılmasıyla ortaya çıkan D tipi" olmak üzere dört tip mübadele tarzı bulunur. Bunlar toplumlarda bir arada bulunmakla birlikte bazı toplumlarda bu tiplerden biri daha baskın görülür. Göçebe toplumların yerleşik hayata geçmesiyle ortaya çıkan A tipi mübadele, karşılıklı armağan mübadelesidir. A tipi mübadele tarzı topluluklar arasında doğan bir ilkedir. Haneler veya gruplar birbirleri ile dostane ilişki kurdukları zaman ortaya çıkar. "Bir başka ifadeyle, tek tek haneleri aşan daha üst seviyede bir kolektif, karşılıklılık sayesinde şekillenir." D Tipi mübadele tarzı ise B ve C tipinde bastırılan karşılıklılığın (A tipi) daha üst boyutta tekrar döneceği mübadele tipidir (Karatani, 2017, 32-40). Karatani'nin farklı bakış açıları çalışmamızı zenginleştirmiştir. Özellikle kan davası ile potlaç arasında kurduğu bağlantı, *Kan Davası* başlığının çerçevesini oluşturmuştur.

Türkiye'de yapılan armağan çalışmalarının öncüsü Ziya Gökalp'tir. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* [1925] adlı eserinde eski Türklerde potlaç/armağan geleneğinin olduğunu yazan ilk kişidir. Eski Türklerde *toy* adı verilen muhteşem ziyafetler ve şölenler düzenlense bile bunlar tam anlamıyla potlaç değildir. Potlaç kurumu tam olarak Salur Kazan'ın evini yağmalatmasını anlatan destan ile eski Oğuzlar arasında görülür. (Gökalp, 2015, 85) Gökalp, *Dede Korkut Kitabı*'nda geçen bu olaydan yola çıkarak Türlerde potlaç kurumunun yürürlükte olduğunu söyler (Gökalp, 2015, 84-85; 211-215; 267-273). Çalışmamızda *Potlaç Tipi Yağma* geleneği Gökalp'in bu görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Sencer Divitçioğlu da *Kök Türkler; Kut Güç, Ülüg* [1987] adlı eserinde armağan değişiminden bahseder. Dumezil'in Hint-Avrupa topluluklarında varlığını

saptadığı üçlü işlev modelini, *kut, küç* ve *ülüg* işlevleri ile Kök Türklere uygular (Divitçioğlu, 2000, 34). *Ülüg*, bir iktisadi terim olarak bir budun ya da boyda yaşayanlara paylarının çeşitli şekillerde verilmesidir. Divitçioğlu, *Ülüg* başlığı altında Armağan değişimi (*ıdışma*) ve yağma geleneğini inceler. Üretilmiş malların değişim ve dolaşımını sağlayan *ıdışma* aynı zamanda kutsal ve mistik bir anlama da sahiptir. Böylece *ıdışma*nın iktisadi işleviyle birlikte bereket de sağlanır. Divitçioğlu, armağan değişimini, ödülleme-karşı ödülleme olarak değerlendirir (Divitçioğlu, 2000, 235-255).

Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında Ali Akay'ın [1999] 1999 yılında Mimar Sinan Üniversitesinde verdiği ders notlarının derlenmesiyle oluşan *Armağan* adlı kitabı zikredilebilir. Döneminin ekonomik krizi ile ilgili düşünülerek hazırlanmış bir kitaptır (Akay, 2016). Mehmet Birekul ise [2014] *Armağan Kültürü* isimli eserinde armağanı, karşılıklı değiş tokuşu ifade eden mübadele, "önemli bir güç sağlama ve muhafaza etme unsuru" olarak prestij ve geçmişten günümüze hediyeleşmede değişmeyen etken olan kutsal bağlamında değerlendirir (Birekul, 2014, 9-11).

2005 yılında Marmara Üniversitesi'nde gerçekleştirilen *Hediye Sempozyumu*'nda sunulan bildirilerin yer aldığı metinler Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç editörlüğünde *Hediye Kitabı* (Naskali, Koç, 2007a) *ve Kültür Tarihimizde Çeyiz* (Naskali, Koç, 2007b) adlı iki kitapta toplanmıştır. Bu kitaplarda, Türk devletlerinde hediye uygulamaları, hukukta hediye mevzuatı, anılarda hediye, hediye kelimeleri, gelenek ve göreneklerde hediye, düğün-dernekte hediye, edebiyat metinlerinde hediye, ithaflar, promosyon ve hediye anketleri üst başlıklarıyla çok çeşitli konuda yazılmış makaleler bir araya toplanmıştır. Çalışmamızda özellikle hediyelik kelimeler ve gelenek görenek üst başlıkları altında bulunan bu kitaplardaki makalelerden önemli ölçüde istifade edilmiştir. *Kültür Tarihimizde Çeyiz* kitabındaki *Dede Korkut'ta Hediye* (Duvarcı, 2007b, 297-303) ve *Tuva ve Kazak Halk Anlatılarında Hediye (*Açа, 2007b, 334-345) başlıklı makaleler çalışmamızın dördüncü bölümü için yol gösterici olmuştur.

Oğuz Adanır, *Eski Dünyaya Yeni Bakış* [1993] adlı eserinde İslâmcı, Marksist ve Turancı şeklinde adlandırılan tarih yorumlarına alternatif getirebilmek için Osmanlı Tarihini makro düzeyde yeniden gözden geçirmiştir. Mauss, Baudrillard, Berkes ve Ülgener'in metinlerini yeniden gözden geçirerek potlaç/karşılıklı

yükümlülük toplumlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama dönemine kadarki kurumları arasında benzerlikler bulmuştur (Adanır, 2015, 17-18). Adanır'a göre Osmanlı'nın gelişme döneminde "yaşamın tüm alanları karşılıklı yükümlülük kuralları tarafından" belirlenir (Adanır, 2015, 51). Buna göre toplumsal örgütlenme, kazanç ve inanç arasında bir bütünlük vardır.

Aynur Koçak, *Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanları Bağlamında Hediye* başlıklı makalesinde, Dede Korkut ve Oğuz Kağan Destanlarında yer alan hediye geleneğini Mauss ve Malinowski'nin karşılıklılık (mütekabiliyet) yaklaşımları ile değerlendirir (Koçak, 2004, 523-533). Makale, bu çalışmanın ilham kaynakları arasındadır ve dördüncü bölümün şekillenmesinde katkısı olmuştur. Divitçioğlu, *Türkler Ansiklopedisi* içinde yer alan *Kağanlar ve Armağanlar* başlıklı makalesinde Türklerin sosyal yapılarını ve bu yapı içinde armağanın rolünü inceler (Divitçioğlu, 2002, 201-208). Ahmet İnsel, *Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri* başlıklı makalesinde, hane içi armağan ve haneler arasındaki armağan değişimlerini ele alır. İnsel armağanı, modern dünyanın faydacı ilişkilerinden insanı soyutlayarak toplumun/insanın yeniden üremesini sağlayan motivasyonlardan biri olarak değerlendirir (İnsel, 1995, 105-116). Göçer, *Ahiliği Potlaç Kültürü Üzerinden Yeniden Okumak* başlıklı makalesinde XIII. yüzyılda sosyo-ekonomik yönleri olan *ahilik* teşkilatını potlaç/karşılıklı yükümlülük sistemi ile kıyaslayarak yeniden ele alır (Göçer,2017, 465-474). Emine Dingeç, *Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni yılda Hediyeleşme* başlıklı makalesinde Türklerin eskiden kullandıkları on iki hayvanlı takvimin yılbaşı olan nevruzda hediyeleşme geleneğinin Osmanlı Devleti'nde de devam ettiğini yazar (Dingeç, 2009).

Altan Kar'ın yaptığı *Sembolik Kültür İlişkileri ve Bir Örnek Olarak Armağan Kavramı* (Kar, 2005) başlıklı doktora tezi; Fatma Ünyay Açıkgözün yaptığı *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme: Padişahlara Sunulan ve Padişahların verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma* (Açıkgöz, 2012) başlıklı doktora tezi; Oya Mutlu'nun yaptığı *'Armağan Ekonomisi' ve 'Kurban' Kavramları Bağlamında Medya Kurbanları* (Mutlu, 2005) başlıklı yüksek lisans tezi; Cenk Ateş'in yaptığı *Armağanın Tarihsel Dönüşümü Ve Modernizmle Birlikte Tüketim Ürünü Olarak Televizyon'da Sunumu: Sevgililer Günü Örneği* (Ateş, 2013) başlıklı yüksek lisans tezi; Elif Demirkaya'nın yaptığı *Çağdaş Paylaşım Kültürü ve Armağan*

Demirkaya, 2014) başlıklı yüksek lisans tezi armağan ile bağlantılı olarak yapılan ya ve bu çalışmada istifade edilen diğer çalışmalardır.

2.1.2. Armağanın Tipik Özellikleri

Armağan sisteminin, farklı coğrafya ve kültürlerde farklı uygulamaları bulunur. Fakat bu uygulamalar bazı temel prensiplerde birleşir. Bunlar: c

Armağan değiş tokuş sisteminin kurucu unsuru, verme–alma–geri verme zorunluluğudur. Bu zorunluluk çevrimsel bir devinimi ifade eder. Nesneler çevrimsel/döngüsel bir şekilde hareket ederek elden ele dolaşır. Arkaik toplumlarda ilişkilerin başlaması ve devam etmesini sağlayan bu unsurdur. Armağan değişimi, toplulukları barış içinde bir arada tutan sözleşme niteliğindedir. "*Essai sur le don* [veresin diye veriyorum], ilkeller için bir tür toplumsal sözleşmedir" (Sahlins, 2016, 167).

> Bir vaygu'anın ilk defa hediye olarak verilmesi vaga adını taşır, "opening gift." Vaga başlangıcı oluşturmakta ve alıcıyı karşılık olarak bir hediye (yotile) vermekle yükümlü kılmaktadır; Malinowski son derece doğru bir biçimde bunu "clinching gift" olarak tercüme etmektedir; ve bu da işlemi "sonlandıran hediye" anlamına gelmektedir. Bunun bir diğer adı da kududur ve ısıran, kesen, koparan ve serbest bırakan diş anlamına gelmektedir. Yotile zorunludur; kişi kendisine bunun verilmesini bekler ve bu birinci olarak verilen hediyeye eş değer olmak zorundadır; yeri geldiğinde zorlamayla veya beklenmedik bir yolla alınabilir. Büyüyle veya en azından küfürle, hakaretle ve öfke gösterilerek, gerektiği gibi iade edilmeyen bir yotile'nin öcü alınabilir (Mauss, 2011, 249-250).

Alıntıda açıkça görüldüğü gibi armağan döngüsünü devam ettirmek zorunludur. Aksi takdirde topluluklar arası ilişkiler bozulur. Çünkü armağan, topluluklar arasında doğup gelişen ve varlığını sürdüren bir sistemdir.

> Karşılıklı olarak yükümlülük altına giren, değiş-tokuş ya da anlaşma yapanlar bireyler değil topluluklardır; anlaşma sırasında hazır bulunanlar törel kişilerdir: Aynı ortamda yüz yüze gelen gruplar şeklinde, şefler aracılığıyla ya da her iki biçimde karşı karşıya gelen klanlar, kabileler ve ailelerdir" (Mauss, 2011, 207).

Armağan sistemi, bu topluluklar arasında barışın sağlanmasını ve devam etmesini sağlar. "Karşılıklı armağan alıp verme yoluyla, topluluk başka bir toplulukla ilişkisinde "doğa durumu"nu arkasında bırakıp bunun yerine barış durumunu yaratır" (Karatani, 2017, 79). "İnsanlara ve tanrılara sunulan armağanların bir amacı da birbirleriyle barış ortamını kazanmaktır" (Mauss, 2018, 103). "İlkel toplum, savaş'la savaş halindedir ve bütün alış verişleri barış anlaşmalarıdır... Ya da Buşman'ın dediği gibi, 'En kötüsü hediye vermemektir. Eğer insanlar birbirinden hoşlanmıyor, fakat birisi bir hediye veriyor ve diğeri de kabul etmek zorunda kalıyorsa, bu

aralarında barışa yol açar. Sahip olduklarımızı hediye olarak veririz. Bu şekilde birlikte yaşarız'" (Marshall, 1961, 245'den aktaran Sahlins, 2016, 180).

Karşılıklı yükümlülük yasaların değil geleneklerin (töre) hüküm sürdüğü bir sistemdir. Bu sistemde herkes herkese karşı yükümlüdür (Adanır, 2013, 29), örf ve törelere uymamak ya da karşı gelmek toplum dışına itilmeye sebep olabilir. "Bu ise simgesel ya da fiziksel bir ölüm anlamına gelebilir" (Adanır, 2013, 34). Türk armağan sistemi de buna dâhildir. Karşılıklı yükümlülük sistemine bağlı olarak eski Türk toplumunda, *orun* (mevki) ve *ülüş*ün (paylaşım) ilkelerini (İnan,1968d, 241), konuklara yemek vermek ve hayvanlarını besleme zorunluluğunu (İnan, 1968e, 290) ya da hükümdarın fetihlerden elde ettiklerinin paylaşımının (Adanır, 2015, 55) kurallarını belirleyen töre/geleneklerdir.

2.1.3. Armağanın Müddeti

Armağanların belli bir süre sonra karşılığının geri verilmesi kula ve potlaç başta olmak üzere tüm armağan sistemlerinde zorunludur. Bir çeşit vade olarak değerlendirilen ve o topluluğun genel kabulüne göre belirlenen bu sürenin sonunda karşılığının verilmesi gerekir. "Ortak bir yemek, bir *kava* dağıtımı, elde edilen bir tılsım, durum gereği hemen geri verilemez. Bütün karşı yükümlülükleri yerine getirmek için 'zaman' gereklidir." Ziyaretler, evlilik ve ittifaklar, farklı şenlikler kutlamak veya karşılıklı "saygılar sunmak" gibi tüm değiş tokuş sistemlerinde vade kavramı yürürlüğe girer (Mauss, 2018, 146).

Armağana anında karşılık verilmesi ise armağanın, cemaat bağlarının reddi anlamına gelir. Yükümlülük ve karşı yükümlülük basit bir alış verişe dönüşür. Tören esnasında karşılık verildiği örnekler bulunsa da bu durum genellikle itibar görmez ve soyluluktan uzaktır. Anında verilen karşılık, "kendini borcun ağırlığından sıyırma, borcu üstlenememekten korkma, yükümlülükten ve bağlayıcı türden bir nezaketten kaçınmaya çalışma ve karşıdaki kadar cömert olamamaktan korkulması yüzünden sosyal bağları pekiştirmekten vazgeçme anlamına gelir" (Godbout, 2003, 158). Topluluk nezdinde gözden düşmemek için karşı armağan o topluluk tarafından belirlenmiş olan zaman içinde ödenmelidir.

Alınan armağanın karşılığının hemen verilmesinin uygun olmaması gibi geciktirilmesi de alan kişinin itibarını zedeler. Vadesi geldiğinde ödenmediği takdirde ilk vereni yatıştırmak ve ilişkinin devam ettiğini onaylamak anlamına gelen

bir ara armağanı ya da vaktini geçirdiği için daha fazla bir armağanı zorunlu kılar. Karşı armağanı zamanı geldiğinde vermeye gücü yetmeyen sadece "deriyi 'delen', ısırmayan, işi bitirmeyen bir *basi* hediye edebilir. Bu bir tür bekleme hediyesidir, erteleme faizidir; armağan vermiş olan alacaklıyı yatıştırır; ama ileride armağan vermesi gerek borçluyu borcundan kurtarmaz" (Mauss, 2018, 126). "Maorilerde geri ödeme geciktiğinde, yapılan geri ödeme geleneksel olarak ilk başta verilen hediyeden daha fazla olur" (Sahlins, 2016, 159).

2.1.4. Armağanın İşlevleri

Armağanın ekonomik işlevinin yanında sosyal, siyasi ve dini işlevleri de bulunur. "Armağanda değiş tokuş edilen şeyler sadece mal, zenginlik, gayrimenkul, taşınır mal ya da ekonomik olarak kullanılabilen eşyalardan ibaret değildir. Her şeyden önce karşılıklı nezaket gösterileri, şölenler, âyinler, askeri hizmetler, kadınlar, çocuklar, eğlenceler, bayramlar ve fuarlar söz konusudur" (Mauss, 2011, 208).

Armağanın en önemli işlevi, tüm ilişkilerin temeli olan toplumsal ilişkileri, canlı ve taze tutmasıdır. "Çünkü mal, evlat, şan ve şeref üretmeye başlamadan önce toplumsal ilişkinin kurulmuş olması gerekir. Armağan kavramı tam da buna işaret eder. Toplumsal ilişki eşyanın, insanın, simgenin var oluşundan öncedir, bu anlamda birincildir" (İnsel, 2003, 16). Armağan dolaşımı ya da karşılıklılığı devam ettikçe sosyal ilişkiler kuvvetlenmekte ve toplulukların birbirine olan bağlılıkları süreklilik kazanmaktadır.

Armağanın dini işlevi, yapılan şölenlerde ortaya çıkar. "Şamanizm ve büyük tanrılar kültü seansları, klanın kolektif ya da münferit atalarının, totemlerinin seansları" eşlik eder (Mauss, 2018, 76). Potlaç, "buna dâhil olan reisler, adlarını taşıdıkları, danslarıyla dans ettikleri, ruhları tarafından ele geçirildikleri tanrıları ve ataları orada temsil" etmeleriyle "dinidir, mitolojiktir ve şamanistiktir" (Mauss, 2018, 154). Samoa armağan sisteminde armağanın temel iki unsuru açıkça görülür. Bunlardan ilki itibar, onur ve zenginliğin verdiği *mana*dır. Diğeri ise bu *mana*yı, otoriteyi, tılsımı kaybetmek kaygısıyla armağanların geri verilmesi zorunluluğudur (Mauss, 2018, 83-84). *Mana*, varlıkların büyüsel gücünü sembolize etmeleriyle içinde kutsal olanı barındırır. Böylece armağan, dini bir hüviyetle alınan armağanların geri verilmesini sağlar.

Armağanın iktisadi işlevi, "hatırı sayılır zenginliklerin daimi olarak harcanması ve devredilmesi" nde ortaya çıkar. "Bu devirler, değiş tokuş, hatta ticaret, satış olarak da adlandırılabilir; fakat bu ticaret asildir, teşrifatla ve cömertlikle doludur ve her hâlükârda, başka bir niyetle, hızlı kazanç sağlamak amacıyla yapıldığında belirgin bir hakaretin konusu olur" (Mauss, 2018, 154). Armağanda, şeref ve itibar arayışıyla birlikte vade ve kredi kavramları ortaya çıkar. Bir kabile tüm zenginliklerini harcayarak diğer kabilelere, zamanı geldiğinde alacağı, bir çeşit kredi ile borç vermiş olur. Armağanın temelinde, farklı toplumlarda farklı veriş alış şekilleri olsa da temelinde aynı ticari ilişkiler bulunur; sürekli olarak vermek ve almak.

Armağanın hukuki işlevi ise, klanların reisleri aracılığı ile diğer klanlarla yaptıkları sözlü anlaşmalarda görülür. Yazılı bir sistem olmadığı için bu sözleşmeler topluluk içinde gerçekleşir. Yapılan anlaşmalarla karşılıklı olarak verilen armağanlar teminat altına alınır.

2.1.5. Armağanın Evrenselliği

Armağan çalışmalarında ele alınan kurumların farklı coğrafyalarda olması armağanın evrenselliğini sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Evrensellik, genel geçer kuralların tüm toplumlar tarafından kabul edilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu durumda armağanın ilkeleri tüm toplumlarda mutlak olan genel geçer ilkeler midir?

"Hediye verme geleneği bütün kültürlerde görülen evrensel ve işlevsel bir kültür kalıbıdır. İlkel olsun, çağdaş olsun, her kültür bu geleneği yaygın biçimde sürdürmüştür" (Tezcan, 1997, 58). "Evrensellik fikri iki şekilde anlaşılmalıdır. İlki, armağan bütün toplumlarla ilgilidir. İkincisi armağan her toplumun bütününe nüfuz etmiştir" (Godbout, 2003, 32). Adanır'a göre potlaç kültürü, "tek tanrılı dinler öncesine ait evrensel kültür"dür. Yaklaşık olarak MÖ X. yüzyıl ile MS X. yüzyıla kadar dünyanın büyük bir bölümünde saf haliyle uygulanmıştır. Zamanla bazı bölgelerde etkinliği kaybeder ve "Batıda XIX. yüzyılda sanayi kapitalizmi ile tarihe karışır[10] (2015, 294). Bu görüşler armağanın evrensel olduğunu iddia etmektedir. Fakat bunun geçerliliğini ispatlamak mümkün müdür?

[10] Adanır, Potlaç kelimesini Mauss gibi genelleştirerek "karşılıklı yükümlülük ve armağan" kelimelerini de kapsayacak şekilde kullanır. (2015, 34). Potlaç, günümüzde de geçerliliğini belli ölçülerde koruyan zihinsel bir olgudur (2015, 293).

Armağanın evrenselliği ile ilgili ipuçlarını armağan çalışmalarında geçen toplulukların yaşadıkları coğrafyalara bakarak bulmak mümkündür. Buna göre kaynaklarda geçen topluluklar şöyledir. *Samoa*/Polinezya, (Mauss, 2018, 82), *Maori*/Yeni Zelenda (Mauss, 2018, 87) *Andaman*/Kuzey Adası-Hindistan (Mauss, 2018, 108), Trobriand Takım Adaları/Malenezya (Mauss, 2018, 110), *Tilingitler, Haidalar, Çimmesyan ve Kwakiutllar*/Kuzeybatı Amerika (Mauss, 2018, 139, *Yuitler*/Sibirya (Mauss, 2011, 227), *Çukçiler*/Kuzeydoğu Sibirya (Bataille, 2010, 27-84)- (Mauss, 2018, 99), *Kaokalılar*/Solomon Adaları (Harris, 1995,106) *Aztekler/*Meksika (Bataille, 2010, 67), *Traklar* (Mauss, 2018, 81) ve (Adanır, 2013, 39), *Maradililer/*Nijer (Godbout, 2003, 164), Buşmanlar/Güney Afrika (Sahlins, 2016, 180), *Yukagirler*/Kuzeydoğu Sibirya (Sahlins, 2016, 206).

Bu coğrafi dağılımdan çıkan harita, armağan kuramının geliştirilmesine olanak sağlayan antropoloji çalışmalarının yapıldığı bölgeleri gösterir. Bu bölgelerde yapılan çalışmalar sonucu derlenen antropoloji metinlerinin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durumda ortaya çıkan harita armağanın evrensel olduğunu iddia etmek için yeterli değildir. Bu coğrafi dağılım, armağanın evrensel olmasa da farklı bölgelerde birçok topluluk tarafından uygulandığını gösterir. Evrenselliğini ortaya koyabilmek için farklı coğrafya ve kültürlerde armağan kurumlarının izleri aranmalıdır. Bunun için antik uygarlıklar, doğu toplumları, evrensel dinler ve modern toplumlar da incelemeye dâhil edilmelidir.

Eski hukuk ve iktisat sistemlerinde armağanın izlerine rastlanır. Cermen hukukuna göre *wadium,* yapılan sözleşmelerle birlikte verilen ek teminat değiş tokuşunun adıdır. Fakat verilen nesnelerin sembolik (bitki sapları ve üzerinde harfler yazan değnekler) buradaki değiş tokuşu teminatın ötesine taşır. Bu verilen nesneler canlıdır ve karşılık gerektiren armağanların uzantılarıdır. Bu ek değiş tokuşlar, sözleşme taraflarını birbirine bağlar. Bunlar "şeklen tarafların ruhlarının ve bu ruhlara karışmış nesnelerin gidiş gelişlerini temsil eder (Mauss, 1018, 193). Kadim Roma hukukunun en eski sözleşmesi olan *Nexum*'un (hukuk bağı) kökeninde *wadium* vardır ve bu hukuk bağı "şahıslardan olduğu kadar şeylerden de kaynaklanmaktadır" (Mauss, 1018, 196). Nexum, kolektif sözleşmeler ve borçlandıran armağan sistemi ile aynı şey değildir. Nexum şeylerin arasındaki "büyülü ve dini bağların ötesinde, kanuni usullerdeki terimlerin ve tavırların yarattığı bağ" sayesinde armağanla benzerlik taşır (Mauss, 1018, 196).

Kadim Hint düşüncesinde de potlacın izleri görülür. Bu düşünceye göre "verilen şey bu hayatta hem öbür hayatta kendi mükâfatını doğurur." Verilen şey veren için hemen kendini yeniden üretir ve çoğalmış olarak orda bulunur. Verilen bir yiyecek, hem bu dünyada hem öbür dünyada hem de yeniden doğuşlar dizininde veren kişiye dönecektir. Örneğin hibe edilmiş bir toprak mahsul verdiğinde bu dünyada ve öbür dünyada hibe edene artarak döner. "Toprak, ekinler, gelirler, vergiler, madenler, hayvanlar peyda eder. Bunlarla yapılan armağan, vereni de alanı da bu aynı ürünlerle zenginleştirir (Mauss, 1018, 216).

Doğu toplumlarına örnek olarak da Moğollar, Timurlar ve Türkler verilebilir. Moğol hükümdarı Cengiz Han, Timur Hanedanlığ'ının kurucusu Timur ve İkinci Doğu Göktürk Hanedanlığı'nın kurucusu İlteriş Kağan'ın kurdukları ittifak bağları arasında: "ailevi taahhütler, daha çocuklukta kesilmiş sözler ve nişanlar veya karşılıklı olarak birbirlerine anlamlı armağanlar verdikten ve bileklerinden akıttıkları kanı birbirlerininkiyle karıştırmak ya da birbirlerinin kanını içmek yoluyla gerçekleştirilen 'kan kardeşlikleri' gibi birleşmeler" bulunur (Roux, 2008, 136). Bunlar, armağan sisteminin doğu toplumlarındaki uygulama şekilleridir. İkinci bölümde bazıları detaylı olarak açıklanacaktır.

Türkler, hem Orta Asya bozkırlarında yaşadıkları ilk çağlarda hem de Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarında armağan değiş tokuş sistemini uygulamıştır. Adanır, Osmanlı'nın gelişme dönemi boyunca "Anadolu topraklarında var olan karşılıklı yükümlülük kültüründen" çeşitli şekillerde faydalandığını vurgular. Misafirperverlik, "Fütüvvet" ve "Ahi" sitemleri, devşirme kapıkulu ordusunun oluşumu bunun örnekleridir. Bunlar, yaşam kurallarını belirleyen töre ve gelenekler tarafından yürürlüğe girmiştir (Adanır, 2015, 31-38).

Dinlerde/dini kaynaklarda armağan/hediye, bir kurum şeklinde olmasa da, çeşitli şekillerde geçer. Eski Ahid'te toplumsal ve dini hayatın bir parçası ve sevgi, saygı ve şükran ifadesi olarak verilen hediye çeşitlerinden bahsedilir. Bunlar; "aile fertleri arasında cereyan eden hediyeleşme örnekleri, düğünde tarafların birbirine verdikleri ya da davetlilerin getirdiği hediyeler, krallara ve büyük şahsiyetlere sunulan hediyeler, kralların halka ve emrindekilere yaptığı bağışlar"dır. Ayrıca yaygın bir şekilde "Hanuka ve Purim" bayramları fakirlere ve çocuklara hediye verilerek kutlanır. Yeni Ahid'te ise klasik manasıyla hediyeye dair referanslar yoktur. Hediye daha çok "Tanrı ve insan arasındaki ilişki çerçevesinde mânevi-

teolojik bir terim olarak" kullanılır. Hinduizm'de de özellikle Brahmanlar'da oldukça yaygın olan hediye geleneği, özellikle Brahmanlar'ın geçim kaynağını oluşturur. Budizm'de ise bağış anlamında kullanılan hediye, doktrinin özüdür. "Nefsi yenmek ve arhatlığa (ustalığa) giden yola ulaşabilmek için dilenmek zorunludur" (Bardakoğlu, 1998, 152).

Kelime anlamı "kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak" (Sinanoğlu, 2001, 1) anlamlarına gelen İslam dininde zekat, sadaka, fitre ve infak gibi ibadetler aracılığı ile karşılıksız olarak vermek emredilmiş ya da şiddetle tavsiye edilmiştir. Bu emir ve tavsiyeler İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in hadislerinde sıkça geçer. Bunlarda söz konusu olan; gücü yetenlerin, gücü yetmeyenlere karşılıksız vermesi ve karşılığın Allah'tan beklenilmesidir. Sözlükte "artma, arıtma; övgü ve bereket" anlamlarına gelen *zekat*ın terim anlamı "Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli pay"dır[11] (Erkal, 2013, 197) *Fitre,* "Ramazan ayının sonunda gücü yeten Müslümanın ödemekle yükümlü olduğu sadaka" anlamına gelir (Yavuz, 1996, 160). *Sadaka* "maddi bir değerin ihtiyaç sahibine" verilmesidir. (Duman, 2008, 384). Sözlükte, "bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek" manalarına gelmekle birlikte "daha çok 'para veya malı elden çıkarmak' mânasına" gelen *infak,* terim olarak "Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması" demektir (Çağırıcı, 289) Bu ibadetlerin maddi boyutlarının yanında sosyal boyutları da vardır. Karşılığın sadece Allah'tan beklenildiği bu ibadetler gücü yetenlere *yükümlülük* karşı tarafa da *hak* kazandırır. Karşılıklı gelişen hak ve yükümlülükler veren ve alan arasında manevi bir bağ kurar. Bu bağ dinin emirleri ve tavsiyeleri ile sürekli olarak kuvvetlendirilir. Çünkü bunlardan zekât ve fitre her yıl, sadaka ve infak sürekli olarak tekrarlanarak döngüsel bir verme eylemine dönüşür.

Lütuf ve iyilikle yakından ilgili olan hediye de yine İslam dinin temel kaynaklarında geçen bir "verme" eylemidir. Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde[12]

[11] "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, zekât işinde çalışanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişilere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara aittir" (Tevbe Suresi, 60) buyurularak zekatın kimlere verilebileceği Kur'an-ı Kerim'de belirlenmiştir (Erkal, 2013, 203)

[12] Kur'an- Kerim'de Neml Suresi 35-36. Ayetlerde geçen hediye, Sebe Melikesi'nin Hz. Süleyman'a gönderdiği siyasi amaçlı hediyelerdir. Fakat Hz. Süleyman siyasi amaç taşıdığı için bu hediyeleri kabul etmemiştir.

geçse de Peygamber sünnetinde ve İslam Hukuku/Fıkhı'nda[13] hediye uygulamalarına dair örnekler çoktur. Bunların içinde; küçük bile olsa hediyelerin kabulü, arkadaşlardan hediye istemek, av hediyesinin kabulü, hediyeyi karşılıksız bırakmamak, hediye vermeye yakından başlamak, karı-kocanın birbirine hediyesi, alacağın borçluya hediye edilmesi, verilen hediyeden dönmek, bir kişinin ya da topluluğun başka bir topluluğa bağışta bulunması, kabul edilemeyecek hediyeler, müşriklere hediye vermek ya da onların verdiği hediyeleri kabul etmek (Sahih-i Buhari, 2009, 532-560) gibi hediye ile ilgili birçok konu, Peygamber sünnetinin uygulanmasının kaynağı olan hadislerde ve bu hadislerin kaynak alınmasıyla İslam Hukuku'nda yer alır. Bu hadislerden birkaç örnek vermek gerekirse: "Hediyeleşiniz. Çünkü hediye kini çekip çıkarır" (Askalani, 2005, 366). "Hediyeleşiniz ki muhabbetiniz artsın" (Askalani, 2005, 366). "Ey müslüman kadınlar! Sakın bir kadın komşusunun verdiği hediyeyi koyun paçası bile olsa küçük görmesin" (Askalani, 2005, 367). "Müslüman bir adamın bağış yapıp da sonra bundan vazgeçmesi helal değildir" (Askalani, 2005, 364). Hz Aişe'den rivayetle; "Hz. Peygamber (s.a.v.) hediyeyi kabul eder ve karşılık bir şeyler verirdi" (Sahih-i Buhari, 2009, 540), Hz Aişe'den rivayetle; "Ey Allah Resulü! Benim iki komşum var hangisine hediye vereyim buyurursun" diye sordum. "Hangisinin kapısı sana yakınsa ona" buyurdu" (Sahih-i Buhari, 2009, 544). Bu hadisler, Müslümanların hayatında hediye uygulamalarının geniş bir alana yayıldığını gösterir.

Armağanın bir değiş-tokuş sistemi/kurumu olarak tüm toplumlarda aynı şekilde uygulanmış evrensel bir sistem olduğunu söylemek zordur. Fakat yukarıda geçtiği üzere dünyanın birçok yerinde, kurumlarla toplulukların hayatını düzenleyen bir sistem olarak veya günlük hayatın küçük-büyük bir parçası olarak uygulanmıştır. Bu uygulamalardaki temel özellikler, armağan şekil değiştirse bile, günümüzde de korunmaya devam etmesidir.

2.1.6. Modern Armağanlar

Armağan, arkaik toplumlarda toplumsal bağları nasıl etkiliyorsa günümüzde de farklı şekillerde sosyal hayatın neredeyse bütününü etkilemeye devam eder. Bunlar günümüzde nesnelerin armağan edilmesi şeklinde olabileceği gibi ihtiyacı

[13] İslam'da hediye hukukuna/hükümlerine dair bazı konular şöyledir; hediye alıp-verme meselesi (Çetin, 2006, 34-36), hediyelerin kısımları (Çetin, 2006, 34-36), hediyenin gösteriş için verilmesi (Çetin, 2006, 189), hediye alana haramlığı meselesi (187; 721).

olan birine yapılan küçük bir iyilik şeklinde de olabilir. "Günümüzde hala armağanla beslenmeyen hiçbir şey başlatılamaz ya da üstlenilemez, gelişemez ya da işlev göremez. Başından başlarsak bu, hayatın kendisi için de doğrudur" (Godbout, 2003, 33). Yardım kuruluşları aracılığı ile yapılan bağışları, kan ve organ bağışlarını, gönüllü çalışmaları ile yabancılara yapılan yardımları ve sosyal sorumluluk projelerini modern armağanlar arasında saymak mümkündür. Yardım kuruluşlarına yapılan yardımlar, kişilerin hiç tanımadıkları kişilere sundukları armağanlardır. Böylece belki de dünyanın öbür ucundaki bir çocuğu gülümsemesine ya da bir hastayı tedavi ettirerek yaşaması sağlanır. Kan ve organ bağışları aynı şekilde günümüzün gelişmeleri mümkün hale gelen ve insanların hayatlarını kurtaran armağanlardır. Hayat kurtarmanın herhangi bir maddi karşılığı yoktur. Paha biçilemez bu eylem dini öğretilerde de teşvik edilir. Kuran'ı Kerim'de hayat kurtarmanın önemi "kim bir canı kurtarmışsa bütün insanları kurtarmış gibi olur"[14] ayeti ile ortaya koyulur. Kurumların toplumların çıkarlarını gözetmesiyle ortaya çıkan sosyal sorumluluk projeleri, eğitim, sağlık ve çevre gibi çeşitli alanlarda ihtiyaç sahiplerine sunulan hizmetlerdir. Bu hizmetler herhangi bir karşılık beklemeden topluma sunulan modern armağanlardır.

Ayrıca, anneler-babalar-sevgililer günü ve doğum günleri, bayramlar gibi özel günlerde verilen armağanlar, hediyeleşmenin hâlâ günlük yaşamın bir uzantısı olduğunu gösterir. Sevilen kişilere alınacak armağanlar dikkatle seçilip özenle ambalajlanır. Böylece armağanların seçilmesi, ambalajlanması ve sunumu birer ritüele dönüşür. Günümüzde sevginin sunumunun sembolü haline gelen armağan, bir sektör haline gelmiştir. Bu sektöre toplumun büyük bir kesiminin katılımı, en azından bir kere, gerçekleşir. Öte yandan bazıları, özel günlerin kapitalizmin nesneleri metalaştırmasıyla veya bazı öğretilerin dayatmasıyla ortaya çıktığını düşünür. Bu günler televizyon, sosyal medya veya şirketlerin kampanyaları ile topluma pompalanarak bireyleri en azından psikolojik olarak katılmaya zorlar. Bu düşünceye sahip olanlar tüm bunlara tepki göstererek armağan alımına karşı çıkar. Fakat hangi düşüncede olunursa olunsun bu özel günler, toplumların kolektif katılımı ile insanlar arasındaki bağların/ilişkilerin tazelenmesine ve korunmasına yardımcı olur. Modern insanı, kendinden önce karşısındakini düşünmeye, onun için sürprizler hazırlamaya, hazırlık için vakit harcamaya (zaman ayırmanın kendisi de bir

[14] el-Maide 5/32.

armağandır)ve çaba sarf etmeye, çeşitli hediyeler alarak gönlünü hoş tutmaya sevk eder. Karşı taraftaki kişinin de aynı düşünceleri diğerine beslemesiyle toplumda herkesin bir diğerini düşündüğü özel günler meydana gelir. Bu günlerde verilen armağanlar diğer armağanlarda olduğu gibi salt bir nesne şeklinde değildir. "Pazar sistemi içinde satın alınan armağan bir 'meta'dır. Ama meta olarak verilmez, armağan edilmek üzere satın alındığı andan itibaren verenin duygularıyla, amaçlarıyla, beklentileriyle donanmış bir metafora dönüşür. Meta-nesne, armağan kategorisine girince veren ve alan tarafların kişisel alanlarına girer, onların simgesel yansıtıcıları olur" (Kar, 2005, 106).

2.1.7. Tanrı–Armağan İlişkisi

Tarih boyunca insanlar, beklenti ve şükranlarını ifade etmek veya onlarla iyi geçinmek için Tanrılara ve ruhlara armağan sunmuştur. Yaygın inanışa göre ilk kan, Tanrıya sunulan armağanın kabulü ile dökülmüştür. Habil ile Kabil Tanrıya armağanlarını sunar. Tanrı Habil'in özenerek sunduğu armağanı kabul eder. Kıskanan Kabil ise kardeşi Habil'i öldürür. İnsan tarafından Tanrıya sunulan bu ilk armağandan sonra çeşitli şekilde tanrılara armağanlar sunulmuştur. Bu armağanların içinde Tanrılara ve ruhlara sunulan kurban en yaygın olanıdır. Mit dünyasından evrensel dinlere kadar çok geniş bir alanda varlığını gösterir.

Kurban, "dinsel ya da kutsal amaçlarla sembolik bir sununun yok edilmesini içeren verme eylemidir. Kurban yiyecek ya da içecek türünden olan kurban objesini sunmak, teklif etmekten ibaret de olabilir" (Dictionary of Antropology, 477'den aktaran Erginer, 1997, 18). Kurban hakkındaki görüşler ve kuramlar antikçağdan günümüze kadar ulaşmıştır. Kurban konusunu ilk kez ele alan Platon'a göre kurban; "Tanrılara sunulan hediyedir." Günümüzde ise bilimsel ilgi Tylor ile başlar; "Kurban, doğaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun düşmanlığını en aza indirmek için, doğaüstüne sunulan özgün bir hediyedir" (Erginer, 1997, 20-21).

Kurban hem antik dönemlerde, hem evrensel dinlerde geçerliliği olan bir ritüeldir. Yahudi geleneğinde tarihi Hz. İbrahim'e kadar götürülen kurban, "Tanrıya bağlılığın bir işareti olarak ve O'nun lütfunu kazanmak, affını sağlamak niyetiyle bir mezbah üzerinde tamamen ya da kısmen yok" edilmesidir. "İbranice'de 'vermek' anlamına gelen '*manah*' fiilinden türetilmiş" *minha*, bir bağış veya vergi manasıyla hububat ve hayvan takdimlerini ifade eder. "Grb" kökünden türeyen "*gorban*" ise

kanlı kansız tüm takdimler için kullanılır. Bir hayvanı sırf etini yemek için boğazlamaya "*zebah*" denilir. Bu terimler Yahudilikteki farklı kurban uygulamalarını ifade eder. "Yahudilik'te kurban uygulaması, Mûsa şeriatında uygun görülen hayvanları boğazlamak suretiyle sunulan kanlı kurbanlar ve çeşitli yiyecek, su ve şarap gibi içeceklerin takdim edilmesi şeklinde kansız kurbanlar olmak üzere" ikiye ayrılır. Hristiyanlıkta ise Hz. İsa'nın "günah için bir kurban" ve "Tanrı'ya kurban" olduğu inancı vardır. Hz. İsa "ilk ve son kurban olarak Ahd-i Atik'in kurban sistemini iptal etmiştir (Güç, 2002, 435)

Kelime anlamı maddi ve manevi yakınlık anlamına gelen kurban, İslamiyet'te yükümlülük esası ile yapılan bir ibadettir. Kurban hem Allah'a karşı yükümlülüğün yerine getirilmesi hem de toplumsal bir işlevle ihtiyaç sahibi olanlara karşı yükümlülüğün yerine getirilmesidir. Bu yükümlülükler, Peygamberin söz ve davranışlarından hareketle belirlenerek fıkıh kitaplarında tafsilatlı bir şekilde açıklanır. Allah'a bağlılığı simgeleyen ve birey ve toplum yararı gözetilen kurban her yıl Kurban bayramında, sığır, koyun ve keçi cinsinden bir hayvanın kesilmesiyle yerine getirilen bir ibadettir. Allah'ın rızasını kazanmak ibadetin asıl amacıdır. Kurban en yakınlardan başlanmak suretiyle diğer insanlara ikram edilir. Böylece hem Allah'a yaklaşılır hem de toplumsal bağlar kuvvetlenir. Kurban ibadetinde Allah'a asıl sunulan, nesne olan kurban değil, inanların takvâsıdır.[15] Bunun dışında da çeşitli sebeplerle/isimlerle kurban kesilir. Bunlardan *adak kurbanı,* Allah'a karşı bulunulan vaadi yerine getirmek için kesilir. *Akika kurbanı* ise, doğan çocuğun şükrünün ifadesidir. Halk deyişi ile *kabir kurbanı*, ölen kişinin adına kesilen kurbandır (Bardakoğlu,2002, 436-437).

Tarihte Tanrılara hayvan, nesne, yiyecek ve içecek sunumlarının yanı sıra insanlar da kurban edilmiştir. Maya, Aztek ve İnka toplumlarında insanların kurban edildiğine dair veriler bulunur. Örneğin, Aztek dini yaşamında güneşin şerefine insan kurban etme ritüeli bulunur. Ritüelde din adamları, kurbanlarını piramidin üstüne çıkarıp taş sunağın üzerine yatırarak atmakta olan kalbini çıkarıp güneşe sunar. Kurban edilenlerin büyük bir kısmı savaş esiridir. Bunun için savaşları gerekli gören Aztekler fetih için değil esirlerin kurban olarak tüketimi için savaşır. Bu uygulamanın temelindeki düşünce ise savaşların bitmesiyle güneşin bir daha

[15] Takva, "dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram"dır (Uludağ, 2010, 484).

doğmayacağı düşüncesidir (Bataille, 2010, 70). İnsan kurban etmenin doğu toplumları örneğini ise Manas Destanı'nda da bulmak mümkündür. Orta Asya'da yaşayan Kalmuklar, "eskiden kalmış geleneğe göre saygılı büyüklerimizin şerefine günahlı adamları kurban etmek adetimizdir" geleneği çerçevesinde hanlar şerefine insan kurbanları sunarak ona şükranlarını ifade eder (İnan, 1992, 26).

Bazı armağanlar da "tanrılara ya da doğaya niyet edilerek insanlara" verilmektedir. Eskimoların potlaç şölenleri sadece cömertlik adına yapılmaz. Amaç ölülerin ruhları ve doğa üzerinde etki yapmaktır. "Ruhların adanışı 'name-sakes' olan insanlar arasındaki hediye değiş tokuşu, ölülerin ruhlarını, tanrıları, şeyleri, hayvanları, doğayı "onlara karşı cömert" olmaya teşvik eder" (Mauss, 2018, 98).

Tanrıların ya da ruhların lütfunu kazanmak için sunulan bir başka armağan ise adanan *adak*lardır. "Adak tanrının yüzünün insana dönmesini sağlar" (Hyde; 95).

> Adak sunma amacıyla yok etme, zorunlu olarak geri verilecek bir bağıştır. Kuzeybatı Amerika ve Kuzeydoğu Asya'daki bütün potlaç biçimlerinde bu yok etme teması vardır. Kölelerin öldürülmesi, değerli yağların yakılması, bakırların denize atılması, hatta soyluların evlerini ateşe vermesi yalnızca gücü, zenginliği ve çıkarsızlığı göstermek için değildir. Aynı zamanda da yaşayan enkarnasyonlarıyla, isimlerini taşıyanlarla, inisiye olmuş müttefikleriyle aslında karışmış olan ruhlara ve tanrılara adak sunmak içindir (Mauss, 2018, 102).

"Gönüllü olarak veya dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere ihtiyaç sahiplerine yapılan maddi yardım" (Duman, 2008, 383) anlamına gelen *sadaka* da yine tanrıların lütfunu kazanmak için insanlara verilen armağanlardır. "Sadaka bir yandan, armağanın ve servetin ahlaki bir kavrayışının meyvesidir, diğer yandan kurban kavramının meyvesidir" (Mauss, 2018, 105). Evrensel dinlerin teşvikiyle verilen sadaka "sosyal yaraların sarılmasına ve toplumsal barışın sağlanmasına önemli katkı" sağlar. Eski Ahid'de ve incil'de yoksullara yapılan karşılıksız yardım özendirilir ve bunun için sadaka kavramı kullanılır. (Duman, 2008, 383)

İslam'da ise *sadaka* "maddi bir değerin ihtiyaç sahibine" verilmesidir. Müslüman toplumlarda sadaka, "cami, okul, köprü, aşevi, han, hamam gibi sosyal içerikli hizmetler" ile kurumlaşmıştır. Bunu teşvik eden unsur *sadaka-i cariye* (sürekli, kalıcı hayır)'nin hadislerde yer almasıdır. Sadakanın uygulanışı ile ilgili ahlak ve fıkıh kitaplarında bazı kurallar ve tavsiyeler bulunur: iyi niyetle/samimiyetle sadaka vermek, sadece Allah'ın rızasını gözetmek, gizliden vermek, verileni rencide etmemek, başa kakmamak, sadakadan dönmemek, iyi ve güzel şeyleri sadaka olarak vermek gerekir (Duman, 2008, 384). Hadislerde ise *sadaka* geniş bir alanda kullanılır. Allah'ın rızasını kazanacak her türlü söz ve fiili içine alır: misafire

ikramda bulunmak, ailenin nafakasını temin etmek, meyvelerinden başkalarının yararlanacağı ağaçları dikmek, iyiliği tavsiye etmek, güler yüzlü olmak, selam vermek, güzel söz söylemek, özürlü kişilere yardım etmek, insanlara engel olan bir şeyi yoldan kaldırmak sadaka olarak kabul edilir (Duman, 2008, 384).

Türk kültüründe *sadaka*, dilenciliği önleyen bir kurum olarak işlemiştir. Tanzimat'a kadar devam eden ve "sadaka taşı" (sadaka çukuru) adıyla bilinen uygulama dilenciliğin asgari düzeye inmesine yardımcı olmuştur. Uygulamada olduğu süre boyunca, camilerde herkesin göremeyeceği bir yerde bulunan sadaka taşlarına isteyen sadakasını bırakmıştır. İhtiyaç sahipleri de sıkıntılarını giderecek miktarı buradan almıştır (Duman, 2008, 384) Günümüzde "askıda" olarak ifade edilen uygulamaları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Eski bir gelenek olan "askıda kahve", artık "askıda ekmek", "askıda yemek", "askıda kitap" gibi farklı uygulama alanları bulmuştur. Bu uygulamalar günümüzde kahve, fırın, belediye ve okul gibi kamuya açık alanlarda olduğu gibi internet sitesi aracılığıyla da gerçekleştirilir. Bir grup genç, kurdukları internet sitesi (www.askidanevar.com) ile üniversite öğrencilerine özel olarak hizmet vermektedir. "Eski bir Osmanlı geleneği olan 'askıda ekmek' uygulamasından esinlenerek tasarladıkları bu sosyal girişimle, "yemek, kıyafet, tiyatro bileti, konser bileti, kitap, dergi ve yurtdışı staj gibi ürün ve hizmetlerin ücretsiz" olarak üniversite öğrencilerine sunulmasını sağlamaktadır. Böylece öğrencilerin, geçim sıkıntılarının azaltılmasıyla sosyal hayatları için daha fazla alan açmalarına yardımcı olunmaktadır.[16] Bu uygulamalar, şirketler katılımları ile verenin ortaya çıktığı durumlar olsa bile, insanların günlük yaşamında hiç tanımadığı birine verdikleri ve tanımadıkları birinden aldıkları armağanlardır.

2.1.8. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları

Geçiş ritüelleri, "bireyin çeşitli boyutlardaki 'sınırı geçme' olayını ve toplum içindeki statüsünün değişimini anlatan ve belirli kurallara bağlanan geleneksel ve dinsel törenlere verilen addır" (Gennep, 2005, 21'den aktaran Ozan, 2011, 73). Doğum, erginlenme, evlilik ve ölüm ile bir konumdan ayrılıp yeni bir konuma geçilir. Bu geçiş dönemlerinde, farklı kültürlerde, farklı uygulamalarla çeşitli törenler gerçekleştirilir. Buradan yola çıkan Hyde, eşik armağanlarını Arnold Van Gennep'in

[16] https://www.askidanevar.com/

geçiş armağanları/törenleri olarak değerlendirdiği kategoriye dâhil etmektedir. Geçiş törenleri, ayrılma törenleri, intikal törenleri ve katılım törenleri olmak üzere üç grupta incelenir. "Gennep bu törenleri aynı zamanda, 'eşik öncesi', 'eşik' ve 'eşik sonrası'... törenler olarak da adlandırır." Özellikle intikal ve katılım törenlerine armağan damgasını vurur. Eşik armağanları olarak değerlendirilen bu armağanlar, "belki de sahip olduğumuz en yaygın armağan biçimidir." Bunlar uzun uzadıya anlatılmayı gerekli kılmayacak kadar günlük hayata yerleşiktir. Bebek hediyeleri, doğum günleri, mezuniyet (eski dönemlerdeki toplumsal erginlenme törenleri), nikâh ve hastalar için hazırlanan hediyeler bunlardan bazılarıdır (Hyde, 2008, 74).

2.1.9. Reddedilmesi Gereken Armağanlar

Sunulan armağanı kabul etmek zorunlu olmasına rağmen günümüzde reddedilmesini gerektiren durumlar bulunur. Armağanın reddedilmesi, armağanı veren ile ilişki/bağ kurmayı reddetmektir. Bunun birden fazla sebebi olabilir. Bu sebepler arasında; armağan mübadelesinin nesnel düşünceyi etkilemesi, mübadelenin doğuracağı bir tehlikenin ön görülmesi veya kötü kişilerle, kötülük üzerinden bağ kurma isteğinden kaçınmaktır (Hyde, 2008, 111-114). Armağanı karşı armağana zorlayacak bir talepkârlığı reddetmek, armağanı kabul ederek armağanı verenin emrinde olmayı reddetmek veya armağanı vereni değerli görmemek armağanı reddetmenin diğer sebeplerindendir. Nesnelerin insanlar arasında kurduğu ilişkiyi pekiştirmemek için armağan zincirini kırmak gerekir (Godbout, 2003, 27-31). Hayırseverliğin bir çeşidi olan armağanların da reddedilmesinin gerektiği yerler vardır. Çünkü hayırseverlik, reklam, çıkarların gözetilmesi gibi cömertlikle bağdaşmayan saiklerle yapıldığı zamanlarda iyilik barındırmaz. Ayrıca hayırsever görünüm altında yapılan bazı bağışların şahsi güç ve statü kazanımlarını beraberinde getirirken bağış alanların bağış verenler tarafından manipülasyonunu da sağlayabilir (Singer, 2012, 23).

2.1.10. Kapitalizm Öncesi Toplumların Ekonomik Kültürü ve Armağan

Meta mübadelesi ile armağan değiş tokuş sistemini kıyaslamak, armağan kültürünün tarihi seyri içinde arkaik olandan modern olana dönüşümünü anlamak için önemlidir. Pazar ekonomisi öncesi toplumların değiş tokuş sitemi armağan değişimine bağlıdır. Burada söz konusu olan biriktirilen zenginliğin diğerlerine vererek, harcanarak ya da yok edilerek toplumsal bir statü kazanılmasıdır.

Cömertlikte biriktirilen tüm zenginliğin verilmesinin amacı ise şeref ve itibar arayışıdır. Topluluklar daha şeref kazanmak için daha fazla verirler. Piyasa ekonomisi toplumların değiş tokuş sistemi ise para ve mal (meta) mübadelesine bağlıdır. Burada söz konusu olan ise biriktirilen zenginliğin sermayeye dönüştürülerek daha fazla kazanma arzusudur. Bu toplumda statüyü belirleyen ise zenginliğin harcanması değil biriktirilmesidir. Armağan sisteminin motivasyonu şeref, şan, itibar ve onurken meta mübadelesinin motivasyonu kâr ve faydanın maksimize edilmesidir. İki zihniyet arasındaki farkı yaratan ise dünya ekonomisi haline gelen kapitalizmdir. Kapitalizm sınırsız sermaye birikimi, "sınırsız sermaye birikimi sınırsız üretim ve kâr demektir. Bu ise sınırsız tüketimi zorunlu kılar" (Özel, 2018, 140). Armağan sistemi de biriktirilen zenginliğin tüketilmesine bağlı olmasına rağmen kapitalizmin tüketim mantığının tamamen zıttıdır. Kapitalizmin tüketim mantığı, sermaye sahibinin daha fazla birikim yapabilmesi için karşı tarafın (müşterinin) kendi kazancını tüketerek sermaye sahibinin kârını artırması üzerine kuruludur. Armağanın tüketim mantığı ise bir tarafın biriktirdiği zenginliğin tamamını karşı tarafın tüketmesiyle gerçekleşir. Armağan veren, kapitalistin aksine her şeyini kaybetmiş görünse de şeref, onur ve itibar arayışında asıl kazanandır. Armağan mübadelesi kapitalizm öncesi toplumların sosyal ve iktisadi ilişkilerini düzenleyen bir sistemdir. Bu başlıkta armağan mübadelesinin meta mübadelesine doğru giden tarihi seyri verilecektir.

Armağan/karşılıklı yükümlülük sistemi, pazar ekonomisi öncesi toplumların yaşamlarında maddi ve manevi olan bütündür. Kapitalizm ya da liberalizm öncesi toplumlarda armağan sisteminin ilk uygulamalarına antik çağ kitaplarında rastlanır. Ksenefos, "Bizans yakınlarında, eski Yunanistan'ın kuzey bölgesinde yaşayan Trakyalılar'da, özellikle de Odrisler'de" potlacın gelişmiş bir kurumu olan karşılıklı yükümlülük sitemini tespit etmiştir. Yine Thukyddides de bu olaydan bahseder. *İlyada*'da Homeros, "Likya Kralı Glakus'un, Kral Diyammond'e bu türden bağlı olduğunu" yazar. Ve o dönemde yaşayan Yunanların bu törelere çılgınlık gözüyle baktığını ekler. Bunlar, Trakyalılarda *total yükümlülük sistemi*nin uygulandığını gösteren belgelerdir (Adanır, 2013, 39).

Orta çağa gelindiğinde ise karşılıklı yükümlülük/armağan düzenine Avrupa toplumlarında da rastladığını görürüz. Duby, *"Savaşçılar ve Köylüler, VII.-XII. Yüzyıllar Arasında Avrupa'nın Gerçekleştirdiği İlk Ekonomik Atılım* adlı eserinde

Mauss'a başvurarak Avrupa'daki toplam yükümlülük sitemini anlatır. Buna göre; adak ve armağanları kabul edenler misliyle geri vermelidir. Zenginler istenildiği zaman istekleri geri çevirmemeli, depolarındaki mallardan birazını vermeli ve kendilerine hizmet edenleri doyurup, koruyup koruması altına alma almalılardı. O dönemdeki yağmalar da yine dağıtılmak için yapılıyordu. Daha çok dağıtabilmek için daha fazla yağma yapmaya ihtiyaç vardı. Sadece zenginler değil fakirler de kardeşliğin devamı ve görünmeyen güçlerin kendilerine iyilik yapmasını sağlamak için zenginliğin kolektif bir şekilde yok edildiği şölenler yapıyordu. Hristiyanlıktan sonra ise servetin yok edilmesi, "Tanrının şan ve şöhreti adına" harcamaya dönmüştür (Duby, 1990, 65 ten aktaran Adanır, 2013, 41-45). Duby, "Avrupa'nın kuzeyinden, yani İskandinav ülkelerinden, güneydeki Tuna nehrine armağan/karşılıklı yükümlülük kültürünün varlığını somut örneklerle kanıtlamaktadır (Adanır, 2013, 47).

Antik toplum ile kapitalist toplum arasında kalan (V.-XVIII yüzyıllar arası) ve geçiş dönemi olarak adlandırılan feodal toplumda, iktidar boşluğu yüzyıllarca sürmüştür. Bu dönemde küçük krallıklar, senyörler ve kilise insanları yönetmeye çalışmıştır. Bu dönemde gölge iktidar olan kilise/manastırlarda da bir takım karşılıklı yükümlülük uygulamalarına rastlanır. "Tanrı misafirlerine, ziyaretçilere ve dilencilere" ayrılan zorunlu gıda ve yiyecek kontenjanı bunun örneklerindendir. Kilise ilk aşamada aldığından fazlasını verir. Sonraki aşamada ise bu uygulama insanların manastırlara genel anlamda Roma Kilisesine servet aktarımına dönüşür. Bu servet, kilisenin zenginliğinden faydalanmak isteyen şövalyeler, prensler, Krallar başta olmak üzere bir çok kimsenin XI ve XII. Yüzyıllarda başlayarak 1798 yılına kadar mücadele alanı haline gelerek karşılıklı yükümlülük sisteminin kalkmasına sebep olur. Böylelikle kilise/manastır düzeni, "feodal toplumdan, kapitalist topluma geçişin en önemli unsurlarından biri" haline gelir. Feodal toplumdaki senyör köylü yapılanması da "tipik bir karşılıklı yükümlülük uygulaması görünümüne sahiptir." Liderin seçilişi, senyörün değişimi, kolektif sahiplenmeden kan kardeşliğine geçiş, paylaşımın mal üzerinden yapılması bunun göstergesidir (Adanır, 2013, 54-71).

Batının tam anlamıyla potlaç sisteminden kopuşu sanayileşme ile gelen Kapitalist sistemle olmuştur. Örneğin ilk 'kapitalist' kent olarak kabul edilen Venedik'te XVI. yüzyılda hâlâ, şölenlerdeki korkunç israflarda, muhteşem çeyizlerde, hayatın her alanındaki gösteriş tutkusunda armağanın sisteminin izleri

görülür (Adanır, 2013, 87-90). Armağan toplumlarının özelliklerinin görüldüğü diğer batı toplumları (Venedik, Anvers, Amsterdam, Londra, Cenova, Floransa, Lyon, Paris ve Dantzig gibi) tarihi, coğrafi, politik, toplumsal ve kültürel olarak uzak ve yakınlarıyla etkileşimleriyle ve maddi olanaklarıyla (deniz aşırı ticaret ve ulaşım imkanları gibi) kapitalist bir süreç içine girmiştir (Adanır, 2013, 122-123). Bu süreçte kapitalizmin toplumları her alanda dönüştürmesiyle armağan yerini meta mübadelesine bırakmıştır.

Adanır, armağan/yükümlülük kültürünün dünyanın birçok bölgesinde görülmesine rağmen ne Avrupa'da ne de dünyanın diğer bölgelerinde kapsamlı bir tartışmaya dönüşmediğini ve günümüze kadar "bütünsel bir tarihsel toplumsal açıklama sistemi" haline gelmediğinin altını çizer (Adanır, 2013, 47) Tam bu noktada Karatani, [2014] dünya tarihini *mübadele tarzları* temelinde açıklayarak üretim tarzı odaklı Marksist yaklaşımlara alternatif sunmaya çalışır; günümüzde mübadele denince akla gelen meta mübadelesidir. Fakat bundan önce, arkaik toplumlarla beraber birçok toplum türü karşılıklı armağan mübadelesi geliştirmiştir. Bu mübadele hane ekonomisinin dayandığı havuz sisteminden farklı olarak haneleri aşan üst seviyede bir kolektif karşılıklılık ile oluşur. Bu karşılıklılıkta bireyler eşit ama özgür değildir. Bağlı olduğu topluluğa karşı sorumludur. Armağan ile kurulan dostluk ilişkilerinin yerini toplulukların birbirini yağmalaması aldığı zaman bir diğer mübadele tarzına geçilir. Fakat yağma sürekli olarak devam edemez. Hedeflediği toplumlara bir şeyler de vermelidir; hâkim topluluk, kendisine tabi olan toplulukları dışardan gelecek saldırılara karşı korumalı ve sulama, imar gibi hizmetleri sunmalıdır. Böylece yağmalama yerini devlete bırakır. "Devletin tesis edilmesi, yönetilenlere itaatleri karşılığında barış ve düzen bahşedilmesi bakımından bir tür mübadeledir" (Karatani, 2017, 32-33). Karatani armağan mübadelesinin baskın olduğu sistemi A tipi, devletin halkına düzen sağladığı mübadelenin baskın olduğu sistemi de B tipi olarak değerlendirir. Bunlar sırasıyla klan toplumu ve devletli toplumdur.

A tipinin toplumsal kısıtlamalarının kalkması ve B tipindeki şiddetin yerini karşılıklı rızaya dayanan meta mübadelesine bırakması ise C Tipi (endüstriyel kapitalist toplum) mübadele tarzını doğurur. Para ile malın mübadele edildiği bu sistemde armağan sisteminin yarattığı eşitlik bozulur. A tipinde olmayan özgürlük anlayışı ile para sahibi, "meta mübadelesi" ile daha fazla birikim yapmak ister. Bu

birikimin oluşumunu sağlayan karşılıklı rızaya dayanan mübadelelerdir. C tipi meta mübadelesi zengin ile fakir arasında farklar yaratarak, B tipinde ortaya çıkan *statü* ilişkilerinden kopmadan yeni bir *sınıf* ilişkisi başlatır. Bilfiil var olmayan D tipi mübadele tarzı ise bunlardan farklı olarak B tipinin (devletin) reddi ve C tipinin (sınıfsal bölünmelerin) aşılmasıyla birlikte bu iki mübadele tarzında bastırılan karşılıklılığa (A Tipi) daha üst boyutta geri dönüşü ifade eder. D tipi mübadele, "Köken itibarıyla dinsel hareketler biçiminde ortaya çıkmıştır (Karatani, 2017, 35-36). Karatani toplumsal formasyonları bu dört mübadele tipi ile açıklar ve ilk değişim olan armağan sisteminin diğer sistemler (devlet ve endüstriyel kapitalist sistem) kadar incelenmediğini, çok az ilgi gördüğünü belirtir (Karatani, 2017, 67)

Karatani'nin mübadele tarzları üzerinden bir değerlendirme ile günümüzün mübadele biçimi olan meta mübadelesi (kapitalizm) tarzı olan C tipi ile pazar ekonomisi öncesi toplumların mübadele tarzı olan A tipi (armağan ekonomisi) mübadele tarzının özelliklerini kıyaslamak mümkündür. Meta mübadelesi ile armağan ilişkileri arsındaki farklardan biri armağan ilkelerinin aidiyet hissini, eşdeğerlik mübadelesinin de bireysellik ihtiyacını ortaya koymasıdır (Bauman, 2017 119-120). Armağan toplumlarında birey değil grup vardır. Kişiler öncelikli olarak ait oldukları topluluklar (boy, aşiret ya da kabile) ile tanınırlar. Topluluğun çıkarı/iyiliği için yaşarlar. Armağanlar bağ kurma gücünü, topluluğa duyulan gönül borcu ve toplumsal ilişkilerin sürekliliğinden alırken meta mübadelesi kişileri birbirinden ayırarak yabancılaştırır. Meta mübadelesi bu ayrılma ile bireylere serbestlik kazandır. "Armağanın kurduğu bağların eski kimliği muhafaza ederek, bizim hareket serbestimizi kısıtlaması muhtemeldir." Bunun için ergenler ailelerinden ayrılmak istedikleri zaman onlardan gelecek hediyeleri almazlar. Hediyelerin bağı devam ettirmesini istemezler (Hyde, 2008, 106).

> Meta mübadelesi, devredilebilen nesnelerin, karşılıklı bağımsızlık durumundaki insanlar arasında bir mübadelesidir; bu bağımsızlık durumu, mübadele edilen nesneler arasında niceliksel bir ilişki kurar [...] Armağan mübadelesi ise, devredilemeyen nesnelerin, karşılıklı bağımlılık durumundaki insanlar arasındaki mübadelesidir; bu bağımlılık durumu, mübadeleye katılanlar arasında niteliksel bir ilişki kurar. Bu ilişki tüketim ve tüketime yönelik üretim yöntemlerinden doğar, bu da üretime ve eşyaların armağan olarak mübadelesine yön veren ilkelerin doğumlar, evlilikler ve ölümler üzerindeki kontrole atıf yapılarak açıklanması gerektiği anlamına gelir. (Gregory, 1982, 100'den aktaran Godbout, 2003, 201-202)

Bu alıntılardan çıkan sonuca göre armağan/karşılıklı yükümlülük, pazar ekonomisi öncesi toplumların hayatını sosyal, dini, iktisadi olarak düzenleyen bir değiş tokuş sistemidir. Armağan, toplulukların karşılıklı olarak ilişkilerini

düzenleyen ve armağan ilişkisi içindeki toplulukların barış içinde yaşmalarını sağlayan kolektif bir sistemdir. Fakat kapitalizmle gelen dönüşümle birlikte armağan, modern toplumda kolektif olmaktan çıkıp bireysel alanlara çekilmiştir. Armağan, günümüzde topluluklar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sistem olarak karşımıza çıkmasa bile bireyler arasında ilişkileri düzenlemeye devam eder. Armağan, hala modern insanın hayatında yaşayan ve her fırsatta ortaya çıkan bir olgudur.

2.2. Saf Armağan: Karşılık Gerektirmeyen Armağan

Armağanın en saf hali, hiçbir çıkar gözetmeksizin sunulan armağandır. Aile ve akrabalık ilişkilerinin yanı sıra dostluk gibi yakın ilişkilerde ortaya çıkan bu armağan türünde herhangi bir karşılık beklentisi bulunmaz. Dinsel öğretilerde de teşvik edilen armağanın en ideal şekli budur. Saf armağan, kişiler arasında manevi bir bağ kurarak muhabbetin derinleşmesine ya da dostlukların pekişmesine yardımcı olur.

İdeal tipi Malinowski'nin "saf hediye"si olan ve karşılıklılıklar şemasında[17] ele alınan "genelleşmiş karşılıklılık, dayanışmacı uç", "diğerkâmlıkla yapıldığı varsayılan değiş tokuşlara gönderme yapar." Bu armağanlara mümkünse ve gerekliyse karşılık verilir. "Buna işaret eden diğer etnografik formüller ise şunlardır: "paylaşma", "konukseverlik", "karşılıksız olarak verilen hediye", "yardım" ve "cömertlik". Bunlar kadar sosyal olmayan fakat bunlara yaklaşan formüller ise akrabalık ve şeflik görevleridir. "Akrabalar arasında yemek paylaşımı" ve "çocukların emzirilmesi" gibi örnekler, geri ödeme beklentisinin, en azından açık bir şekilde, yakışıksız bulunduğu örneklerdir (Sahlins, 2016, 190).

> Belirsiz bir karşılıklılık beklentisi söz konusudur. Karşılığın değeri ve ne zaman verileceği, tek başına ilk veren tarafın neyi vermiş olduğuna genellikle bağlı değildir; aynı zamanda verenin neye ne zaman ihtiyaç duyduğuna ve benzer şekilde alan tarafın gücünün ne zaman neye göre yettiğine de bağlıdır. Başkalarından bir mal almak, alan tarafa, veren kişi açısından mümkün olduğunda ve/veya kendisi açısından mümkün olduğunda karşılık vermeye dair gevşek bir yükümlülük yükler. Böylelikle çok kısa bir zamanda karşılık verilebileceği gibi hiçbir zaman da verilmeyebilir (Sahlins, 2016, 190).

Adeta bir "eşik kavramı" olan saf armağan *çıkarsızlık* (hiçbir şekilde karşılığının olmaması) ilkesiyle hareket etmektedir. Saf bir kayıp olan bu armağanda kazanç ahlakidir. "Kayıp arttıkça gerçekte armağanın ahlaki değeri de yükselir." Saf armağan sadece ona ihtiyacı olabilecek kişilere sunulur. "Saf armağan, aksi halde

[17] Karşılıklılıklar şeması, bu bölümde ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır: "2.6. Karşılıklılıklar Şeması".

isimsiz kalacak, vericinin belleğinde özel bir yer işgal etmeyecek olan ötekinin *insanlığını* tanımaktır" (Bauman, 2017, 103-104). Hayat armağanları bunların başında gelir.

Herhangi bir öz çıkar beklentisi olmaksızın sunulan hayat armağanı, armağanların en saf halidir. Örnekleri ise doğum, kan, organ veya para bağışlamak suretiyle yapılan yardımlar ile ya da fiziki bir müdahale ile hayat kurtarmaktır.

Bir çocuğun annesi tarafından dünyaya getirilmesi, emzirilmesi ve tüm bakımının sağlanması bunun en somut örneğidir. Anne, çocuğuna canından ve ruhundan bir parçayı armağan ederek dünyaya getirmektedir. "Doğum, bir armağandır hayat armağanı, ilk armağandır" (Godbout, 2003, 71).

Kan bağışı da yine hiç bir menfaat beklemeden yapılan bir armağandır. Üstelik burada veren ve alan taraflar birbirini tanımaz. Bağışta bulunan kişilerin karşılık beklentisi, kanı verdikleri kişilerden değil aynı duruma düştükleri zaman onlara da kan verecek kişilerin çıkmasıdır. "Bir şekilde kan armağanı, alınmayan bir armağandır. Eğer 'normal' verme-alma- karşılık verme döngüsüne göz atarsak, kan bağışının sadece birinci aşamanın parçası olduğunu görürüz. Kan, armağan olarak alınmadığı için, armağana karşılık da verilmez, ne olursa olsun kan karşılık düşünülerek bağışlanmaz. Vericilerin motivasyonları esas olarak doğası gereği ahlakidir" (Godbout, 2003, 91).

Organ bağışları yine kan bağışları gibi karşılık beklenmeyen bağışlardandır. Günlük yaşamda ticari bir meta olarak satışı mümkün olsa da toplum tarafından etik bulunmaz. Organ satışı, bio-etik çevreleri tarafından da reddedilir. "Nakledilen organlar, sadece armağan olarak gelebilir ve asıl olarak, klinik ölümden sonra verilen armağanlardır" (Aktaran Godbout, 2003, 136).

Kan ve organ bağışlarında olduğu gibi hayati tehlikesi olan birini fiziki müdahale ile kurtarmak da yabancılara sunulan karşılıksız armağanlara girer. Genellikle karşılıksız armağanın sadece yakın olan kişilere verildiği kabul edilse de hayat armağanı bunun aksini kanıtlar. Karşılıklılık ilkesi bu armağanlarda işlemez. Hayat armağanlarında beklenebilecek tek karşılık kendisi de aynı durumda olduğu zaman ona yardım eden birinin çıkması veya armağan sunduğu kişinin, aynı durumda olan başka kişilere yardım etmesidir.

2.3. Potlaç

Potlaç, "Alaska'nın Kuzeybatı Amerika kıyılarında, Tlingit, Haida'da ve İngiliz Kolombiya'sında, özellikle, Haida, Çimmesyan ve Kwakiutl'da yaşayan toplulukların ekonomik ve sosyal hayatını düzenleyen kurumdur. Burada yaşayan topluluklar, çevrelerine göre gelişmiş ve daha zengin olan topluluklardır. Gelişmişlik ve zenginliklerinin kaynakları ve göstergeleri şunlardır: Balıkçılık yapmaları, Amerika kabileleri içinde en sağlam evlere sahip olmaları, iyi denizci olmaları, eritilmiş bakırdan armalı para yapmaları ve yine para olarak kullandıkları değerli dokumalar (*çilkat*) yapmaları, usta heykeltıraş ve desinatörlerinin olması, yılın bir döneminde balık avcılığına çıkıp diğer döneminde şehirde yaşamaları, klan, kabile ve aile ziyaretlerinin, şenlik ve davetlerin devamlılığıdır. Bunlar dünyevi yaşam özelliklerindendir. Manevi yaşam özellikleri arasında ise, totemizmin yaygınlığı, armağanların bir kısmının ve karşı yükümlülüklerin sunularak derece elde edilen gizli cemiyetlerinin olması, "bu cemiyetlerin ve klanların ritüelleri, reislerin evliliklerinin, "bakır satışları"nın, inisiasyonların, şamanik ve cenaze törenlerinin uygulanmasıdır. Ve tüm bunlar "sürekli verilen bir dizi 'potlaç' esnasında gerçekleşir." Malenezya (kula) topluluklarında olduğu gibi daimi bir "alma ve verme" söz konusudur (Mauss, 2018, 140-144).

Mauss, bu kabilelerde uygulanan ve asıl anlamı "beslemek" ve "tüketmek" olan potlaç kelimesini, "verme" ve "alma" karakteristik özelliğinin kurucu unsur olması nedeniyle diğer bölgelerde uygulanan karşılıklı armağan sistemlerini de kapsayacak şekilde genelleştirerek kullanır. Buna göre tüm armağan/karşılıklı yükümlülük sistemlerini potlaç olarak isimlendirir. Potlaç, belli bir süre içinde biriktirilen zenginliğin şölen ve dans eşliğinde dağıtılmasıdır.[18] Bazen düzenlenen

[18] Melville [1846], *Typee Polinezya Hayatına Bir Bakış* adlı yapıtında Güney Pasifikte geçirdiği dört yılını bir seyyah gözüyle anlatır. Typee adasında gözlediği ve *Kap Kacak Şöleni* adını verdiği şey potlaç şöleninden başka bir şey değildir. Öncelikle bu şölenin muazzam hazırlığından bahseder. Ziyafet için kesilen hayvanlar, parlatılmış hindistancevizi kabuğu ve boş kaplardan oluşan piramit şeklindeki (tabanı ve yüksekliği üç metre kadar olan) yapılar, şefin ve diğer kabile üyelerinin süslenerek giyinmeleri bu muazzam hazırlığın birer parçasıdır. Bu hazırlıklar yapılırken, bunları kendi toplumuyla da mukayese yapmayı ihmal etmez. Şölen günü muhteşem bir kalabalık toplanır ve dans edip şarkı söyler. Melville'i de şaşırtan birçok ayrıntıya girmek yerine konuya açıklık getirecek bir alıntı yapmak yeterli olur; "O ne bolluktu öyle! Buyruğundakilere biftek ve bira ziyafeti çeken Warwick, soylu Mehevi'nin yanında bir cimri gibi kalırdı! Ti'nin verandasında bir baştan öbür başa, bir kısmının boyu altı metreyi bulan kano şeklinde özenle oyulmuş, içleri taze poee-poee dolu ve geniş muz yaprakları ile güneşten korunan lengerler dizilmişti. Bunların aralarında, tophane avlusundaki bildiğimiz koca gülle yığınlarını anımsatan, piramit şeklinde yığılmış, yeşil ekmek ağacı meyveleri vardı. Pi-pi'yi oluşturan koca taşların çatlaklarına büyük ağaç dalları yerleştirilmişti;

şölenlerde potlaç verilirken bazen de potlaç vesilesi ile şölen düzenlenir. Bu şölenlerde diğer kabile şefleri davet edilerek onlara yiyecek başta olmak üzere bakır levha ve battaniye gibi çeşitli armağanlar sunulur. Potlaç törenine katılanlar bunlardan olağan gücüyle istifade ettikten sonra kalan mallar denize dökülerek ya da yakılarak tahrip edilir. Potlaçtaki bu tahripkâr harcama potlaç sahibinin itibarını artırır.

Potlaç, Kuzeybatı Amerika kültüründe şeref,[19] itibar ve prestij kaynağıdır. Şefler, verilen potlaçlar ne kadar büyük ve dağıtılan mallar çok olursa o kadar onur sahibi olur. "En çok varlık sağlayanlar ve en büyük potlaçları verenler şeflerin büyüğü olurlardı. Şefin yandaşları dolaylı yoldan onun prestijini paylaşırlar ve daha büyük onur elde etmesi için ona yardımcı olurlardı" (Harris, 1995, 104). Harcamak, olmayanı harcamak, tahrip ederek harcamak zenginliğin kaynağıdır. Ve en zengin olan, çılgınca harcayan en çok itibar sahibi olandır. Bu zenginlik savaşında:

> Çocukların evliliği, cemiyetteki mevkiler, ancak değiş tokuş edilen ve geri verilen potlaç'lar esnasında elde edilir. Ve yine potlaç'ta kaybedilir; aynen savaşta, oyunda, yarışta, mücadelede kaybedildiği gibi. Bazı vakalarda söz konusu olan almak ve vermek bile değildir, size geri verilmesini istiyormuş havası yaratmak dahi istemediği için tahrip etmek söz konusudur. Mumbalığı yağı ya da balina yağı kutularını bütün olarak yakarlar, rakiplerini ezmek için "alçaltmak" için en pahalı bakırları kırarlar, suya atarlar. Bu şekilde sadece kendilerinin değil, ailelerinin de toplumsal kademesini ilerletirler. Dolayısıyla bu, hatırı sayılır zenginliklerin daimi olarak harcandığı ve devredildiği bir hukuk ve ticaret sistemidir (Mauss, 2018, 149-151).

Şefin ve klanının prestijinin, verdikleri potlaca ve büyüklüğüne bağlı olması şefler arasında gerçekleşen bir meydan okuma ve üstünlük mücadelesine dönüşür. Potlacın topluluklar arsında devamını sağlayan bu üstünlük mücadelesi rekabet ve çatışmayı beraberinde getirir. Üstünlüğü yıkmak için ortaya çıkan "rekabet, karşılığında daha büyük bir bağışa yol açar: Rövanşı alabilmek için, bağışta bulunan

---

insanların kolayca erişebileceği bu dallardan, yaprakların güneşten koruduğu bir sürü paket içinde, kesilmiş olan sayısız domuz eti sarkıyordu. Alt kısmına tıkaç takılmış ve ileri çıkmış ağızlarına yaprak tomarları sıkıştırılmış bir sürü uzun, ağır bambu, verandanın korkuluğuna yaslanmış olarak duruyordu. Bambular dereden suyla doldurulmuştu ve her biri herhalde dört-beş galon su alırdı" (Melville, 2013, 196). Bu muhteşem ziyafet yığını çok kısa bir süre içinde yağmalanır ve yerine yenileri koyulur. Ziyafetin ikinci günü daha şaşaalı başlar ve devam eder. Ayrıca bu şölende ölüler de anılır. Devasa sunaklarda putlara çeşitli yiyecekler sunulur. Sonra davul eşliğinde danslar edilir. Bu esnada, Melville'in rahip olduğunu düşündüğü, yaşlı adamlar başka bir köşede nağme tutturur. Tüm bu gürültü ve rahiplerin mırıldanmalarına rağmen herkes eğlenmeye, yiyip içmeye devam eder. Şölen üçüncü günde aynı şeylerin tekrarından sonra sona erer (Melville, 2013, 190-201). Melville, çok erken bir tarihte, tüm bu olanlara anlam vermeye çalışsa da bir süre sonra bundan vaz geçer. Çünkü rasyonel modern insanın bu yapılanlara anlam vermesi o zaman için neredeyse imkânsızdır. Fakat günümüzde yapılan antropolojik ve sosyolojik çalışmalar bu şölenlere anlam kazandırmış ve armağan kuramı çerçevesinde açıklanmıştır.

[19] "Şeref, rekabetçi, bulanık ve tam olarak tanımlanamamış bir toplumsal ilişkiler ortamında maddi ve manevi zenginlikler paylaşılırken insanın semboller ve töreler aracılığıyla ortaya koyduğu bir toplumsal var oluş mücadelesi, söz konusu zenginliklerden mümkün olan en yüksek payı alma tutkusunun pratiğe dökülme sürecidir" (Şimşek, 1998, 22-23)

kişi, yalnızca serbest kalmakla yetinmemeli, dahası 'bağış yetkisi'ni rakibine de dayatmalıdır" (Bataille, 2010, 86). Rakibin meydan okumaya karşılık vermesiyle bu mücadele devam eder. Karşılık verilmeyen potlaçlarda rakibin aşağılamaları ve üstünlüğü kabul edilmiş olur.

> Fakat bu kabilelerde dikkati çeken şey, bütün bu uygulamalara hâkim olan rekabet ve çatışma olgusudur. Böyle bir ortamda olaylar şiddetli mücadelelere ve karşı karşıya gelen soyluların ve şeflerin öldürülmesine kadar varabilir. Hatta aynı zamanda ortak konumunda olan rakip şefe baskın gelmek için, biriktirilmiş olan zenginliklerin bütünüyle israf edilmesine kadar varabilir (Mauss, 2011; 209-210).

Üstünlük mücadelesi ve çatışma hali küçük yaşlardan itibaren başlar. Kendine ilk armağanın verildiği çocuk, başka bir çocuğu belirleyerek ona hediye verir. Belirlenen çocuk mağlup duruma düşmemek için armağanı kabul eder. İkinci çocuk aldığından daha fazlasını vermek zorundadır. Yoksa rakibi olan ilk armağanı veren çocuğa karşı konumu utanç verici bir şekilde düşer. Rakibinin onuru ise o oranda artar. Bu ömür boyu sürecek olan yarışın başlangıcıdır. Çocuk başarılı bir şekilde mallarını çoğaltmaya devam ederse daha güçlü rakiplerle yarışa devam edebilir (Benedict, 2015, 211).

Çocuk yaşta girilen bu yarışta yükselen şefler, verilen potlaçlarda rakiplerinden daha üstün olduklarını vurgulayan ifadeler kullanır. Bu ifadelerden biri şöyledir;

> Ben, insanları utandıran en büyük şefim.
>
> Ben, insanları utandıran en büyük şefim.
>
> Şefimiz başlarının yüzünü kızartır.
>
> Şefimiz başlarının yüzünde haset duyguları uyandırır.
>
> Şefimiz insanlara utançtan yüzlerini kapattırır, şefimiz bunu
>
> Bu dünyada sürekli yapar.
>
> Bütün kabilelere yeniden ve yeniden yağlı şölenler vererek (Benedict, 2015, 212).

Bu örnekte kabile üyelerinin de bu yarışa katıldığı görülür. Şeflerinin itibar ve onurunun artması kabilenin de onurunu artırır. Başka bir ifade de şef atalarının yaptıkları ile ve onlardan kendine geçen itibar ile övünür;

> Ben Yaqatlenlis'im. Ben Bulutluyum ve Dikiciyim; ben Biriciğim. Ben Duman Sahibiyim ve Ben Büyük Ev Sahibiyim. Bunlar, benim gittiğim her yerdeki kabilelerin şeflerinin kızlarıyla evlenirken verdiğim hediyelerle elde ettiğim adlardır. Bu nedenle, daha düşük düzeydeki şefler boş yere benim adlarıma karşı konuşmaya kalkıştıklarında kendimi gülmekten alamıyorum. Atalarım olan şeflerin sağladığı başarıya kim yaklaşabilirmiş? Bu yüzden ben, dünyadaki tüm kabilelerce tanınırım. Benim atalarımın şefi büyük şölende en fazla mal sundu, başkaları yalnızca beni taklit ediyor. Onlar, ailemin kökündeki şefi ve büyükbabamı taklit etmeye çalışıyorlar (Benedict, 2015, 213).

Bu örneklerde görüldüğü gibi potlaç, bu kabilelerde rekabeti körükler. Şefler ve kabile halkı bu rekabetten doğan üstünlük duygusu ile yaşar. Fakat bazı toplumlarda potlaç bu denli bir rekabete dönüşmez. Türklerde yaşayan toy geleneği, karşılıklı yükümlülüğü getirmekle birlikte çatışma ve rekabeti körüklemez. Harcama, tüketme ve güç gösterimi ile insanları bir arada tutar, birlik ve beraberliği sağlar.

Verme–alma–geri verme sacayağı üzerine oturtulan potlacın özü vermektir. Kendi topluluğu ya da diğer topluluklar tarafından tanınmak isteyen kişi/şef potlaç vermek ve bu potlaca herkesi davet etmek zorundadır. İnsanlar yaşamları boyunca bunun için çalışır. Böylece biriktirmiş oldukları zenginliğin tamamını harcayarak diğerleri üzerinde hâkim konuma geçer. Ne kadar çok zenginlik biriktirilip harcanırsa, harcayan kişinin toplum içindeki itibarı da o oranda artar. Öte yandan bunun için sürekli olarak çabalamayan, potlaç vermeyen kişi ise toplum içindeki nüfuzunu kaybeder. Çünkü o artık sadece alıcı konumuna düşmüştür. Bu durumu en iyi anlatan mecazlardan biri şu şekildedir: "Potlaç verenin adı, verilen potlaç'la 'ağırlık kazanır,' alınan potlaç'la 'ağırlık kaybeder' (Boas, 349'dan aktaran Mauss, 2018, 157). Vermenin üstün tutulması sadece bu topluluklarla kalmaz. "Ağalık vermekle olur" Türk atasözünde ya da "veren el alan elden hayırlıdır " (İmam Nevevi, 1999, 240) hadisinde olduğu gibi vermek, başka toplumlarda da itibar gören bir kültür kalıbıdır.

Alma ise potlacın bir diğer önemli ayağıdır. Almayı reddetmenin birden fazla sonucu bulunmaktadır. Bunlarda ilki almamak, veremeyeceğini ilan ederek verenin hâkimiyetini kabul etmektir. Bu mücadelede daha en başında yenilmektir. Diğeri ise topluluk içindeki birliği, dayanışmayı yani cemaati reddetmektir. Sonucu ise topluluk tarafından dışlanmaktır. "Topluluk tarafından terk edilmek ölümle eş değerdir" (Karatani, 2017, 42). Yaşamın amacı itibar ve onur olan bu topluluklarda armağanı reddetmek imkânsızdır. "Çünkü bir klan, ev ahalisi, bir topluluk, bir konuk, bir konukseverlik talep etmemekte, hediye almamakta, alışveriş yapmamakta, kadınlar ve kan yoluyla ittifak kurmamakta serbest değildir" (Mauss, 2018, 93). Sunulan her armağan/meydan okuma kabul edilmeli ve misli ile karşılık verilmelidir. Alınan şeyler daha çoğu ile karşılık verilmediği zaman prestij yitirilir hemen alt konuma geçilir (Adanır, 2015, 298).

Potlacın son ayağı ve tamamlayıcısı ise geri vermektir. Meydan okumayı kabul eden kişi bunun gereğini yerine getirerek karşı armağan olarak bir potlaç

düzenler. Bu potlaç vesilesiyle almış olduğu borcu geri öder. Geri ödeme yapılmamasının sonuçları, almayı reddetmenin sonuçları ile aynıdır. Karşı potlacı yerine getiremeyen kişi topluluktaki çehresini kaybeder. Aynı zamanda armağanı veren kişinin alan kişi üzerinde tinsel bir mülkiyet hakkı da doğar. Bunun sonucu olarak da armağanı geri vermeyen, ilk verenin üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalır.

> Potlacın iki unsuru bulunmaktadır. Bunlar "biri onur, itibar, zenginliğin verdiği *'mana',* diğeriyse bu *'mana'yı*, bu otoriteyi, bu tılsımı, ve otoritenin kendisi olan zenginlik kaynağını kaybetme kaygısıyla bu armağanları geri vermenin mutlak zorunluluğu"dur (Mauss, 2018, 83-84).

Potlaç sisteminin karakteristik özelliklerinden bir diğeri ise kredi, vade ve saygınlık, şeref kavramlarıdır. Kredi ve vadenin potlaç sistemi içinde işleyişi şöyledir; yazı sistemi olmadığı için anlaşmalarını herkesin önünde yaparak güvenilirliğini sağlayan Kızılderililer potlaç şenlikleri düzenleyerek arkadaşlarını ve komşularını davet eder. Yıllarca biriktirilen ürünlerin saçılması gibi görünse de aslında potlaçta gerçekleşen şey alınan borçların geri ödenmesi ve hem kendisi hem de çocuklar için yeni bir yatırım yapmaktır. Bu şenliklerde alınan armağanlar birkaç yıllık bir süre sonra ilk verene ya da mirasçısına fazlasıyla geri verilmek üzere alınmaktadır. Böylece gelecek nesillerin refahı, potlaç aracılığı ile sağlanan kredi ve vade sistemi ile teminat altına alınır (Boas'tan aktaran Mauss, 2018, 145-146).

2.4. Kula: Barış Döngüsü

"Gözlemlerin tarihi, hukuki ve iktisadi bilgilerimizin bugünkü durumunda, Malinowski'nin Trobriand'da bulunduğundan daha net, daha tam, daha bilinçli ve diğer yandan, onu kayda geçiren gözlemci tarafından daha iyi anlaşılmış bir armağan-değiş tokuş pratiğine rastlamak zordur" (Mauss, 2018, 126). Bu özellikleri ile kula, armağan değiş-tokuş uygulamaları içinde önemli bir yere sahiptir.

Kula[20], "Malinowski'nin *Argonauts of the Western Pacific* [1922] adlı kitabında belgelediği, Trobriand Adaları'nda uygulanan bir mübadele" ağıdır (Marshall, 1999, 434). Malinowski'nin yaptığı çalışmalar sonucunda antropoloji literatürüne giren kula, Trobriand adaları arasında yüzyıllardır devam eden döngüsel bir ticaret ortaklığıdır. Belli periyotlarla adalar arası gerçekleşen deniz seferleri ile

[20] Kaynaklarda kula ticareti, kula halkası, kula çemberi veya kula şeklinde geçmektedir ve duruma göre hepsi kullanılmıştır.

yapılır. Kula, alınan armağana belli bir süre içinde, armağan döngüsünü bozmadan, beklenen bir karşılığın verilme zorunluluğu, en güzel olanın hediye edilmesinin itibar kaynağı olması gibi özellikleri ile Kuzeybatı Amerika potlacına benzer. Kula, takımadalar arasındaki ilişkileri barış temelinde düzenlemesi açısından temelinde çatışma ve rekabet ile tüketme ve yıkım temaları olan potlaçtan farklılaşır.

Kula halkası, herhangi bir "kayıt ve idare mekanizması olmadan" gerçekleştirilen çok karmaşık bir sistemdir. "Yüzlerce millik uzaklıklara ve onlarca yıla uzanan, yüzlerce insan arasında her biri ötekinden kesinlikle farklı binlerce nesne kanalıyla bir bağ" oluşturur (Polanyi, 2016, 94).

Kula ticaretinde söz konusu olan şey malların takası değil bir tören eşliğinde simgesel değeri olan kolye ve pazıbentlerin[21], kazanç düşüncesi olmaksızın, karşılıklı olarak armağan edilmesidir. Bu armağan değişimi komşu adalar arasındaki dostluğu tesis eden, sosyal ve ticari ilişkilerin devamını sağlayan bir barış ittifakıdır. Bu ittifaka katılmak erkeklere statü ve şeref kazandırmaktadır. Kula ticaretinde armağan değiş tokuşu komşu adalarda bulunan ticaret ortağı/eşi/partneri ile yapılmaktadır. Buna göre "kula, bir grup ticareti değildir. Herkes bireysel olarak kendi anlaştığı kişiyle, arkadaşlık ilişkileri ile" değiş-tokuş yapmaktadır (Benedict, 2015, 182).

> Kula mübadelesine katılan herkesin komşu adalarda mübadele yaptıkları armağan eşleri bulunmaktadır. Böylelikle kulaya katılanların sağ ve sollarında kula eşleri ile armağanlar sağdan alınıp sola doğru dairesel olarak verilmektedir (Hyde, 2008, 40).

Armağan değişim töreni zorunlu ve çok gösterişli bir şekilde gerçekleştirilir. Armağanı veren kişi aşırı bir tevazu ile sunarken, alan kişi de alınan şeyi hor görür. Armağanı veren deniz kabuğu ve çığırtkan eşliğinde hediyeyi eşinin ayağına fırlatır ve verdiği şey için özür diler. "bütün bunlarda cömertlik, özgürlük ve özerklik, aynı zamanda büyüklük gösterilmeye çalışılır" (Mauss, 2018, 115-117).

Kula ticaretinde çevrimde olan sembolik nesneler ise *soulava*[22] (kolyeler) ve *mwali*[23] (pazıbentler)dir. Bunlardan kolyeler saat yönünde ve pazıbentler de aksi yönde adalar arasında el değiştirir. Kula halkasına dâhil olan bir kişi sağ adadaki ortağından kolye alırken sol adadaki ortağına pazıbent verir. Böylece elden ele geçen

[21] Diğer kaynaklarda kol bileziği, bilezik veya kelepçe olarak geçmesine rağmen Lewis Hyde'ın kullandığı pazıbent tercih edilmiştir.
[22] "Kırmızı istiridye sedefinden, maharetli Sinaketa oymacılarının işlediği kolyeler." (Mauss, 2018, 118)
[23] "Hayvan kabuğundan yontulup cilalanan ve önemli vesilelerle sahipleri ya da onların akrabaları tarafından takılan güzel bilezikler" (Mauss, 2018, 118).

kolye ve pazıbentler tüm adaları sürekli olarak dolaşır. Dolaşıma giren nesneler, ilk dolaşıma sokan kişi hariç hiç kimse tarafından dolaşımdan çıkarılamaz.

*Vaygu'a*lar (*mwali* ve *soulava*) mistik değere sahiptir. Onlara sahip olmak prestij meselesidir ve elinde bulunduran kişilerin övündüğü hikayeleri, tarihleri ve kişilikleri bulunur. Hatta sahiplerinin bunların isimlerini aldıkları olur. Bunlara sahip olmak, 'kendi içinde neşelendirici, kuvvetlendirici ve yatıştırıcısıdır' Sahipleri bunları ellerler ve saatlerce bakarlar. Basit bir temas, bundaki erdemlerin aktarılmasını sağlar." *Vaygua*'lar, ölmekte olan hastaların alnına, karnına, göğsüne sürülüp burunlarının dibinde oynatılmasıyla ölmekte olan hastanın rahatlaması sağlanır (Mauss, 2018, 120-121).

Kula ortaklığında armağan değişimi, eş zamanlı olabileceği gibi vermeyi bir sonraki kulaya ertelemek de mümkündür. Fakat erteleme borçlanmaya sebep olur ve asıl armağan verilene kadar ilişkiyi sürdüren bir ara armağanı gerektirir (Hyde, 2008, 40).

Kula ticareti herhangi bir çıkar gözetmeksizin yapılır. Kulaya yakışmayacak şekilde ruhuna ters davranıldığı zaman '*gimwali* gibi yürütülüyor' şeklinde kınanır. Gimwali, kıran kırana bir pazarlık ile ticari malların mübadele edilmesidir (Mauss, 2018, 120-121). Gimwali, "gündelik yaşamın gereksinimlerini karşılamak üzere başvurulan bir değiş tokuş biçimidir. Bu biçim hem para hem de mal, nesne değiş tokuşunu" kapsar (Adanır, 2015, 401). Buradan anlaşıldığına göre *gimwali*, insanların sadece maddi ihtiyaçlarını karşılaması nedeniyle hoş karşılanmaz. Çünkü *gimwali*de, armağanda olduğu gibi toplumsal, dini ve iktisadi bütünlük yoktur.

> Bu arada, en küçük çaplı *kula*'larda, deniz yolculuğundan, gemi yüklerinin değiş tokuşu için yararlanılır; soylular da bizzat ticaret yaparlar, zira bu seferlerde çok sayıda yerli grubu vardır; çok sayıda eşya arzu, talep ve değiş-tokuş edilir ve *kula*'ya ek olarak her türden bağlantı da kurulur. Ama *kula* her zaman asıl hedef ve bu ilişkilerin en önemli anı olarak kalır (Mauss, 2018, 115).

Adalar arası kulanın yanı sıra köyler ve kabileler arsında gerçekleştirilen bir "*iç kula*" sistemi bulunur. İç kula, yerel aile grupları ve şefleri ile gerçekleşir. İç kula sistemi, diğer armağan sistemleri gibi vermek ve almak temeli üzerine bina edilir. İç kula şeklinde "değiş-tokuş edilen armağanlar sistemi, Trobriandlılar'ın bütün iktisadi, kabilesel ve ahlaki hayatını istila eder" (Mauss, 2018, 131).

Kula ilişkisine benzer şekilde bir de tarım kabileleri ve denizci kabileler arasında gerçekleştirilen *wasi* bulunur; her biri yetiştirdiği ürünü veya avladığı balığı

karşılıklı olarak ve daha fazlasıyla partnerinin evinin önüne koyar (Mauss, 2018, 132).

2.5. Hau: Şeylerin Gücü

Hau, Maorilerin uyguladıkları, ruhlar arası bağlar kuran, bir armağan sistemidir. Şeylerin gücü anlamına gelen *Hau'*da söz konusu olan, karşılıklılık değil şeylerin artması, çoğalmasıdır. Ayrıca *hau,* diğer armağan sistemlerinden farklı olarak armağan döngüsünün en az üç kişinin arasında gerçekleşmesini zorunlu kılar. A kişisi B'ye, B C'ye, C tekrar B'ye ve B tekrar A'ya vermek sureti ile, armağanlar dönüştürülerek, çevrim gerçekleşir. Burada ilk armağanı sunan A kişisine dönen armağan ilk verdiği armağan değil dönüşerek artan armağandır. Bu artışı sağlayan ise armağan çevrimine katılanların ruhudur.

Maori bilgesi Tamati Ranapari'den derlenen metin *hau* ile ilgili değerlendirmelerin kaynağıdır ve tartışmalar bu metin üzerinden gerçekleşmiştir;

> "Şimdi, ormanın *hau*'suyla ilgili olarak. Bu hau, esen *hau* (rüzgar) değildir. Hayır bunu size dikkatli bir şekilde açıklayacağım. Şimdi, değerli bir şeyiniz var ve onu bana veriyorsunuz. Ödeme konusunda bir anlaşma yapmıyoruz. Şimdi ben bunu başka birisine veriyorum, aradan uzun bir zaman geçiyor ve bu adam değerli bir eşyaya sahip olduğunu, bana ödeme yapması gerektiğini düşünüyor ve yapıyor. Şimdi bana verilmiş olan bu değerli eşya, bana daha önce verilmiş olan değerli eşyanın *hau*'sudur. Bu eşyayı sana vermek zorundayım. Onu kendime saklamam benim için doğru olmayacaktır, ister iyi isterse çok kötü bir şey olsun, bu değerli eşyanın benim tarafımdan sana verilmesi gerekir. Çünkü bu değerli eşyayı kendime alıkoyarsam, *mate*[24] olurum. İşte hau budur –değerli eşyaların *hau*'su, ormanın *hau*'su. Söyleyeceklerim bundan ibaret (Aktaran Sahlins, 2016, 151).

İlk verilen değerli eşyadan elde edilen getirinin (*hau*) ilk sahibine verilmesi ve bu elde edilen getiri ile eşdeğerlik ilkesinin önüne geçilerek mümkünse ikinci verilen eşyanın daha fazla olması gerekir. Bu değerli eşyaların elde tutulması ahlaksızlıktır ve onları kendine saklamak hastalık ya da ölüm getirir. Onun için iade edilmesi zorunludur. "Hediyelerin gerektiği şekilde iade edilmesi yeterli değildir, elde edilen getirilerin de hakkıyla geri verilmesi gerekmektedir" (Sahlins, 2016, 158-161).

Maoriler yiyecek veren ormanın ruhu anlamında da *hau* sözcüğünü kullanır. Maori kabilelerinde avladıkları kuşlarla beraber ormandan dönen avcılar, rahiplere avlarından pay verir. Bunun üzerine rahipler de onlardan aldıkları kuşları kutsal

[24] "Hasta olurum ya da ölürüm" (Sahlins, 2016, 160).

ateşte pişirir. Rahipler pişen kuşlardan birkaçını yedikten sonra, geri kalanlarla orman *hau'*sunun tecessümü sayılan *mauri* denen bir tür tılsım hazırlar. *Maori* rahiplerin ormana geri verdiği bir armağandır, zira bir Maori bilgesinin bir İngilize söylediği gibi, orman "insanlar avlayıp götürsün diye... onlara bol bol kuş veriyor" (Hyde, 2008, 46). Böylece ormanın avcılara, avcıların rahiplere ve rahiplerin yine ormana verdikleri armağan döngüsü ile Maorilerin av ritüelleri tamamlanır.

Buna benzer bir gelenek de Sibirya Türklerinden Yakutlar arasında uygulanır. İnanca göre Yakut ormanları ve hayvanlarının en büyük koruyucu ruhu olan *Baay Bayanay* masal delisidir. Avdan önceki gece avcılar masal anlatmalı ve onu mutlu etmelidir. Avın başarısı *Baay Bayanay*'ın mutlu edilmesine bağlıdır (Reichl, 2011, 97). Yine Hakas Türkleri de dağların koruyucu ruhundan daha fazla hayvan dilerler; "Dinle ve bize daha fazla hayvan ver ve biz sana daha fazla masal anlatacağız" (Reichl, 2011, 98). Yakut ve Hakas Türklerinin anlattıkları bu masallar avlarının iyi geçmesi için koruyucu ruhlara sundukları ve karşılığında bereketli bir av istedikleri birer armağandır.

Yukarıda verilen örneklere göre eşyanın ve ormanın *hau*sunun, armağandaki bolluk bereket anlamına gelen artışı sağlayabilmesi için ilk çıktığı yere dönmesi gerekir. "Hau, doğduğu yere, ilk sahibine, kutsal sığınağına geri dönmek istediği için sadece ilk armağan verilen kişiyi değil *taonga*nın her devredildiği kişiyi izler (Mauss, 2018, 90). *Hau* ile doğurganlık arasında bir benzerlik bulunur. Nesillerin devamının bir neslin diğer nesli doğurmasına bağlı olması gibi armağanın devamı için başka bir armağan gerekir. Armağan armağanı doğurur, bolluk ve bereket, her ikisinde de bu doğurganlıktan kaynaklanır. Verilen armağanı mülk edinme ise onu kısırlaştırmak, soyunu/kaynağını kurutmaktır.

2.6. Karşılıklılıklar Şeması

Armağan sistemi, daha önce de değinildiği gibi, karşılıklılık ilkesine dayanır. Tarafların karşılıklı olarak armağan değiş tokuşu yaptıkları bu sistem Sahlins tarafından genelleşmiş, dengelenmiş ve negatif karşılıklılık şeklinde formüle edilmiştir. Karşılıklılıklar şeması olarak adlandırılan bu üçlü tasnifle, çok geniş bir uygulama alanı olan armağan kültürü sınıflandırılabilir. Bu çalışmada karşılıklılıklar şeması, armağan sistemini daha yalın bir şekilde kavrayabilmek için ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

2.6.1.1. Genelleşmiş Karşılıklılık, Dayanışmacı Uç

İdeal tipini Malinowski'nin *saf armağan* olarak ifade ettiği genelleşmiş karşılıklılık, herhangi bir karşılık beklemeden diğerkâmlıkla yapılan karşılıklılıktır. "Paylaşma, konukseverlik, karşılıksız olarak verilen hediye, yardım ve cömertliği" kapsayan bu genelleşmiş karşılıklılığa karşılık verme zorunluluğunun muğlaklığı sebebiyle "zayıf "karşılıklılık" da denir. "Bu uçta, yakın akrabalar arasındaki gönüllü yiyecek paylaşımında- ya da mantıksal değeri nedeniyle çocukların emzirilmesi bu bağlam içinde düşünülebilir- doğrudan bir maddi geri ödeme beklentisi yakışıksızdır." Örtük bir beklenti olsa bile bu armağanların karşılığı verilmek zorunda değildir. Karşılığın verilmemesi ilk verenin yeni bir armağan vermesine mani değildir. Bu karşılık türünde, kişilerin yakınlığı ile ilgili olarak ilişkiler şahsidir (Sahlins, 2016, 190-191).

2.6.1.2. Dengelenmiş Mübadele, Orta Nokta

Dengelenmiş karşılıklılık, "doğrudan mübadeleye gönderme yapar" ve "kesin denge durumunda, verilen karşılık alınan şeyin alışıldık eşdeğeridir ve gecikmeden verilir." Örnekleri evlilik sırasında yapılan bazı değiş tokuşlar, barış antlaşmaları, arkadaşlık sözleşmeleridir. "Dengelenmiş karşılıklılık", daha gevşek şekilde, belirli ve nispeten daha kısa bir süre içinde değer ya da fayda bakımından orantılı geri ödemelerin yapılmasını şart koşan değiş tokuşlara da uygulanabilir." "Hediye mübadeleleri"nin, "ödeme"lerin, etnografik olarak "ticaret" başlığı altında toplanan mübadelelerin pek çoğu ve "satın alma-satma" diye adlandırılan ve "ilkel para" içeren pek çok mübadele, dengelenmiş karşılıklılığa girer" (Sahlins, 2016, 191).

Taraflar birbirleriyle, farklı ekonomik ve toplumsal çıkarlar olarak karşı karşıya gelir. Ticari işlemin maddi yönü en az toplumsal yönü kadar önemlidir: Alınan şeylerin karşılığının kısa bir zaman zarfı içinde verilmesi gerektiği için, dengelenmiş karşılıklılıkta az ya da çok kesin bir hesap tutma söz konusudur." İlişkiler şahsi değildir (Sahlins, 2016, 191).

2.6.1.3. Olumsuz Karşılıklılık, Sosyal Olmayan Uç

Herhangi bir şey vermeden ya da cezalandırılma olmadan haksız kazanç elde etme çabasıdır. Kumar, hile, hırsızlık, gasp veya diğer el koyma türleri bu ucu tanımlayan etnografik terimler arasındadır. "En gayrişahsi mübadele biçimidir."

Tarafların amacı haksız kazanç sağlamaktır. "Böylece olumsuz karşılıklılık, çeşitli kurnazlık, hilekârlık, gizlice çalma ve şiddet uygulama derecelerinden geçerek atlılarla yapılan ve ustalıkla yönetilen bir baskına kadar uzanabilir" (Sahlins; 191-192).

"Karşılıksız olarak verilen hediye ile hile arasında yer alan çeşitli derecede karşılıklılıklar bir sosyallik yelpazesi oluşturur." Karşılıklılığın hangi uca meyledeceğini belirleyen faktör ise mesafedir. Yakın akrabalar genelleşmiş karşılıklılığın içinde yer alırken mesafe arttıkça olumsuz uca doğru yönelir (Sahlins, 2016, 192). Hayırseverlik ile karşılıklılık arasında bir ilişki bulunur. Hayırseverlik diğerkâmlıkla (genelleşmiş karşılıklılık) yapılır. Fakat hayırseverlik çemberi daraldığı zaman olumsuz karşılıklılık çemberi genişler (Sahlins, 2016, 209).

Tarafların karşılıklı olarak vermesi-alması ve geri vermesiyle bir çember oluşturan armağanın gücü, talep edilmeden vermeye ve verilenin kabulüne dayanır. İlk verme, gönüllülük esası ile yapılsa da alma ve karşılık verme zorunluluğunu başlatır. Böylece taraflar arasında tekrarlayan bir armağan ilişkisi meydana gelir. Buradaki gönüllülük, zorunluluk ve süreklilik ile kurulan bağlar, toplulukların barış içinde yaşamasını sağlar. Armağanı ilk veren karşıdakine aslında barış içinde olmayı teklif eder. Alan kişi de tekrar vererek barış içinde kalmayı/olmayı kabul eder. Armağanın mülk edinilmeyip hareket halinde olması barış durumunu devam ettirir. Armağanı kabul ettiği halde vakti geldiği zaman vermeyen taraf ise barışı bozmuş olur. Tıpkı armağanı reddetmenin barışı bozması gibi karşı armağanın verilmemesi de barışı aynı şekilde bozar. Armağan yoluyla elde edilen barış yazılı bir sözleşmeye dayanmasa da toplulukların gözü önünde fiili uygulamayla ortaya çıkan bir sözleşmedir. Bu fiili sözleşme, toplulukları birbirine denk kılar ve denklik armağan döngüsü sürdükçe devam eder. Eşitlik, armağan reddedildiği veya vaktinde iade edilmediği zaman bozulur ve karşı tarafın üstünlüğü kabul edilmiş olur.

Armağanda dolaşımda olan sadece nesneler değil onları verenlerin birer parçasıdır. Elden ele dolaşan nesneler, geçici sahiplerinin onlara kattıklarıyla tinsel olarak güçlenir. Tinsel olarak güçlenen armağan, insanlar/topluluklar arasındaki bağları kuvvetlendirerek tarafları birleştirir. Bu birliktelik ruhu armağanın gücünü daha da artırır. Armağanın birleştirme gücü sadece topluluklar arasında ortaya çıkmakla kalmaz; armağan insanı Tanrı, doğa ve nesne ile birleştirme gücüne de sahip olur.

Bu bölümde armağanın yapısı, yaptırım gücü, yaygınlığı, sürekliliği ve kurumları ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde armağanın Türk toplumunda nasıl uygulandığı, insanların toplumsal hayatında neye tekabül ettiği bazı kurumlar üzerinden değerlendirilecektir.

3. ESKİ TÜRKLERDE ARMAĞAN KÜLTÜRÜ

Türk kültür tarihinde, özellikle doğum, düğün, bayram, kutsal günlerde armağan vermenin/dağıtmanın önemli bir yeri vardır. Bu armağanlar hem aileler, akrabalar, arkadaşlar arasında hem de halkın kağana ya da kağanın halka vermesi şeklinde çok geniş bir alanda gerçekleşir. Ayrıca bu armağanlar Sahlins'in ayrımında olduğu gibi hem hiç bir karşılık beklemeden verilir hem de en azından verilene eş bir karşılık beklentisi ile verilir. Bu beklenti verilen armağanın aynısı olmak zorunda değildir. Fakat verilene denk olacak bir nesne, bedel ya da hizmet olmalıdır. Bu armağanların izlerine tarihi kaynaklarda, kitabelerde, seyahatnamelerde ve destanlarda rastlanır.

Eski Türklerle ilgili ilk yazılı belgeler Çin ve Bizans kaynaklarıdır. Türklerin ilk yazılı kaynağı ise Göktürk Dönemi'nden kalan *Orhun Kitabeleri'*dir. Orhun abidelerinin ilki olan Kül Tigin âbidesini, Göktürk hakanı Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin için 732 yılında diktirmiştir. İkincisi olan Bilge Kağan âbidesi ise Bilge Kağanın ölümünden bir yıl sonra 735'te oğlu olan Tenri Kağan tarafından diktirilmiştir. Üçüncüsü olan Tonyukuk âbidesi ise Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un kendi tarafından 720-725 yılında diktirilmiştir (Ergin, 2017a, 17). Türk tarihinin kendi dilinde kaydedilmeye başladığı bu kitabelerde Türklerde armağan kültürünün izlerine rastlamak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünün zaman aralığı da aşağı yukarı bu tarihlerden başlayarak Orta Asya'da yaşayan eski Türkleri ve yer yer Anadolu'da yaşayan Türkleri (Osmanlılar) de içine alacak şekilde günümüze dek uzanacaktır. Tarihi anlayıp yorumlamak için önemli kaynaklardan olan adet ve geleneklerin bir kısmı (özellikle destanlarda geçen armağan uygulamaları) ele alınarak armağan kültürünün Türklerde ne kadar yerleşik olduğu saptanacaktır. Ama öncelikle Türklerin toplumsal yapıları hakkında kısa bilgiler verilerek armağanın bu yapıda nereye tekabül ettiği belirlenecektir.

3.1. Eski Türklerin Toplumsal Yapısı

Bu bölümde Türk boyları hakkında kısa genel bilgiler verilecektir. Bu bilgilerin sistematik olması adına Divitçioğlu'nun *Kök Türkler; Kut, Küç, Ülüg* adlı eserinde Kök Türk toplumunu açıklamak için kullanmış olduğu üçlü işlev modelinden faydalanılacaktır. Divitçioğlu bu çalışmasında, "Dumezil'in Hint-Avrupa topluluklarında varlığını saptadığı üçlü işlev"i model almıştır (Divitçioğlu, 2000, 34). Divitçioğlu, üçlü işleve uyarlayarak yaptığı çalışmasında Kök Türkler'in toplumsal yapısını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Fakat bu çalışmada üçlü işlev modeli çok daha küçük bir uygulamaya tabi tutularak eski Türk toplumu hakkındaki temel bilgilerle sınırlandırılacaktır. Bu işlevler toplumların dini yaşam biçimlerinin ele alındığı "kutsallık", askeri yapılarının ele alındığı "küç" ve üretim ve üretilenlerin paylaşım sistemlerinin ele alındığı "ülüg"tür. Buna göre *kutsallık* (kut) insanla kutsal olan arasındaki ilişkileri (ibadet, büyü) ve insanla insan arasındaki ilişkileri (hukuk, yönetim) ele alır. Aynı zamanda da egemenlik hakkının Tanrı'dan devralınmasını araştırır. Fiziki gücü tanımlayan *savaşçılık* (küç) ise "hoyratça ve şiddet kullanılarak yapılan savunma ve saldırma"yı kapsar. *Üretkenlik* (ülüg) ise topluluğun hayatını idame ettirebilmesi için bereketin ve doğurganlığın sağlanmasıdır. Bunların sağlanması ise hem nüfus hem de mal sayısının artırılmasına bağlıdır (Dumezil, 1958, aktaran Divitçioğlu, 2000, 34-35). Üçlü işlev modeli bu çalışmaya, Divitçioğlu'nun yaptığı gibi, Türklerde Kut, Türklerde Küç ve Türklerde Ülüg başlıkları ile adapte edilmiştir.

3.1.1. Türklerde Kut

Kutsallıkla bağlantılı olarak ilk bahsedilmesi gereken konu dindir. Orta Asya bozkırlarında dini inançların içinde en baskın olanı Gök Tanrı inancıdır. "Eski çağlarda başka hiç bir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer" alır (Kafesoğlu, 1997, 308). Gök Tanrı, gökteki bütün yıldızları, güneş ve ayı kapsayan nesnel bir varlıktır. Bu göksel cisimlerin bütününe tanrı denilir. Onların da canlı olduğuna, ruh taşıdığına inanılır. Tanrı (Tengri), deyimi, hem nesnel gökü hem de gökün ruhunu belirtir" (Avcıoğlu, 2017, 351). Yine eski Türkler tabiatta bulunan dağ, tepe, göl, ağaç, orman, demir vd. aynı zamanda birer ruh olduğuna inanıyorlardı. "Güneş, Ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-tanrılar tasavvur" ederek onları iyi ve kötü olarak

sınıflandırmışlardı (Kafesoğlu, 1997, 302). Bir diğer inanç sistemi ise atalar kültüdür. Eski Orta ve Kuzey Asya kavimleri ile ilgili yapılan araştırmalar, Türklerde "ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı 'baba hukuku'nun inanç sahasındaki belirtileri" olarak bulunduğunu kesinleştirmiştir (Kafesoğlu, 1997, 304).

Türklerde totemciliğin[25] olduğuna dair görüşler olsa da, bazı düşünürler reddetmiştir. İbrahim Kafesoğlu, Bahattin Ögel, Van Gennep ve J. G. Frazier reddedenler arasındadır (Avcıoğlu, 2017, 400). Gökalp ise eski Türklerin totemli bir dine bağlı oldukları için demokrat olduklarını ileri sürer. Eski Türklerde totemizmin varlığına dair sayısız vaka vardır (Gökalp, 2015, 262).

Kafesoğlu, Eski Türk inancının şamanlık[26] olduğuna dair görüşleri de reddeder. Şamanlığın Türk inancında yer eden Tanrı ve "yer-su" inançları ile ilgisi yoktur. Zaten şamanlık da dinden çok ortaya konulan bir sihir karakteridir (Kafesoğlu, 1997, 300-301). Gökalp de benzer şekilde Şamanizm'in Türklerin sihri sistemleri olduğunu söyler. Türklerin dini ise *Toyonizm*'dir. Ve dini reislerine de *Toyon* adı verilir. Şamanizm ile din birbirinin karşıtıdır. Kutsadıkları değerler zıttır. Toyonizm sağı, Şamanizm solu kutsar. İlkel toplumlarda din millettir, sihir kozmopolittir. Tabip olan şamanın müşterileri varken din reisi olan toyonun müminleri vardır. Ve toyonlar aynı zamanda siyasi liderdir. Toyonlar sadece ataları olan yer-su ya da tanrıya sahip oldukları toteme ya da ruha başvururken şamanlar bütün ruhlara, totemlere ve ilahlara başvurur (Gökalp, 2015, 124-126).

Bu görüşün aksine, Türklerin eski dininin şamanlık olduğuna dair görüşler de vardır. Buna göre eski Türklerde, Altay ve Yakut ilkel şamanlığını arkada bırakarak gelişen bir şaman inancı mevcuttur. Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Gök Tanrı, güneş, yer, su, ata, ateş vb. kültler Orta Asya şamanlığının esaslarını taşır. Hunlar, Tobalar, Oğuzlar ve Moğollar, Yenisey Kırgızları, Başkurtlar, Karluklar Şamanistlerdi. VI. yüzyılda büyük bir devlet kuran Gök Türkler de Şamanist bir

[25] *Mana* ve *tabu* inançlarıyla ilişkili olan Totemizm, çoğu düşünüre göre insanlığın ilk dinidir. Durkheim'a göre, totemde tapılan şey mana gücüdür. Mana, hayvan, bitki, insan veya damgada "bulunan ama bunlara karışmayan adsız, kişiliksiz bir güçtür. Bu güç özel şeylerden bağımsızdır. Bireyden önce varolduğu gibi bireyden sonra da sürecektir. İşte totem dininin taptığı bu güçtür" (Durkheim, 1912, 268'den aktaran Hançerlioğlu, 1975, 644).

[26] Türk-Moğol-Sibirya dini olan Şamanizm, tamamıyla büyü ve sihre dayanan, insanlığın en eski dinlerinden biridir. "Evren, gök, yer ve yeraltı olmaz üzere üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Gökte iyi ruhlar, yerde insanlar, yeraltında da kötü ruhlar otururlar." Ulu ve bir nevi tanrı olan Ülgen iyi ruhların başı, güçlü ve bir nevi şeytan olan Erlik, kötü ruhların başıdır. Bunların karıları, çocukları ve yardımcıları bulunur. İyi ve kötü ruhlar arasında dengeyi kuran insandır. İnsanlar ve ruhlar arasında dengeyi kuran ise din adamı olan şamanlardır (Hançerlioğlu, 1975, 594).

aileden geliyordu. Gök Türk Devleti VIII. yüzyılda Uygur hâkimiyetine geçene kadar Orta Asya'nın kuzey bölgeleri şaman kaldılar. Batıdan gelen kitabi dinler bile Şamanizm'le beslendikleri ölçüde bu halklara nüfuz edebildiler. Moğol döneminde ise Şamanizm İslam, Hristiyanlık ve Budizm'in mücadelelerine konu olmuştur. Ve sonunda İslam ve Budizm'e birçok etkisini bırakarak sadece "Sibirya ormanlarında ve Altay dağlarında" barınmaya devam etmiştir (İnan, 1986a, 2-12). İnan'ın bu iddialarına göre Gök Tanrı inancının ya da bazı putlara tapmanın temelinde bile Şamanizm vardır. Sihri bir sistem olarak Türklerde Şamanizm bulunsa bile Kafesoğlu'nun iddia ettiği gibi Şamanizm'in, Gök Tanrı inancı ve yer/su/ata kültleri ile bir arada barınması zordur. Hassan'a göre ise Şamanizm, bir kandaş toplum inancıdır ve soya dayanır. Kandaş toplum örgütlenmesine dayalı olan Kuzey-Orta Asya'da şamanlık mevcuttur. Orta Asya Türk-Moğollarındaki ve Kuzeydoğu Sibirya halkındaki" şamanlık, en eski şamanlığın ürünleridir (Hassan, 1986, 51-59).

Kutsallıkla bağlantılı olan bir diğer konu ise kurbandır. Eski Türkler tanrılara, atalara ve ruhlara çeşitli vesileler ile kurban sunardı. Sunulan kurbanla bereketin artması gibi çeşitli beklentiler içine girerler ya da en kötü ihtimalle gelecek zararları önlemeyi dilerlerdi. "Kurban, hayvan, yiyecek ve içki sunma biçiminde olur." "Gök Tanrı'ya, Yer Tanrı'ya ve atalara en iyi kurbanlar sunulurdu. En değerli kurbanlar ise ak boz aygır ya da kısraktır. Bunun destanlardaki karşılığı ile ilgili örnek bir sonraki bölümde verilecektir. Büyük kurbanların dışında, "kuraklık, ittifaklar, sefer hazırlığı, yengiler, ölümler vb." nedenlerle kurban sunarlardı. Ayrıca "bütün ruhlara, ateşe, aya, güneşe, taşa" hatta ruhların içinde bulunduğuna inandıkları putlara da kurban sunarlardı. "Kurban etinin bir kısmı bu güç sahiplerine sunulur, bir kısmı topluca yenilir. Topluluk üyeleri, kurbandan yemeyi bir hak ve ödev sayarlar. Böylece evrendeki güçlerle yemeği paylaşmış olurlar" (Avcıoğlu, 2017, 377-378).

Eski Türk kağan/hakan/hükümdarlarının güç ve yetkileri de Tanrı'dan geliyordu. "Tengri yarlıklarıyla kağana kut, küç ve ülüg" bahşeder. ... Nitekim, bilinmeyen bütün olumlu yanları kutla gerçekleşirken, yakınlar güçle kendilerine güvence sağlarlar ve üreticiler ülügle topluluğu doğurganlık ve bereketle donatırlar. Kök Türk toplumunda Tengri'ye özgü olan bu üç tözü, gene onun iradesi ile kullanan kağandır. Kağan kazandığı kutla yeryüzünde kutsallığı temsil eder" (Divitçioğlu, 2000, 119). Kağanın kut alması düşüncesi, İslam'ın kabulünden sonra da devam eder. Hükümdarlar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zillullah fi'l arz) olarak kabul

edilir. Kağanın vazifeleri ise "savaş gücü ile devleti kurma ve düzene koyma"; feth edilen yerlere halkı yerleştirme; "töreyi yani kanunlar ile 'örf hukuku'nu düzenleme"; halkı doyurma ve giydirme;[27] halkın kalbini kazanma ve hediye vermedir (Öğel, 1979, 229-238). Kağanın milletini doyurup giydirmesi onun halkına sunduğu iç armağanlardır. Kağan, bu armağanlar/karşılıklı yükümlülükler ile halkının rızasını kazanır.

Armağan düzeninde de bazen ya da çoğu zaman şefler, tanrılar, ruhlar ve ataların yeryüzündeki temsilcileri sayılır. Bu temsil ile topluluğun güvenli bir şekilde huzur ve refah içinde yaşamasının sorumluluğunu üstlenir. Bunları sağlayamazsa liderliği devam etmez. "soydaşları ve kardeşleri için çalışan bir şef, simgesel anlamda, o topluluğun tüm servetinin de sahibidir." Topluluk üyeleri kendilerine servet kazandıran liderleri için tüm servetlerini verebilir. Çünkü şefin prestiji o topluluğun prestijidir (Adanır, 2013, 32).

Türk kültüründe de hükümdar halkın refahından sorumludur. Orhun Kitabeleri'nde bu durum "Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım" (Ergin, 2017a, 39) şeklinde ve değişik versiyonları ile geçer.

3.1.2. Türklerde Küç

Divitçioğlu, bu başlığın altında yakınlık (akrabalık ilişkileri), boy ve budun ile savaş hakkında detaylı bilgiler sunmuştur (Divitçioğlu, 2000, 143-235). Çünkü savaşçılıkta, düşmanlara ve yabancılara karşı yapılacak savunma ve saldırılarda, akrabalarla kurulan yakınlığa ve boy ile budun aracılığıyla yapılan ittifaklara ihtiyaç duyulur (Divitçioğlu, 2000, 143). Bunun için gerek kan bağı ile gerek hısımlık ile oluşan akrabalık ilişkilerinin kuvvetli olması ve akraba sayısının çokluğu Türkler için önemlidir. Akrabalık bağları ile oluşan küçük sosyal birimlerin ve onların birleşmelerinden oluşan hem sosyal hem siyasi birimlerin kısa tanımları verilecektir.

Akrabalık ilişkilerinde soy ve sıhriyet ilişkileri ön plana çıkar. "*Soy* yapısı insanın önceli, günceli ve ardılı olan, sözde ya da gerçek kandaşlığını (kan bağını) verir". Türklerde, aynı atadan gelen soydaşlara ise "*urug*" denilir (Avcıoğlu, 2017,

[27] Eski Türklerde devlet, kağanın malı sayılırdı. "Fakat Türk Kağanları bu malın, halk ile bölüşülecek bir varlık olduğunu da unutmazlardı" (Öğel, 1979, 236). Bir sonraki bölümde işlenecek olan Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'ın evini yağmalatması bu düşüncenin bir sonucudur.

233). *Sıhriyet,* "insanlar arasındaki kadın değişiminin sonucunda doğan ilişkileri açıklar" (Divitçioğlu, 2000, 143). *Oğuş*, "aynı ata uruğun üyesi olup, yakın soydaş ailelerin birleşmesiyle meydana gelen, aynı ata yerini paylaşan ve aynı üretim yöresinde (otlak, sulak, avlak) iktisadi faaliyet gösteren kesilenmiş bir *alturuk*tur" (Divitçioğlu, 2000, 172). Aileler ve *uruk*ların bir araya gelmesiyle oluşan *boy* ise hem sosyal hem siyasi bir örgütlenmedir. Boyun lideri konumundaki bey, gerektiği takdirde "boydaki iç dayanışmayı muhafaza etmek, hak ve adaleti düzenlemek ve gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini korumak ile" görevlidir. Belirli bir arazisi ve silah gücü bulunur (Kafesoğlu, 1997, 229-230). Son olarak *budun* ise, boylar birliğidir. Budunlar, müstakil kalabileceği gibi belli bir *il*e tabi olabilir. "Boylar çoğunlukla soy ve dil birliğine sahip oldukları halde bodunların daha ziyade, boyların sadece sıkı işbirliğinin meydana getirdiği siyasi topluluklar"dır (Kafesoğlu, 1997, 231). *Ak budun*, "kağan ve askeri-mülki bürokrasiden" oluşurken *kara budun*, "düpedüz halk" anlamına gelir (Divitçioğlu, 2002, 204). Fakat Kafesoğlu'na göre "kara-bodun", "asıl, büyük, kalabalık bodun", ve "sayısı az olanlar" da "ak bodun"dur (Kafesoğlu, 1997, 242).

Asya bozkırlarında konup göçen insanlar" MÖ II. yüzyıl ve MS XIII. yüzyılları arasında savaşçı karakterlerini hiç kaybetmeden korumuştur (Divitçioğlu, 2000, 212). Toplum içinde her birey küçük yaştan itibaren birer savaşçı olarak yetiştirilir. Hatta ad alma ve topluma kabul edilme gibi bireylere şahsiyet kazandıran vasıflar gösterilen kahramanlığa göre belirlenirdi. "Kadınlar da aynı şekilde yetişmiş olup, çok kere erkeklerle birlikte savaşa katılır" (Kafesoğlu, 1997, 241). Destanlarda yiğitlerin yaptıkları kahramanlıklarla şan aldıklarına dair örnekler bulunur. Bir tane zikretmek yeterli olacaktır; "-Ural'da Sura denilen/ Bahadır olup, şan alan/ Bir kişi olmuş" (Ergun, İbrahimov, 2000,164). Eski Türklerde yiğit ile aynı anlamda kullanılan batır, bahadır ve alp erdemli ve ahlaklı şahıslardır. Ve savaşta erdemli bir şekilde ölmeyi tercih ederler. "Savaş, acunsaldı, içkin ve kutsaldı. Kendisine özgü kuttörenleri vardı, oyun gibi, bazen ölümü içeren... Fakat asıl önemli olan, bu ölümde er-erdemli ölmekti" (Divitçioğlu, 2000, 218).

3.1.3. Türklerde Ülüg

Orhun abidelerinde bereket ve doğurganlık "kavramlarını kapsayan *ülüg* (nasip, kısmet, pay) terimi" geçer. Buna göre Bilge Kağan *ülüğü* ile Türkleri yedirip

giydirmiş, zenginleştirerek bereketin artmasını sağlamıştır (Divitçioğlu, 2000, 236-237).

> Tengri buyurduğundan kutum ve ülüğüm olduğu için ölen budunu diriltip besledim. Çıplak budunu giysili, yoksul budunu zengin, az olan budunu çok kıldım (KT D 29 aktaran Divitçioğlu, 2000, 235-236).

Bozkır geçim yollarının başında çobanlık ve avcılık gelir. Göçebe çobanlar hayvanları otlatma zorunluluğu ile hareket ederek yaz ve kış aylarında yer değiştirir. Yazın yaylalara kışın da daha sıcak olan kışlaklara geçilir. En çok yetiştirilen hayvanlar ise en çok tüketilen at ve koyundur. Özellikle de atın, hem kurbanlık (at) hem de Çin ile yapılan değiş tokuşlarda verilen armağan (armağanlık at)[28] olmasıyla önemli bir yeri vardır (Divitçioğlu, 2000, 239). Göçebe bozkırda çobanlığın yanında avcılık da önemli bir üretim faaliyetidir. Sık sık düzenlenen sürek avları birçok boy ve obanın katılımı ile düzenlenir. Bir hanın liderlik ettiği binlerce atlının katıldığı av bazen aylarca sürebilir. Hiyerarşik bir düzen ile gerçekleştirilen av sonrası ganimet sayılır ve kural olarak eşit bir şekilde paylaşılır (Avcıoğlu, 2017, 326-327).

Üretkenlik ile ilgili önemli bir diğer konu da ürünlerin değişimidir. [29] Ürün değişimi, tezin konusu olan armağan değişimidir. "Düğün, erginlik töreni, doğum ve ölüm gibi fırsatlarla insanlar, aileler aralarında zorunlu olarak *ıdışır*lar (armağan değişimi) ya da oğuş ve boy beyleri (ak budun) üretilen ürünü bazen çağrılılara üleştirerek, bazen de bunu yakıp yıkarak *yağmalatırlar (potlach).*" Bunları "ödülleme/karşı-ödülleme" olarak değerlendirmek mümkündür. Armağan vererek ve yağma (potlaç) ile yapılan üleşim bunları gerçekleştirenin itibarını artırır (Divitçioğlu, 2000, 253). Ürünlerin ortaklaşa tüketilmesi için "törenlerde armağan alıp verme, şölenler düzenleme gibi kurallar konulur. Amerikan yerlileri arasında önemli yedek besin elde eden bir üye, tükenene kadar şölen vermek zorundadır. Benzer şekilde Türk beyleri de şölen (toy) vermek ve belli sürelerle malını

[28] Tüm Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olan at, ilk devirlerden itibaren, verilip alınan hediyelerin başında gelmiştir. Elçin'in tarihi kaynaklardan verdiği örneklere göre: Gök Türklerde, Selçuklularda, Harzemşahlarda ve Osmanlılarda atın çeşitli vesilelerle armağan nesnesi olduğu görülür. Bu kaynaklarda geçtiği üzere at, cenaze armağanı, siyasi armağan, evlilik ve sünnet düğünü armağanları olarak verilmiştir. VIII. yüzyıldan itibaren tarihi ve edebi eserlerde görülen atın armağan olma vasfı, folklor ürünlerine de yansır. "yiğit yiğide at bahşeder" sözü bunun örneğidir. Atın armağan olması, tarihi seyir içinde, Türklerin maddi ve manevi hayatlarını ciddi bir şekilde etkileyerek "yapıcı, birleştirici ve perçinleyici" bir işlevi yerine getirmiştir. (Elçin, 1964, 142-147)

[29] Divitçioğlu, eserinde "armağan değişimi, ürün değişimi, kadın değişimi" yerine "ürün değişi, armağan değişi ve kadın değişi" karşılıklarını tercih eder. Fakat bu çalışmada akışı bozmamak için bu kavramlar "armağan değişimi, ürün değişimi, kadın değişimi" şeklinde kullanılmıştır.

yağmalatmak durumundadır. Osman Gazi, her gelen geçene zengin sofrasını açık tutar" (Avcıoğlu, 2017, 220-221).

Eski Türk geleneklerinden *orun* (mevki) ve *ülüş* (paylaşım) töreler ile belirlenmiştir. "Oğuz boylarının ananesine göre içtimalarda her boyun oturacak yeri, "damga"sı, "ongun"u ve hatta ziyafet için kesilen etten alacak pay (ülüş)ları da Gün Han tarafından tayin edilmiştir (İnan,1968d, 241). Kazak-Kırgız boyları arasında da *orun* meselesi hayli önemlidir. Bu konu sadece büyük toplantılarda ve kurultaylarda değil "kabile ve oymakların yaylalarda, obaların derecelerinde ve obaların çadırlarının kurulmasında da riayet edilir." Mevki konusu son zamanlara kadar Anadolu Türkmenleri arasında da yaşamıştır (İnan,1968d, 247-250). Ürünlerin paylaşımı olan *ülüş*, bu mevkilere göre yapılır. Bir kabilenin oturduğu yere göre *ülüş*ten ne kadar pay alacağı belli olur. Aynı durum aile içinde de geçerlidir. Aile reisi yaşarken baş kemik onun, bağırsak ve boyun çobanın hakkıdır. Çoban bunu talep edebilir. *Ülüş* geleneği XV. asırda Anadolu'da yaşamıştır. Alaeddin Keykubat döneminde bu gelenek oğuz töresinin gereğidir. *Ülüş* Anadolu'da "*müçe*" kelimesi ile ifade edildiği gibi Kırgız-Kazak ve Başkurtlar[30] arasında da bu kelime ile "*hisse*" ve "*ülüş*" manalarında kullanılmıştır (İnan,1968d, 251-252). *Orun* ve *ülüş* meselesi kabile ve oymakların cemiyet içindeki diğer şeyler üzerinde de hukukun oluşmasını sağlayan bir kurumdur. "Yayla, av, harp ganimetleri taksim edilirken her kabilenin "orun"u ve "ülüş"ü dikkate alınarak ona göre "pay" verilir." Önemli toplantılarda mevkiini kaybedenler diğer paylaşımlardaki haklarını da kaybetme tehlikesi yaşar. Mevki ve hissesini kaybetmek istemeyen kabileler bu konuya büyük bir önem verir (İnan,1968d, 254).

"Tarih boyunca Türk hükümdarları 'baba' olarak yurttaşlarını korumuştur." Babalık düşüncesiyle hareket eden hükümdarlar, halkın itaat ve bağlılığına karşılık olarak halka vermiş, onları doyurup giydirmiş ve zenginleştirmişlerdir (Taneri, 2015, 137-138). Orhun Kitabelerinde, kağanların halkını doyurup zenginleştirdiği geçer. Bunlar siyasi armağanların içinde işlenecektir. Kutadgu Bilig'de devlet adamının özellikleri verilirken erdemli, anlayışlı, ferasetli, tokgözlü, iyi huylu olma

[30] *Başkurt Halk Destanları*'nda *hisse* anlamında *üleş,* metinde şu şekillerde geçer; "Başka kuşlardan-hayvanlardan çok avlamış: Tıravıl Dede'ye üleş vermiş." (Ergun, İbrahimov, 2000, 136), "Havben, soruşmuş ve o kahramanları arayıp bulup geri getirmeye söz vermiş. Atsız – donsuz kalan halka Han'ın malını üleştirip vermiş" (Ergun, İbrahimov, 2000, 169), "Ay Kara Yorgam,/ Vay Kara Yorgam,/ Üleşe çıkan gümüşüm,/ İndir haydi, yorgam" (Ergun, İbrahimov, 2000, 231).

özelliklerinin yanı sıra cömert olması gerektiği de yazar. “Cömert oldukları derecede adları duyurulur, meşhur olurlar. Yardımcılar ve asker cömert adamın etrafında toplanır.” Bunun için devlet adamları cömert olmalı, yedirip içirmelidir. Bunları yapacak malı azaldığındaysa yeniden kazanmalı ve halkı zengin edecek yasalar koymalıdır (Hacib, 2018, 130).

Göktürklerden itibaren Türk Hakanları/beyleri halkını yedirmek ve doyurmak ilkesiyle hareket etmişlerdir. Eski Türklerde olduğu gibi Selçuklular ve Osmanlılar da bu ilkeyi benimseyip uygulamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti’nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Süleyman Şah’ın devlet arazisini köylüye dağıtması bunun sonucudur (Taneri, 2015, 313). Selçuklu sultanlarının belli aralıklarla düzenledikleri şölenler de bu ilkenin uygulamasıdır. “Alparslan şölenleri, muntazam olarak düzenlerdi. Sultan Mehmet Tapar, 118’de oğlunu veliahd tayin ederken büyük tören yapıldı ve şölende kıymetli yemek takımlarını halk yağma etti.” Cuma günleri sofralar kurulur havas ve avam bu ziyafetlerden faydalanırdı. Bu sofralar, Sultan Melik-şâh zamanından itibaren Selçuklu hükümdarlarının âdeti olmuştu. (Taneri, 2015, 141). Bunların yanı sıra hükümdarlar çeşitli vesilelerle armağan verirdi: Saltanat mücadelelerinde kazanan taraf kaybeden tarafa teselli etmek üzere, savaş sırasında gösterdikleri başarılar oranında emirlere, kalelerin yapımında emeği geçen emirlere, âlim ve şairlere, nikah kıyan kadılara, din adamlarına, cami, medrese, zaviye gibi kurumlara, gayri müslim halka, elçilere, askerlere, reayaya verilen armağanlardan söz edilebilir (Ersan, 2000, 95-104) Osmanlı Devleti’nde de bu gelenekler devam etmiştir. Adanır, bu paylaşma sisteminin Osmanlı Devleti’nin gelişme dönemine kadar devam ettiğine vurgu yapar; Hükümdar (“lider konumundaki temsili kişi”), fethedilen yerleri ve elde edilen “artığı” töre ve geleneklere göre paylaştırmak zorundadır. Hükümdarın herhangi bir mülkiyet hakkı yoktur. (Adanır, 2015, 55).

Halktan alınan vergi ve haraç, kağanın vergi ve haraçlardan gelen gelirinin ak ve kara budunlara paylaştırılması anlamına gelen savga, diğer üretkenlik ve paylaşım birimlerindendir (Divitçioğlu, 2000, 264-272).

Karşılıklı armağan değiş-tokuşu(ıdışma), mevkiye göre yapılan yayla, av ve harp ganimetlerinin paylaşımı ve babalık düşüncesyle hareket eden Türk hüdümdarlarının halkını çeşitli şelillerle doyurması, giydirmesi ve zengin etmesi Eski türk toplumunun üretkenliğini ve üretilenlerin nasıl ve kimler arasında

paylaşıldığını anlamımızı sağlayan ve armağan sistemi ile ele alınabilecek konulardır. Buna göre Türk kültüründe armağan sistemi, *ıdışma* (karşılıklı armağan değişimi), *ülüş* ve *potlaç* gibi kurumlarla ifade edilse de hepsinin temelinde karşılıklı yükümlülüğün ilkeleri bulunur. Taraflar/kabileler/aileler evlilik, kan davası, toy gibi çeşitli vesilelerle karşılıklı yükümlülük altına girerler. Bazen de ad almada olduğu gibi topluma karşı bir yükümlülük gelişir. Ad alan kişi, toplumun bir üyesi olması karşılığında topluma hizmet etmek durumundadır. Bu bölümün konusu, Türklerin toplumsal yaşamları içinde ön plana çıkan ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen karşılıklı yükümlülük kurumlarıdır. Bu bölümde ele alınacak kurumlar, çalışmanın konusu gereği bir sonraki bölümde destanlarda geçen uygulamaları ile örneklendirilecektir.

3.2. Türk Kültüründe Armağan

Günümüzde armağan ve hediye kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılır. Türkçede XII. yüzyıldan itibaren kullanılan Hediye, "insanlar arasında sevgi veya dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne" anlamına gelen Arapça bir kelimedir (Bardakoğlu, 1998, 151).

Türk Dil Kurumunun öncülüğünde yapılan özleştirme kapsamında "*hediye* kelimesinin yerine öz Türkçe bir kelime" olan armağan kelimesi teklif edilmiştir (Şen, 2007, 240). Sözlükte, "1. Hediye, karşılıksız verilen şey, bergüzar, peşkeş. 2. İhsan, lütuf. 3. Mükafat, ödül" (Doğan, 2005, 76) anlamlarına gelen armağan kelimesi, Divanu Lugâti't-Türk'te "Oğuzcada, gittiği yerden kazanarak, dönen kimsenin akrabalarına getirdiği hediye" şeklinde açıklanır (Mahmud, 2018, 72). "İlk kez Hakaniye Türkçesinde karşımıza çıkan" armağan kelimesi, bazı dilciler tarafından Farsçadan Türkçeye, diğerleri tarafından da Türkçeden Farsçaya geçmiş bir kelime olduğu iddia edilir. Kelime, Hakaniye Türkçesinden sonra Harezm, Kıpçak, Çağatay, Osmanlı, Türkiye Türkçeleri ile bazı çağdaş şivelerde de geçer (Şen, 2007, 242-243).

Karşılıklı hediye göndermek manasına gelen *ıdış* kelimesinin zaman eki almış halleri ve mastarı Divanu Lugâti't-Türk'te şöyle geçer; "**ıdışdı** o bana hediye verdi, ben de ona bir şey hediye ettim. Bir şeyi serbest bırakmakta, göndermekte biriyle yarışırsan yine **ıdışu.r, ıdışma.k** fiili kullanılır" (Mahmud, 2018, 93). Idışmak filinin kökü olan "ıd; VIII. yüzyılda kutsal karşılığında kullanılıyordu. (Idık yer ve su, Idük

Ötüken gibi). Idışmak fiili kendi içinde kutsallığı ve tabii bereketi taşır. Böyle olunca, kutsallığın sürdürülebilmesi için; verilen armağan ille de eş değeri olan armağanla ödüllendirilmelidir (Divitçioğlu, 2002, 204). Günümüzde bu kelimenin kullanımına rastlanmaz. Fakat eski Türkler arasında kullanılan bu kelime, Türk kültüründe karşılıklı yükümlülük anlamında armağan değiş tokuşunun olduğunu gösterir.

Eski Türkçede hediye anlamına gelen diğer kelimeler ise; *açıg* "hediye", *ançu* "hediye, mükâfat, bedel, karşılık", *beleg* "hediye", *berne* "hediye", *boşug* "caize, bahşiş", *ertüt* "hediye", *köybet* "hediye", *kewşen* "harman temizlendikten sonra mahsulün yığılmasına yardım eden kişiye gıda cinsinden verilen hediye", *saçıg* "kurbanlık, sadaka", *savgat* "hediye", *sinüt* "hibe, karşılıksız armağan", *tanuk* "hakanlara sefer ve benzeri zamanlarda yemek ve ipek kumaş gibi şeylerden verilen hediye", *tuzgu* "hediye" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımlar genellikle nadir görülür ve farklı Türk lehçelerinde geçer (Şen, 2007, 241-254).

Hibe "bağışlama, bağış, ihsan" ve "bağışlanan şey" (Doğan, 2005, 554), *bağış* "bağışlanan şey, hibe, teberru"(Doğan, 2005, 115), *ihsan* "bağışlama, bağış olarak verme, yardım, iyilik" (Doğan, 2005, 600), *in'am* "iyilik ve ihsanda bulunma, nimet verme" ve "yeniçerilerin aylıklarına zam yapma" (Doğan, 2005, 620), *muştuluk* "iyi haber getirene, müjde getirene verilen hediye, müjdelik, bahşiş" (Doğan, 2005, 932), peşkeş; "hediye, armağan, bahşiş" (Doğan, 2005, 1056), *atiyye* "büyük tarafından küçüğe verilen bahşiş, armağan, hediye" (Doğan, 2005, 94), *bergüza*r "hâtıra, yadigâr, hediye" (Doğan, 2005, 149), *teberru* "karşılıksız ve isteyerek verme, bağışlama ve bağış" (Doğan, 2005, 1255), *ödül* "mükâfat" (Doğan, 2005,1023), *mükâfat* "iyi bir iş, hizmet veya başarıdan verilen şey, ödül, iyiliği iyilikle karşılama, takdirname" (Doğan, 2005, 944) anlamlarına gelen bu kelimeler Türklerin armağan ile ilişkili olarak kullandığı kelimelerdir. Armağan ile aynı anlama gelen ya da ilişkilendirilen kelimelerin hayli fazla olması Türk kültüründe armağanın ne kadar yerleşik olduğunu gösterir.

Türk kültüründe kutlamalar, bayramlar, özel günler, vuslat, misafirlik gibi insanları, özellikle de duygusal olarak, birbirine bağlayan ortamlarda sunulan armağan, o zamandan topluma yadigâr kalan atasözlerinde çeşitli vesilelerle yer etmiştir. Bunlardan bazıları; "dostum beni ansın da varsın bir elma ile olsun", "az veren candan çok veren maldan", "gönülden kopan ihsanın hayırlısıdır", "yiğit yiğide

at bağışlar", "almadan evvel vermeyi düşün", "vermekle mal tükenmez", "vermek er kişi kârıdır", "beylik vermekle erlik vurmakla", "veren eli herkes öper", "ne verirsen elinle o gelir seninle", "çam sakızı çoban armağanı", "yarım elma gönül alma", "elinden gelmezse bari dilinden gelsin", "at yürümekle yol alır, kibar vermekle ün alır" şeklindedir (Coşar, 2008, 40-44).[31] Bu atasözlerine bakıldığı zaman karşılıksız olarak verildiği düşünülen armağan sunumları da, kimisi açık kimisi örtük de olsa, en azından şanın yürümesi, prestijin sağlanması ya da manevi bir karşılık beklentisini içinde barındırır.

Yukarıda zikredilen kelimeler ve atasözlerinden çıkan sonuca göre Türkler, her dönemde birbirine armağan vermek için türlü türlü vesileler ve fırsatlar yaratmıştır. Bunlar bu çalışmaya dâhil edilemeyecek kadar geniş bir alana yayılır. Fakat en azından farklı alanlardan birkaç örnek ile Türklerin armağan kültürü ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

"Ramazanda iftara gelenlere yapılan para bağışı" (Doğan, 2005, 321) anlamına gelen *diş kirası* verme geleneği bu armağanlardan biridir. Bu geleneğe ilk olarak Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde değinilmiştir.[32] Bu bilgiler, XI. yüzyılda ziyafet adabı olarak misafir evden ayrılırken diş kirası adıyla hediye verildiğini gösterir.[33] Osmanlı Devleti de bu geleneği devam ettirmiştir. Diş kirası, zengin ve makam sahiplerinden yoksullara verildiği gibi ekonomik seviyeleri eşit kişiler arasında "karşılıklı olmak üzere" uygulanır. Zamanla itibar ölçüsü haline gelen bu gelenek, fakirlerin geçimlerine sunulan katkılar olduğu gibi dilencilerin yüzsüzlüğünü de artırır. Ramazan ayının kutsallığı ile daha fazla verilen sadakalar, *diş kirası* adı altında dilencilerin para topladığı bir yöntem haline gelir (Koç, 2007a, 328-334). Dilencilerin aylaklığını besleme gibi olumsuz bir yönü olsa da *diş kirası*, ihtiyaç sahiplerinin geçimlerini kolaylaştırması ve iki taraf arasında sosyal bir bağ kurmasıyla ekonomik ve toplumsal işlevi olan bir gelenektir. *Diş kirası*, veren ve

---

31 Coşar *Türk Kültüründe Hediyenin Algılanışı* başlıklı makalesinde, hediyenin değerine ve hediyeleşmeye, hediye alan ve verenlerin karşılıklı tutumlarına, hediye verenin vereceği hediyeye ilişkin tutumlarına, hediye alma ve vermenin anlamına ilişkin atasözlerini bir araya getirerek konularına göre ayırmıştır.

32 Hacip, ziyafete davet nasıl olmalı başlığında diş kirasından bahseder; "Misafirler giderlerken onlara hediyeler vererek memnun et, onlara diş kirası öde" (Hâcip, 2018, 258).

33 Kaynaklarda ilk olarak Kutadgu Bilig'de geçen diş kirasının daha eski çağlardan bize kalmış bir gelenek olması muhtemeldir. *Şor Kahramanlık Destanları*'nda geçtiği üzere düğün toylarından sonra katılan misafirlere ayrılırken yiyecek verilir. (Ergun, 2006, 162-164; 194-195). Bunun örnekleri üçüncü bölümde düğün toyları ile ilgili aktarılan metinlerde bulunmaktadır.

alan arasında bir köprü vazifesi görerek, tarafların birbirine karşılıklı olarak duyduğu saygıyı, beslediği muhabbeti, gösterdiği nezaketi, verdiği değeri ve dayanışma ruhunu ortaya çıkarır ve devam etmesini sağlar. Bu gelenek, günümüzde de kişisel düzeyde uygulanmasıyla insanların arasındaki duygusal bağın korunmasına yardımcı olur.

Bahşı, "Türkmen, Özbek ve Karakalpak Türklerinin yaşadığı bölgelerde destan anlatıcılarına ve şiirleri oku"yanlara verilen addır. Usta-çırak ilişkisiyle yetişen bahşıların toplum içinde önemli bir yeri bulunur. Toplum içinde saygın bir yere sahip olan bahşılar, ayrıcalıklı muamele görür ve ona hürmet gösterilerek sanatlarına olan talep açıkça belli edilir. Bahşılar, düğün, ziyafet ve kutlamaların en ilgi çekici ve en aranan ve asli unsurudur. "Bahşıların katılmadığı ya da az katıldığı toplantılar eksik" görülür. Onun için toplantılarda, mümkün olduğunca çok bahşı bir araya getirilmeye çalışılır. Bahşılar geçinmek için bahşılığa ek olarak çiftçilik, hayvancılık ve çobanlık gibi çeşitli mesleklerle uğraşırlar. Buna ek olarak bahşılara toplumsal statüleri gereği topluluk tarafından çeşitli armağanlar verilir. Bu armağanlar giyecek yeni elbiseler, koyun, at, deve olabilir. "Bahşıların almış oldukları hediyeler, onların icralarının kalitesine veya dinleyicilerin sosyal statüsüne göre" değişir. Bu armağanlar, bahşılara ekonomik katkı sağlamanın yanı sıra yaptıkları işe duyulan saygının da sembolüdür (Şahin, 2007a, 361-371). Bahşılara gösterilen hürmet ve verilen bu armağanlar, toplumun destanlara verdiği önemi de açığa çıkarır. Destan anlatıları, bahşıların etrafında toplanan insanlara birlik şuuru ve dayanışma ruhu kazanır. Verilen armağanlar da bu dayanışma ruhunun pekişmesine yardımcı olur.

Süslemesine ve rengine göre farklı anlamlara gelen mendil yaygın olarak kullanılan bir armağan nesnesidir. Doğum, ad koyma, sünnet, askere uğurlama, evlilik, söz, nişan, düğün daveti, düğün, dini bayramlar ve nevruz mendilin armağan olarak verildiği zamanlardır (Şenesen, 2007a, 349-358). Mendil, maddi değeri olmasa da insanlar arsında kurulan duygusal bağları temsil eder. Günümüzde bir aksesuara dönüşmüş olsa da mendil, yüzyıllardır sevgi, özlem ve hatırlanma/anılmanın bir ifadesi olmuştur.

Yoklatma, Sivas yöresinde hediye verilerek yapılan ziyaretlere denir. Bunlar, geçiş dönemleri olan doğum, sünnet, nişan ve düğün, ev ve hasta ziyaretleri, hac ve asker uğurlaması, tarla sürme ve hasat ve ölü/cenaze evini başsağlığı ziyaretidir. Bu

ziyaretler genellikle kadınlar tarafından yapılır ve durumun gereğine uygun çeşitli hediyeler götürülür (Üçer, 2007a-343-347). Geçiş dönemlerinde armağan verilmesi farklı isimlerle, hemen hemen her kültürde bulunan adetlerdir. Türk kültüründe özellikle Anadolu'da geçiş dönemlerinde armağan götürmek insanlar arasındaki ilişkileri belirleyecek kadar önemlidir. Bu armağanlara, kendilerine biçilen değer ve gösterilen itina gözüyle bakılır ve ona göre değerlendirilir. Hediye alan, verenin konumunu verdiği hediyeye göre değerlendirir ve ilişkisini ona göre devam ettirir. Hediye seçimleri de ona göre yapılır. İyi ilişkiler için, değerli hediyelere (maddi-manevi boyutları ile) ihtiyaç vardır

Yukarıda verilen örnekler Türk kültüründe geniş bir uygulamalar yelpazesini kapsayan armağan kültürünün genel örnekleridir. Buna göre karşılıklı yükümlülük sistemine girsin ya da girmesin bu armağan uygulamaları insanlar arasında barışı ve dostluğu tesis ederek muhabbetin artmasına yardımcı olur.

3.3. Eski Türklerde Armağan Uygulamaları

Bir önceki başlıkta genel olarak Türklerde uygulanan armağan örnekleri verilmiştir. Bu başlıkta ise toplulukları ya da bireyleri karşılıklı yükümlülük altında bırakan eski Türk gelenekleri değerlendirilecektir.

3.3.1. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları

Türk kültüründe eşik armağanları doğum, evlilik/düğün, ad verme, ölüm armağanlarını ifade eder. Günümüzde ise bunlara mezuniyet ve işe başlama, askerlik, hac ve diş çıkarma (diş buğdayı) armağanlarını eklemek mümkündür. Bunlar da yine bir konumdan diğerine geçişi sağlayan eşiklerdir.

3.3.1.1. Doğum

Henüz bilincinde olmasa da bebekler toplumsal ilişkiler ağının içine doğar. Doğum bebeğin ailesi, akrabası ve tanıdıkları arasında bir yükümlülük başlatır. Bebek de o andan itibaren yükümlülüğün bir parçası haline gelir. Vermesi gereken yaşa geldiğinde bu döngüdeki yerini alır. Doğumla başlayan armağan yükümlülüklerinin genel uygulaması, doğan bebek için, inanış ve geleneklere göre (mevlit, toy, dürü) bir tören düzenlenerek akraba ve tanıdıkların davet edilmesiyle başlar. Gelen konuklara yemek ikram edilir. Gelen konuklar da bebek ve annesi için

armağanlar getirir. Birçok toplumda görülen bu uygulama eski Türklerde yapılan bebek toyunun zaman içinde değişerek aldığı farklı şekillerdir. Doğumla ilgili olarak sunulan diğer armağanlar ise kumaş ve elbise gibi doğum armağanları, sütü bol olsun diye lohusa anneye getirilen yiyecek ve içecekler, bebeğin dişi çıktığı zaman verilen armağan anlamında *diş buğdayı*, yeni yürümeye başlayan çocuğa yakın sosyal çevresinden birinin yaptığı *tıpış bohçası,* sünnet hediyeleri ve benzerleridir (Seyyar, 2007, 399). Bunların dışında farklı Türk kültürlerinde farklı armağan uygulamaları bulunur.

Bunlardan biri eski çağlardan beri Kırgız Türkleri arasında uygulanan bebeğin müjdesinin verildiği "süyünçü"dür. Bu geleneğe göre ilk olarak bebeğin dede ve nenelerine sonra diğer akrabalarına haber verilir. Burada hem müjdeciye hem de doğan bebeğe armağanlar vermek zorunludur. Bebeğin anne tarafından dayıları tay ya da koyun verir. Kız çocuğunun müjdesinin bedeli, evlendiğinde kırk at başlık alacağı için kırk at olarak belirlenmiştir (Kayhan, 2017, 23-24).

Uygur Türklerinin bebeğin kırklanması geleneğinin bir parçası da *beşik toyu*dur. Doğum yapan kadın kendi ailesinin yanında kırk gün kalır. Kırkıncı gün gelinin ailesi yeni bir beşik hazırlar ve yakınlarına "beşik toy" düzenler. O gün eşi ve ailesi, gelinin evine hediyeler göndererek ödüllendirir (Kayhan, 2017, 27-29).

Kırgızların doğum sonrası eski geleneklerinden biri de "tuşo kesüü" adı verilen ilk adım kutlamasıdır. İlk adımını atan bebek için düzenlenen törene akraba ve yakınlar davet edilerek hazırlanan yöresel yemekler ikram edilir. (Kayhan, 20017, 31).

Bu geleneklerde görüldüğü üzere doğum Türklerin karşılıklı olarak birbirine armağan sunması için bir vesiledir. Bu vesile ile ailelerin, akrabaların ve yakınların bir araya gelmesiyle aralarındaki muhabbeti pekiştiren ortamlar oluşturulur.

3.3.1.2. Evlilik–Düğün

Evlilik, toplumsal rolün değiştiği, bireylerin yeni bir mevki kazandıkları bir eşiktir. Günümüzde evlilik, daha çok evlenen bireyler arasında gerçekleşen sözleşmelerdir. Aileler onlara yalnızca maddi ve manevi destek sağlar. Fakat eski toplumlarda evlilik, evlenecek gençlerden ziyade iki gurubun (aile, klan ya da boy) anlaşmalarına bağlıdır. Taraflar evlilik yoluyla yeni bir akrabalık kazanırlar. Ve bu

ittifak onları daha da güçlendirir. Evliliği güçlendiren unsurlar ise düğün öncesi ve sırasında taraflar arasında yapılan armağan değişimleridir.

Düğünler kız ve erkek tarafının akraba ve yakınlarını bir araya getiren dostluk törenleridir. Kız isteme gününden düğün gününe kadar (söz kesimi, nişan, bayramlar ve kına gecesi) taraflar arasında karşılıklı olarak çeşitli armağan değiş tokuşu olur. Bu armağanları birleştirme armağanları olarak değerlendirmek mümkündür. Birleştirme armağanları, münferit kişileri tek bir vücut haline getiren armağanlardır. Bunların örnekleri ise nikâh törenlerinde verilen ve barış teklifi olarak sunulan armağanlardır (Hyde, 2008, 94). Türk kültüründe evliliğin her aşamasında önemli bir yer tutan düğün armağanları gelenek çerçevesinde taraflara karşılıklı yükümlülük getirir. Bu taraflar varlıklı olsun olmasın hepsinin gücüne göre sorumluluk yüklenir. Bu yükümlülükleri yerine getirmek taraflar için zorunluluktur. Bu armağanlar, tarafların onurunu artırıp gururunu pekiştirir. Gereğini yerine getirmeyenler ise topluluk tarafından ayıplanır. Türk düğün adetleri ve armağanları yaşanılan zamana ve mekâna bağlı olarak çok fazla çeşitlilik gösterir. Tüm düğün armağanlarını ele almak başlı başına bir çalışmayı gerektirdiği için bu başlıkta sadece destanlarda geçen ve karşılıklı yükümlülük geliştiren evlilik armağanları ele alınacaktır.

Eski Kırgızlarda, Kök Türklerde, Uygurlarda, Oğuzlarda. Kazaklarda, Altay ve Yenisey boylarında, Kazaklarda ve Başkurtlarda evlilikler exogamie (dış evlilik) yasasına göre yapılmaktaydı. Destanlarda, eski türkülerde bir boydan yabancı bir boya giden kızların şikâyetleri vardır. Ayrıca ilk zamanlarda evlilikler kız kaçırma ve yağma yoluyla yapılıyordu. Fakat bu devam eden huzursuzluklara ve savaşa sebebiyet verdiği için daha sonra barış yoluyla kız isteme devreye girmiştir. Barış yoluyla evliliğin sağlanmasının şartlarından biri de erkek tarafının kız tarafına *kalın* ödemesi zorunluluğudur (İnan, 1968b, 341-347).

3.3.1.2.1. Kalın/Başlık–Mehir

Başlık anlamına gelen ve "kalın, kalıng, kalım" şeklinde kullanımları olan *kalın*, tüm Türk lehçelerinde geçer (Erkul, 2002, 97). Kelime günümüzde ise *başlık* olarak kullanılır. Başlık "evlenecek erkeğin ya da akrabalarının kız babası ya da akrabalarına yaptığı, toplumlara göre değişen hukuksal ve toplumsal uygulamaları içeren hediye niteliğinde bir ödemedir. Bu ödeme genellikle para, hayvan, (sığır, at, keçi vs), çeşitli süs eşyaları ya da törensel değerler"dir (Tezcan, 1981, 7).). Kalın âdetinin kökeni çok eskilere dayanır. Kelimeye ilk olarak "en eski Türk yazıtlarından

olan Suci kitabesinde" rastlanır. V-VI. yüzyıllarda Uygurlar arasında kalın âdetinin uygulamaları ise Çin kaynaklarında görülür (İnan, 1968b, 348).

Verilen kalının miktarı ve cinsi ailenin maddi durumuna göre değişir. Zengin ailelerde miktar artar. Kalın, hepsi ayrı amaçlara hizmet eden dört kısma ayrılır. Birincisi, sadece kızın çeyizine harcanmak üzere kızın babasına verilen *kara mal*dır. İkincisi, nişanlı erkeğin nişanlısına ilk ziyaretinde verdiği *yelü* adı verilen yüzgörümlüğüdür. Üçüncüsü, *tüy-mal* ise düğün masraflarının karşılanması için yirmi ila altmış arasında değişen sayıyla atın verilmesidir. Sonuncusu da nişanlı erkeğin kızın annesine verdiği hediye olan süt hakkıdır (Tezcan, 1981, 22). Kalın malının ödenmesi "öldürülen bir boy azasının diyeti gibi" boyun tamamının görevidir. Kalın malı boy azaları tarafından ortaklaşa ödenir ve alınan kalın malı da yine ortaklaşa dağıtılır (İnan, 1968b, 348).

Endonezya'daki başlık uygulaması da Türklerdeki kalın uygulamasına benzer. Evlenmek isteyen genç nadiren başlık parasını kendisi ödeyebildiği için bu meblağ genellikle aile tarafından ödenir. Ve bunun karşılığında ondan evlenecek kardeşinin başlığına yardım etmesi beklenir. Ayrıca aile gelin üzerinde bazı haklara sahip olur. Başlık parası tam olarak ödenmediği durumlarda gelin damadın ailesine ait sayılmaz. O zamana kadar kendi ailesine ait sayılır. Kız tarafında ise alınan başlık tüm aile üyeleri arasında paylaştırılır. Bu kurallar evliliği, aileler arasında bir sözleşme ve otorite sahibi olanlar arasında bir çıkar birleşmesine dönüştürür (Bruhl, 218, 121).

Kalına karşılık olarak ise gelin güveye bir miktar cihaz, mal getirirdi. Günümüzde çeyiz dediğimiz bu âdetin eski Türklerde kullanımına *koşantı* denirdi. Fakat koşantı, kalın gibi olmazsa olmaz bir gelenek değildi (Tezcan, 1981, 22).

Kalın âdeti uygulamasına İbn Fadlan'ın seyahatnamesinde rastlanılır. Burada mehir olarak geçse de bu mehir değil kalın âdetinin uygulanışıdır;

> Evlenme âdetleri şu şekildedir: Biri diğerinin hareminden bir kadını belli bir Harezm elbisesi karşılığı ister. Bu kişi kızı, kız kardeşi veya velayeti üzerinde olan başka biri olabilir. O kişi teklifini kabul ederse, mihri veliye götürür. Bazen mihr deve, at, sığır ve başka bir şey olabilir. İsteyen kişi anlaştığı mihri kızın velisine teslim etmedikçe kıza yaklaşamaz. Teslim ederse gelir, rahat bir şekilde kızın evine girer, anasının, babasının, kardeşlerinin huzurunda kızı alır gider. Kimse engellemez (Şeşen, 2016, 11).

İslam'ın kabulü ile erkek tarafının kıza yapmış olduğu nikâh akdi ödemesi olan *mehir de* Türk evlilik adetlerine girmiştir. Mehir nikâh akdinin gerçekleşmesi için zorunludur. Dileyen mehrini erkeğe bağışlayabileceği gibi nikâh esnasında peşin

(mehr-i muaccel) ya da daha sonra vadeli (mehr-i müeccel) alabilir. Mehir ile kalın ya da başlık aynı anlamda kullanılıyor olsa bile sosyal ve hukuki açılardan birbirinden farklıdır. Mehir, *kalın*da olduğu gibi aileye değil kadına verilir ve kadın istediği gibi tasarruf eder. Yine *kalın*da olduğu gibi, karşılık olarak kız çeyiz getirmek zorunda değildir. Mehir nikâhın gerçekleşmesinin ön koşulu değil, sonucudur. Akit ile birlikte kadın bunu almaya hak kazanır. Oysa kalın, evliliğin gerçekleşmesi için zorunlu olan bir ön şarttır. Kalın ya da başlık hemen ödenirken mehir, evlenenlerin anlaşmasına bağlı olarak herhangi bir zamanda ödenebilir. Bu sayılanlar kalın (başlık) ve mehrin farklı kurumlar olduğunu ortaya koyar. Biri dini hukukun zorunlu bir uygulaması iken diğeri eski Türklerden beri uygulanan bir adettir (Akgündüz, 1992, 132-133).

Kalın, eski Türkler arasında yaşayan ve kalıntılarına günümüzde de rahatlıkla rastlayacağımız bir armağan kurumudur. Kadının belli bir mal karşılığında satışı söz konusu olmamakla birlikte barışı tesis etmesi ve alınan kızın bedeli olarak verilmesi armağanın temel işlevlerindendir. Kalın kurumunun uygulanışına destanlarda da rastlanır. Özellikle Başkurt Destanlarında sık sık geçer. Kalının destanlardaki örnekleri üçüncü bölümde ele alınacaktır.

3.3.1.2.2. Düğün Daveti–Okuntu

Günümüzde düğünlere davet, basılı olan davetiyeler aracılığı ile yapılsa da bazı bölgelerde, eski bir davet geleneği olan, *okuntu* şeklinde hala yaşatılır. *Okut* "yemeğe veya saltanata davet" anlamına gelir (Mahmud, 2018, 24). Kelime eski Türklerde davet sembolü olan "ok" kelimesinden türemiş olabilir. Türk devletleri hakanları kabilelerini ok göndermek suretiyle savaş veya başka bir sebeple toplardı. "Bu kelime Bilge Kağan kitabesinin Beş Balık seferinden bahsettiği bölümde 'okığlı kelti' yani okunmuş, ok gönderilmiş olanlar yardıma geldi şeklinde geçer" (Turan, 308'den aktaran Eröz, 1983, 127). Bu kelime Osmanlılar zamanında da kullanılmıştır. Günümüzde Yörük ve Türkmenler arasında kullanılmaya devam eden 'oku' ya da 'okuntu' ile köy halkı veya civar köydekiler *oku*narak düğüne daveti gerçekleştirilir (Eröz, 1983, 127-128).[34]

[34] Konya/Çumra'da katıldığım düğünde de davetliler *okut*ularak düğün yemeğine davet edildi/edilir. Düğün, kına, sünnet, çocuk ve gelin dürüsü gibi tüm sosyal olaylarda okutmanın önemi büyüktür. Okutulmayanlar düğüne gitmediği gibi okutulanlar da mutlaka katılmak zorundadır. Bir aileyi okutmayı unutmak, okutmaya icabet etmemek kırgınlık sebebi olabilmektedir.

Bu geleneğin çalışmaya alınmasının sebebi, hem Türk kültüründe insanları karşılıklı olarak yükümlülük altına sokan bir işlevinin olması hem de kıyaslama yapılan diğer kültürlerde de davet etmenin aynı şekilde önemli olmasıdır. Ayrıca bazı destanlarda geçen düğün toylarına yapılan davetler de bu şekildedir. Örneğin Şor Destanlarında düğün toylarına yakın ve uzakta oturanlar elçiler gönderilerek davet edilir (Ergun, 2006, 194-195). Metnin ayrıntısı sonraki bölümde verilecektir.

Kuzeybatı Amerika kültüründe de Türk kültüründeki gibi davet etme zorunluluğu vardır. Davet, aile ve klan üyelerinin dışında kalanlara yapıldığı zaman anlamlıdır; "katılabilecek olan, katılmak isteyen ya da katılmaya gelen herkes, şenliğe ya da *potlaç*'a davet edilmelidir." Bunların davet edilmemesinin olumsuz neticeleri olabilir (Mauss, 2018, 161).

3.3.1.2.3. Beşik Kertmesi

Beşik kertmesi evlilik yoluyla kurulan ittifaklardan biridir. Türk geleneklerinde eski çağlardan beri uygulanmıştır. Birbirine yakın olan aileler çocukları beşikteyken bazen de daha doğmadan önce çocuklarını nişanlar. Bu nişan nikâh kadar kuvvetlidir. Bununla beraber evlilik çağı geldiğinde kız tarafına dünür gidilerek kız istenir (Gökay, 2007, 1090-1091).

"Birbirine çok yakın ve birbirini çok seven aileler, çocukları daha beşikteyken bunları birbirine alıvermeye söz verirler. Beşiği de bu sözlerinin kanıtı yaparlar. Bunun için beşiğe üç kertik yaparlar. Eğer beşik kertmezlerse söz verirler; bu söz verme de şöyle olur: "Allah şahit olsun ki büyüdüğü zaman oğluma (kızını) kızını (oğluma) alacağım." Yemin edildikten sonra her iki taraf da yere tükürür (Petekçi, 1952, 622'den aktaran Gökay, 2007, 1090).

Kertme, eski Türklerde bir yemin nişanıdır. Öç alma yeminlerinde, dost ve kardeş (anda) olmak törenlerinde herhangi bir yerin kertilmesi verilen söze sadakati vurgular. "Oğuzların beşik kertme yavuklu tabirlerindeki kertme kelimesi de 'anda – dünür' olma âdetinin" yaşandığı devrin hatırasıdır (İnan, 1968c, 329).

Kızılderili kabilelerinde de benzer bir uygulamayla, küçük yaştaki kız çocuklarının anneleri, kızlarını genç şefin annelerine sunarak başını bağlar (Mauss, 2011, 286). Bu alıntılardan anlaşıldığı gibi kadın küçük yaşlardan itibaren topluluklar arasında barış tesis eden vasıtalarından biri olmuştur. Türk kültüründe beşik kertmesi âdeti ailelerin birbirine olan dostluklarını ve sadakatlerini gösteren ve aileleri

karşılıklı yükümlülük altına sokan anlaşmalardır. Bozulduğu çok nadir görülür. Bazı bölgelerde ritüel şeklinde veya eğlence ile kutlanır.

3.3.1.3. Erginlenme Törenleri–Ad Verme ve Sünnet

Arkaik toplumlarda doğan çocuklar belli bir tören eşliğinde ad almadığı zaman o topluluğun gerçek bir üyesi olmaz. Belli bir yaşa gelen çocuklar ya belli görevleri yerine getirerek ya da bir kahramanlık yaparak tören eşliğinde ad alırlar ve topluluğun gerçek bir üyesi haline gelirler. "Reisin oğlu olduğunda ve bir ad konulduğu zaman şenlikler düzenlenmesinin amacı onun toplum tarafından tanınması sağlamaktır" (Mauss, 2018, 162).

Erginlenme/öğreti törenleri, hem birey hem de topluluk için hayati önem taşır. Çünkü toplumun varlığını sürdürebilmesi bireylerin nitelik kazanarak toplumun gerçek üyeleri olmasına bağlıdır. Çömezler haftalarca bazen aylarca sınavdan geçerek bir durumdan yeni bir duruma geçerler. Bu durum ölme ve yeniden doğma sembolü ile ifade edilir. Sınavı geçenler topluluğun tam bir "yetkili" kişisi olarak miras, evlilik, av ya da savaş seferlerine çıkma ve toplantılarda düşüncelerini söyleme haklarını elde eder. Öğreti aşamasını geçen çömezler artık yeni bir ad alarak toplulukla kişisel bir bütünlük sağlar (Bruhl, 2018, 258-262).

Amerikan Kızılderililerin doğduktan sonra aldıkları ve erginlik yaşında aldıkları iki ad bulunur. Doğumda verilen adlar, bireyler on altı ya da on sekiz yaşına geldiklerinde soyun reislerinden biri tarafından verilen ikinci ad ile değişir. Ardından kabile kurulunda duyurulan bu yeni adla birey "ergin bir erkeğin yükümlülüklerini yüklenmiş" olur (Morgan, 1994, 170).

Amerika'nın Kuzeybatı sahili geleneklerine göre ise bebekken doğdukları yerin adlarını alan erkek ve kadınlar ad alma zamanı geldiğinde yarışa katılır. Ad alma zamanında çocuğa büyük kardeşleri tarafından belli bir miktar battaniye verilir. Çocuk bu battaniyeleri verme-alma sistemi ile çoğaltarak bir kısmını yanında tutar. Bu işlem "ilk potlaç adını almak için düzenlenecek şölenin masraflarını karşılayana dek" devam eder. Hazırlıklar tamamlandığı zaman babası, toplanan akrabalar ve büyükler önünde ona uygun bir ad verir. Böylece bu ad ile anılmaya başlar. Bundan sonra da verdiği potlaç şenlikleri ile daha önemli adlar alır. Geleneğe göre bir insanın değeri, aile bağlarını, zenginliğini, kabile içindeki konumunu gösteren adlar

yenilendikçe artar. Şölenler ise alınan yeni adların ve toplum içinde kazanılan hakların onaylanması için düzenlenir (Benedict, 2015, 207-208).

Türk kültüründe de ad verme kökü Eski Türklere dayanan bir gelenektir. Günümüzde İslami unsurlara[35] göre yapılan ad verme (ad verenin abdest alması, bebeğin kulağına ezan okuması ve adını üç kere söylemesi şeklinde) eski Türk toplumunda tören eşliğinde yapılırdı. "Ad verme Türklerde çetin, şerefli, mesuliyetli bir meseledir. Ad alan her yeni yetme yalnız cemiyetin sıradan bir bireyi olmaz, onun aynı zamanda adına göre de yaşaması gerekir." Ad vermenin belli bir yaşı yoktur; "Türk etnik medeniyetinde ad vermede yaş haddi muhteliftir. Adda insanın ruhu yaşadığı için adla talih ve yaşam arasında sıkı bir ilişki vardır. Bunun için sıradan isimler verilmez. Göçebe Türk kültüründe bütünsel bir sistem olan ad vermede verilen adlar kült karakterli olup ilk çağlarda kutsal bir içeriğe sahiptir. Ayrıca verilen adlar bir statüden diğerine geçildiğini gösterir (Bayat, 2013, 152-155).

Erginlenme törenlerine dâhil olan bir diğer konu da sünnettir. Bazı kültürlerde erkeklik konumuna erişebilmek için sünnet aşılması gereken bir eşiktir. Buna Kikiyu kültüründe sünnetin rolü örnek verilebilir. Sünnetli ve sünnetsiz arasında önemli farklar bulunur. "Bunlar özel töre ve yasalara sahip, sanki farklı bir türe ait bireyler gibidir." Sünnetli kişi tüm haklardan faydalanabilir. Fakat sünnetsiz olan toplumsal konumdan ve haklardan yoksun kalan kötü davranışlara layık, babasının korumasına muhtaç olan kişidir. "Sünnetsiz kişi (*kahee*) bir erkek değildir. O bir hiçtir." Topluluk içinde saygınlığı yoktur. Hatta askere bile gidemeyecektir (Bruhl, 2018, 262).

Sünnet Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Yemekli bir düğün/tören ile çağırılan konuklara çocuğun sünneti ilan edilir. Bu düğünün sahibinin konumuna göre verilen ve alınan armağanlar bulunur. Fakat burada sadece karşılıklı yükümlülük doğuran kirvelik müessesesine yer verilecektir.

"Kirvelik, bir çocuğun sünnet düğününün giderlerini başka bir aile büyüğünün üzerine almasıyla iki aile arasında kurulan itibarî akrabalığa verilen addır." "Kirvelik geniş anlamda Dağıstan'dan Adana'ya, Tebriz'den Sivas'ın

[35] İslam'da ad vermenin uhrevî bir yönü vardır. Kişiler kıyamet gününde adları ile çağırılacağı için çocuklara güzel adlar verilmesi istenir (Çolak, 2017, 189).

doğusuna, dar anlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar yayılmış en eski Türk geleneklerindendir" (Nutku, 2002, 68).

Kirvelik müessesi, potlaç kültürünün izlerini taşır. Çocuğu sünnet edilecek baba oğluna bir kirve bulur. Kirvenin görevleri ise sünnet esnasında çocuğun zapt edilmesi ve sünnet düğününün masraflarının karşılanmasıdır. Kirve, düğünün tüm masraflarını karşılamanın yanı sıra sünnet yapılan ailenin fertlerine ve tüm davetlilere, tüm köylü ve oba halkına ayrı ayrı hediyeler verir. Fakat bu yapılanlar karşılıksız değildir. Çocuğun babası, kirveye yaptığı masrafların karşılığı olarak büyük hediyeler vermek zorundadır. Eğer daha üstün hediyelerle karşılık vermezse halk içindeki itibar ve şerefini kaybeder. Kirvenin bu yaptığı masraflar bir çeşit yaptırım gücüne sahip borç sözleşmesidir. Bu yaptırımla birlikte kirve, verdiklerinin karşılığını faiziyle birlikte alır. Kirvelik, iki aile arasında yakın ilişkiler kurarak aileler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlar (Gökalp, 2015, 83-84).

3.3.1.4. Ölüm

Bu diyardan diğerine geçip gitmek olarak nitelendirilen ölüm insan hayatının son eşiğidir. Geleneğe göre bu son eşiği geçen ölünün arkasından kalanların yapmakla yükümlü olduğu bazı görevler vardır. Bu görevler arasında ölen kişinin ardından, elli ikinci günü, seneyi devriyesinde ve bayramda yemek vermek, ölümün ardındaki ilk kurbanın arifesinde kurban keserek fakirlere dağıtmak bu görevler arasındadır (Seyyar, 2007, 399). Eski Türk adetlerine göre bu görevlerin başında ölü aşı vermek gelir.

3.3.1.4.1. Ölü Aşı

Divanu Lugâti't-Türk'te *yōg,* "ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca yapılan yemek" olarak geçer (Mahmud, 2018, 406). "Ölüyü gömdükten sonra yapılan" yemeğin adı ise *yōg basan*dır (Mahmud, 2018, 172). Türk kültüründe *ölü aşı/yoğ* çok eski devirlerden beri varlığını sürdüren bir adettir.

İlk örnekleri, Şamanizm'de ölüye sunulan yemek olarak karşımıza çıkar. Şamanist topluluklarda ölülere yemek verilmesinin sebebi ise, ölülerin zarar vermesini engellemektir. Bu gelenek, daha sonra ölüleri (ruhlarını) memnun etmek için yaşayanlara sunulan ikramlara dönüşmüştür (İnan, 1986a, 189).

Tilingit ve Haida geleneklerinde de benzer uygulamalar bulunur. Bu topluluklara göre potlaca katılan misafirler yanlarında ölülerin ruhlarını getirir. Ruhlar da davetliler tütün içtiği sırada tütün içer ve onlar dans ettiği sürece dans eder. Potlaçlarda canlılara vermek aslında ölülere vermektir. Bir Tilingit hikâyesine göre dirilen biri, kendisi için potlaç yapıldığını bildiğini söylemiştir. Yine potlaç verilmediği için yaşayanlara sitem eden ruhlar teması da yaygındır (Mauss, 2018, 154).

Ölüm aşını/aş toyunu vermek tüm oba veya uruğun görevidir. Ölen kişinin statüsü aş toyunun büyüklüğünü belirler. Yapılan toplantıda kimlerin davet edileceği, aşı kimin idare edeceği görüşülür. Aynı zamanda "oba ya da uruk halkına düşen maddi ve manevi görevler belirlenir. Toy için yapılacak harcamalar kişi başına düşen para ve yiyecek miktarı da" belirlenir. Aş, gelen konukların atlarının otlamasına imkan veren, suyun bol olduğu ve düzenlenecek yarışlar için uygun bir yer seçilerek düzenlenir (Aça, 1999, 27).

Ulu aş, fakirlerin sırtına kaldırmakta zorlandıkları yük yükleyen ekonomik bir sorumluluktur. Geçmişte bazı varlıklı Türk ailelerinin (Kazak-Kırgız) "şan şöhret uğruna düzenledikleri aş toyları sonucunda iflas edip yoksullaştığı" görülür. Ölen atalarının ardından aş vermeyenler ve civar obaları davet etmeyenler topluluk içinde dışlanır. Dışlanma ihtimali, halkı ölü aşı vermeye zorlar. Halkı daha da zorlayan ise, katılanların bu davette istediklerini yapma hakkına sahip olmasıdır. Katılanlar, beğenmedikleri yemekleri dökebilir, ev sahibini dövebilir veya hakarette bulunabilir. Ev sahibi hiçbir şey talep etmeksizin tüm bunlara karşılık vermeden sabretmelidir. Fakat tüm bu zorlamalar karşılıklı olduğu için sıra onlara geldiği zaman yapılanlar "daha ağır bir şekilde" ödetilir[36] (Aça, 1999, 28).

İbn Fadlan da seyahatnamesinde Oğuz yurdunda ölü aşı verildiğini yazar. Ölü gömüldükten sonra "hayvanların yanına varırlar. Miktarına göre 100 veya 200, bazen bir hayvanı öldürürler. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etleri yerler. Kalan kısımlarını sırıklar etrafına koyup mezarının etrafına asarlar. 'Bunlar cennete giderken bineceği hayvanlar' derler" (Şeşen, 2016, 15).

İbn Battûta da seyahatnamesinde Türklerin ölüm sonrası adetlerine dair bilgiler

[36] Aça, ölüm sonrası uygulamalarından biri olan aş verme geleneğini değerlendirdiği çalışmasında Kırgız ve Kazak özelinde bütün Türkler için aynı şeylerin söylenebileceğini belirtmiştir (Aça, 1999, 28).

verir. İbn Battûta, Sinop'ta katıldığı cenaze töreninin ayrıntılarını verdikten sonra "Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor" açıklamasından sonra katıldığı cenaze töreninde de öyle yapıldığını yazar (İbn Battûta, 2004, 444)

3.3.2. Birleştirme Armağanları

Hyde barış teklifi sunan armağanları, insanları birleştiren ve münferit kişilerden tek bir vücut meydana getiren birleştirme armağanlarına dâhil eder (Hyde, 2008, 94) Çalışmada daha önce evlilik için kullanılan birleştirici armağanlar, bu bölümde ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu armağanlar sadece evlilikte değil farklı toplumsal ilişkilerde de görülür. Karşılıklı yükümlülük çerçevesinde verilen bu armağanlar bireyleri birbirine bağlar. Birbirine olan sadakatlerini artırır. Onları dost ve kardeş yapan özel bir bağ kurar. Bu armağanları dostluk armağanları olarak adlandırmak da mümkündür. Bunun içine ilişkileri pekiştiren ziyafetler, ant içme törenleri, potlaç tipi yağma, misafirlik/konukluk ve kişisel armağanlar girmektedir.

3.3.2.1. Toy/Ziyafet

Karın toyması/doyması (Mahmut, 2018, 455)'ndan gelen toy, yemekli şenliklere verilen addır. Toy, Türk hükümdarlarının ve beylerin çeşitli vesilelerle maiyetine ve halka verdikleri ziyafettir (Koca, 2012, 270). Toy, dayanışmayı sağlayan sosyal bir olay olarak Türk kültüründe köklü bir şekilde yer eder. Bu köklü gelenek, "Türklerin "aile ve devlet düzeni" ile ilgilidir. Çeşitli sebeplerle çeşitli zamanlarda verilen toylar şunlardır; "oron ve ülüşle ilgili toylar, av eğlenceleri ve toyları, yılbaşı ve saya bayramları gibi toylar, dilek ve hacet toyları, ad verme toyları, akın dönüşleri ve tutsaklıktan kurtuluş için verilen toylar, düğün ve evlenme toyları, karşılama ve uğurlama toyları, bağlılık, ant verme ve öç alma yeminleri ile ilgili toylar, beşik kertme ve nişan törenleri, ölü aşları gibi şenliklerdir (Ögel, 1978, 404-405).

Tarih boyunca hükmetme ve hükümdarlık göstergelerinden biri olan toy, "Türk beylerinin iktidarı ve hâkimiyeti tek elden yürütebilmek için icap edip uyguladıkları bir" sosyal faaliyettir. Hükümdarlar diğer beyler ve halk için ne kadar fedakârlık yapabileceklerini toylar vasıtasıyla göstermiş olurdu. Bu toylara herkesin özellikle beylerin katılması beklenir, katılmayan olursa üzerine ordu gönderilerek cezalandırılırdı. Çünkü toya katılmamak, iktidarı tanımamak ve devlet otoritesine

karşı çıkmak demekti. Toyların hem milletin hem devletin temellerini sağlamlaştırma işlevi bulunur. Yönetenler ve yönetilenler toylarda bir araya gelerek birbirlerine karşı olan sorumluluklarını tazeler ve bütünleşir. Toyların ya da davetin ihmali isyanlara sebep olur; "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Mâverâünnehir seferinde toy vermeyi ihmal edince başta Çiğliler olmak üzere bölgedeki Türkler ayaklanmıştı. Toy geleneği İslami dönemde de tüm Türkler arasında devam ettirilmiştir (Koca,2012, 271).

Toylar, toplumda tesis edilen barışı devam ettiren yönüyle paylaşma, kaynaşma, samimiyet, saygı ve sevgiyi oluşturan birleştirici armağanlardandır. Bu paylaşım aynı zamanda toy sahibinin toplum içinde saygınlık ve prestijini de artırır. Toy sahibinin etrafında birlik ve bağlılığın oluşmasını sağlar.

Malenezya'da uygulanan bir başka değiş tokuş biçimi de, kelime anlamı dağıtım olan Sagali'dir. "Hasat, reisin kulübesinin inşası, yeni kanoların yapımı, cenaze şenlikleri gibi çeşitli vesilelerle yiyecek dağıtımı yapılır. Bu paylaşımlar reise veya onun klanına hizmet veren gruplar arasında yapılır" (*Mauss; 2118, 132).* Burada armağan değiş tokuşu, çatışma ve rekabetin yaşanmadığı bir verme ile gerçekleşir.

3.3.2.2. Potlaç Tipi Yağma

Türklerde yağma geleneği ile ilgili en somut bilgi Dede Korkut Kitabı'nda geçen Kazan beyin evini yağmalatması örneğidir. Bu örnekten yola çıkarak Gökalp, "yağma şöleni, potlacın azami derecesidir" der (Gökalp, 2015, 212). Bu örnek ayrıntıları ile beraber sonraki bölümde incelenecektir. Burada ise yağma geleneğinin potlaç ile ilgisi ve eski Türk adetlerinde geçen yağma benzeri diğer uygulamalar ele alınacaktır.

Gökalp'in aksine İnan ise, IV-X. yüzyılları Oğuzları arasında "tam potlaç gibi, çok iptidaî bir kurumun ya da törenin bulanabileceği"ne ihtimal vermez. Potlaç veya benzeri uygulamaların, çok daha eski hatta tarih öncesi devirlerde Türklerin ataları arasında görülebileceğini belirtir (İnan, 1976, 148). Potlaç ve yağma arasında farklılıklar olduğu gibi benzerlikler de bulunur. Potlaç iki eşit grup arasında sürekli devam eden bir karşılıklılık ilkesi iken Türklerde yağma geleneği, genellikle otorite sahiplerinin halka vermesi şeklinde gerçekleşir. Bu farklılığı ile tam bir potlaç olarak görülmeyebilir. Fakat yağmanın temelinde tıpkı potlaç seremonilerinde olduğu gibi

harcama, tüketim ve güç gösterisi bulunur. Bu yönüyle potlacın bir çeşidi olarak değerlendirmek mümkündür.

Eski Türk adetlerinden biri olan kençliyü "bayramlarda ve hükümdarın ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan sofra"ya verilen addır. "Minareye benzer ve göğe doğru 30 arşın yüksekliktedir" (Mahmud, 2018, 528). Divanu Lugâti't-Türk'te geçtiği üzere kençliyü, Türklerde yağma kurumunun[37] varlığına işaret eder. Bu kurumla ilgili olarak Köprülü'den edindiğimiz bilgilere göre devletin, "saltanat âilesinin müşterek malı" sayıldığı Karahanlılarda "hükümdar kavmi üzerinde 'Babalık velâyeti'ne hâiz olduğu için, halka bayramlarda-Acemlerin 'Hânı-Yağma' dedikleri umumi bir ziyafet yani 'Şölen' yapıyor, yemekler yendikten sonra sofradaki bütün kap kacaklar yağma ediliyordu" (Köprülü, 1987, 64). Türk devlet anlayışında baba görevini üstlenen kağanın görevlerini devam ettiren Selçuklu sultanları da ilk dönemlerde "halka İranlıların hân-ı yağma, Oğuzların toy ve şölen dedikleri umumî ziyafetleri vermekle mükellef idiler." Halkın bu haklarına riayet edilmediği zaman, babalık görevini ihmal eden hakana karşı isyan edildi. (Turan, 1948, 570).

Osmanlılarda yağma geleneği, eski Türk adetlerindeki kadar şaşalı şölenlerle olmasa bile, yaşamaya devam eder. Yeniçerilerin maaş günlerinde, şehzadelerin sünnet düğünlerinde ve diğer saray düğünlerinde uygulanır. Yeniçeriler üç ayda bir ulufelerini almak için geldiklerinde onlar için kurulan sofralar yağmaya dönüşür. "İçinde et ve pilav olan çanaklar yere diziliyor ve işaret verildiğinde yeniçeriler bunun üzerine atlıyor, kapmak için birbirleri ile boğuşuyor ve sonunda her şeyi alıp götürüyorlar" (Yerasimos, 2002, 24). Yine taht varisi olan şehzadenin, aynı zamanda buluğ çağına giriş töreni de sayılan, sünnet düğünlerinde yağma geleneği görülür. Osmanlı iktidarının halk ile bütünleştiği bu şölenlerde yiyecek dağıtımı yağma şeklinde gerçekleştirilirdi (Yerasimos, 2002, 36). Sultan Süleyman'ın oğulları Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünnet töreninde gerçekleştirilen çanak yağmasını Venedik elçisi Toma Mocenigo şu şekilde aktarır; "Yemekten sonra At Meydanı'nda, içinde pirinç ve bal bulunan ve üstü pide ile örtülmüş olan, pişmiş topraktan bin kâse kondu ve halk tarafından yağmalandı. Bunların çanaklarını götürmeleri ve birbirlerinin elinden kapmaları görülecek manzara idi" (Aktaran Yerasimos, 2002, 39).

[37] Divitçioğlu, yağmayı Türklerde görülen bir kurum olarak değerlendirir (Divitçioğlu, 2000, 256).

Yağma geleneğinin izleri, günümüze yakın bir zamana kadar halk adetlerinde de kendini gösterir. Zile düğünlerinde, gelen konukların düğün evindeki eşyaları yağmalama hakkı vardır. Yağmalanan bu eşyalar geri verilmediği için ev sahibi düğünden önce gitmesini istemediği eşyalarını saklar. Yine "düğünlerde yemek yerken, baharda genç kızlar ve erkekler tarafından verilen kır yemeklerinde, son yemek ortaya gelince, bu yemekler tabağı ile kapılır ve kaçırılır." "Düğünlerde gelinin başından serpilen para, çerez gibi şeylerin kapışılması da bugün Anadolu'nun her yerinde genel bir gelenektir." Anadolu'da Çumra (Konya) ile Zile'de görülen ve Kırım Türkleri arasında uygulanan "Tavuk kapma" âdeti devam etmektedir (Öztelli, 1958, 29).

Yağma geleneği, maddi ve manevi güç ile ilişkili olduğu için genellikle beyler, hanlar ve sultanlar tarafından uygulanmıştır. Yağma; bey, han ve sultanların otorite ve güçlerini halka göstermelerinin sembolik ifadesidir. Aynı zamanda yağma ile halkın hamiliğinin üstlenilmiş olduğu da gösterilerek halkın itibar ve güveni kazanılır ya da pekiştirilir.

3.3.2.3. Ant

Ant kelimesi, eski Türklerde bir yabancı ile karşılıklı olarak gerçekleştirilen kardeşliğin ve dostluğun teyidi için yapılan tören anlamında kullanılır (İnan, 1968c, 317-318). Bu kardeşlik ve dostluk törenleri devletler, kabileler ve bireyler arsında gerçekleşir. Tarihte ant içme törenlerine ilk olarak "karşılıklı dostluk ve kardeşlik" antlaşmaları çerçevesinde MÖ I. yüzyılda Hunlar zamanında Çin kaynaklarında rastlanır. Çin elçileri Çan ve Mın ile Hun hakanı Huhayne ve boy büyükleri arasında gerçekleşen törende taraflar Hun dağına çıkarak beyaz at kurban eder. Hakan en değerli kılıcını şaraba batırır ve bu şarabı içerler. Böylece antları gerçekleşmiş olur. Buna göre iki tarafın nesiller boyunca birbirini aldatmayacağına, saldırmayacağına ve hırsızlıkları bildireceklerine söz verilir. İki taraftan biri düşman saldırısına uğrarsa ona diğeri yardım edecektir. Andı bozan ise Tanrı'nın ve andın cezasına uğrayacaktır (İnan, 1968c, 317-318). İnan bu örnekten sonra Yakut, Altay, Salcak, Kırgız-Kazak ve Oğuz gibi Türk boylarında farklı ritüellerle uygulanan *ant içme* örneklerine devam eder.

*Ant içme törenleri*nin bazı şartları bulunur. Bunlardan en önemlisi kardeş veya dost olmak isteyenlerin kanlarını bir içkiye karıştırarak içmesidir. Kanın can ile

aynı şey olduğu düşüncesiyle yapılan bu eylemde "kanları birbirine karışan kimselerin hayat ve ölümlerinin de birbirleriyle" bağlandığına inanılırdı. *Ant içme törenleri*nin diğer şartı ise tarafların kılıç, ok, mızrak gibi silahlarını tören esnasında aralarına koymalarıdır. Silahlar sadece birer alet değil aynı zamanda koruyucu ve besleyici ruhu temsil ederler. İnanışa göre, her silahın kendine has bir ruhu vardır ve verilen söz tutulmazsa o ruh darılır. *Ant içme törenleri*nin bir diğer şartı ise karşılıklı olarak hediye alınıp verilmesidir. Silah, at, giyim gibi nesnelerin hediye edilmesinin yanı sıra oğul ve kızların evlendirilmesi de söz konusudur. Bir nesneyi kertme, *Ant içme törenleri*nin başka bir şartıdır. Yeri ya da ağacı kertmek ant ve sadakat unsurudur. *Anda*[38]*-dünür* olma âdeti de beşiğin kertilmesiyle gerçekleştirilir (İnan, 1968c, 329-329). Bu şartların törenlerdeki uygulaması ise kısaca şöyledir: dost olmak isteyen kişiler kendi soydaşların önünde kollarını keser ve kanı bir kaba akıtırlardı. Aralarına kılıç veya ok gibi silahlar koyarak kana kımız ya da süt karıştırıp içerlerdi. Sonunda da silahlarını ya da kız kardeşlerini değiştirerek "andlı adaş" olurlardı (İnan, 1968c, 325).

Karşılıklı olarak yemin edip dostluk sözü verilmesi yeni ittifakların kurulması için önemlidir. Akrabalık bağlarının dışında yeni bir bağ kurar ve yakın akraba ya da kan kardeş gibi bir işlevi yerine getirir. Ant törenlerinde kadınların karşılıklı değişimi ve verilen armağanlar ise bu bağları kuvvetlendirir. Bu uygulamanın kalıntıları günümüzde bir çocuk oyununa dönüşmüştür. Kan kardeş olmak için çocuklar, bir yerlerini keser ve karşılıklı olarak yalayarak kan kardeşi olduklarına inanırlar.

3.3.2.4. Misafirperverlik

Misafir ağırlamak, misafire her şeyin en güzelini, en iyisini ikram etmek hatta giderken de diş kirası kabilenden çeşitli hediyeler vermek hala yaşayan geleneklerdendir. Misafir ağırlamak, misafir ve ev sahibi arasında güven ve muhabbete dayalı bir ilişkinin gelişmesi ve devam etmesinde aracılık yapar. Misafiri ağırlamak, yemek vermek eski Türklerde törenin gereğidir. İnan, Kazak-Kırgızlarla ilgili yaptığı çalışmasında 'konuk aşı'nın, tüm Türk kavimlerinde misafir hakkı olarak görüldüğünü aktarır. Töre gereği olarak konuklara yemek vermek, binek hayvanlarına yem ve ot vermek ikram değil konuğun ata miras hakkıdır. Konuk aşı vermeyenler misafir tarafından dava edilebilir. Buna uymayan ev sahiplerine 'ayıp'

[38] Kardeş ve dost.

denilen bir ceza verilir. Ceza olarak alınan at, ton ise ağırlanan misafirin kabile büyüğüne aittir (İnan, 1968e, 290).

İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Türklerin misafirperverliklerinin örnekleri çoktur. Bunlardan birinde İbn Battûta, Alanya kadısı Celâleddin Erzincânî'nin kendisini ağırlayarak izzeti ikramda bulunduğunu ve ziyafet verdiğini yazar. Yine aynı yerde Tanıştığı Alanya beyi Karamanoğlu Yusuf'un sonra kendisine hediyeler gönderdiğini bildirir (İbn Battûta, 2004, 402). Yine seyahati esnasında gittiği Gölhisar'da hükümdar Muhammed Çelebi ona ikramda bulumuş, yol ihtiyacını karşılayarak binekler vermiştir (İbn Battûta, 2004, 408). Denizli'ye gittiğinde ise iki ahi onu misafir etmek için yarışmıştır. Sonunda kura çekilerek sırayla misafir edilmiştir. Hamama götürülüp onun için sofralar kurulmuştur (İbn Battûta, 2004, 409). Denizli sultanı Yınanç Bey de yine onu ağırlamıştır; "bu ülke beylerinin adetleri arasında yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak, ufak-tefek hediyeler vermek vardır. Bu yüzden akşam namazını sultanla beraber kıldık. Yemek hazırlanmıştı. Beraber iftar ettikten sonra yanından ayrıldık. Bize biraz para verdi" (İbn Battûta, 2004, 410). Kayseri Sultanı Ertâna Bey'in hanımlarından Togay Hatun da İbn Battûta'yı ağırlamıştır; "huzuruna çıktığımızda bizi ayakta karşıladı; güzel sözler söyleyerek selam verdi, hemen yemek hazırlanmasını emretti. Böylece yemeğe kaldık. Ayrılırken bize koşum takımı eksiksiz hazırlanmış bir at, bir kat elbise ve para gönderdi; genç hizmetkârlarından biriyle. Ayrıca kendi gelemediği için de özür diledi" (İbn Battûta, 2004, 415).

İbn Battûta burada aktardığımız örneklerde olduğu gibi Anadolu gezisi boyunca gittiği tüm şehirlerde hürmet görmüş, çok iyi ağırlanmış, tüm ihtiyaçları karşılanmış ve ona çeşitli ikram ve hediyeler sunulmuştur. Bu hediyeler arasında binek (İbn Battûta, 2004, 407; 412; 414; 440), köle (İbn Battûta, 2004, 422; 425), elbise (İbn Battûta, 2004, 407; 411; 422; 424; 425) bulunur. Bu armağanlara ek olarak ona para da verilmiştir (İbn Battûta, 2004, 407; 410; 415; 422). Yiyecek ve içeceği de onun için verilen ziyafetlerde karşılanmıştır. Böylece Türk Misafirperverliği sayesinde Anadolu seyahati boyunca herhangi bir harcama yapmasına gerek kalmamıştır.

3.3.3. Kan Davası

Kan davası ya da kan gütme iki aile ya da grup arasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ve uzun yıllar devam eden bir öç alma şeklidir. "Bir kimsenin ailesinden veya akrabalarından birini öldüren bir kişiyi veya onun akrabalarından birinin, öldürülenin kanına karşılık olmak üzere öldürülmesi geleneğidir" (Tezcan, 1972, 18). Kan davası, ilk öldürme, ilk öldürülenin intikamının alınması ve karşı tarafın intikamı" ile ölüm olayının en az üç kere tekrar etmesiyle oluşur (Tezcan, 1972, 19). Bu durum, tıpkı armağan vermede olduğu gibi, iki taraf birbirini tüketene kadar devam eder (Karatani, 2017, 80).

"Dünyanın bütün kabilelerinde görülen ve çok eski bir geçmişi olan kanın öcünü alma (kan davası) pratiği de soy toplumunda ortaya çıkmıştır." Bu topluluktan öldürülen birinin öcünü almak soya düşer. Öldürülen akrabanın öcünün alınması topluluk tarafından "haklı görülen bir yükümlülüktür" (Morgan, 1994, 168). Kan davası ortaya çıktığı zaman her cesedin karşılığında bir ceset istenir. Bir üyesini kaybeden grup suçlu tarafın da bir üyesi kaboluncaya kadar mücadele eder. Kan davası olaylarında ortaya çıkan suç eylemi kolektiftir. Aynı grubun üyeleri organik bir şekilde birbirine bağlıdır ve hepsi birini, biri hepsini temsil edebilir. Bu yüzden haksızlığa uğrayan grup karşı gruptan herhangi birinden öcünü alabilir. Kan gütme, dostluk gibi, tüm ilişkilerin önüne geçer. Ve yakın bir dosttan intikam almak gerektiğinde ona bile acınmaz (Bruhl, 2018, 127-130). İlk öldürülenin öç alma yükümlülüğü olduğu gibi öldürenin soyunun da "kana kan şekline dökülmeden cinayetin zararını tazmin" etme yükümlülüğü bulunur. Her iki tarafın üyeleri bir mecliste toplanır ve yapılan eylemin kınanmasından sonra uygun görülen tazminat ödenir (Morgan, 1994, 168).

Kan davasının barış ile bitirilmesi ise bazı şartların yerine getirilmesi ile olur. Bunun için iki tarafın da ölü sayısının eşitlenmesi veya çok ağır bedellerin ödenmesi gerekir. İki tarafın da aynı ölçüde kayba uğraması sağlanır *(Bruhl, 2018, 127)*. Kan davalarının önüne geçilmesi için alınan önlemlerden biri de kan bedeli evliliğidir. Bu evlilik türünü şekillendiren töredir. Birbirine kan davası sürdüren iki aile kan davasını bitirmek için çocuklarını evlendirerek aralarında barış tesis eder. Günümüzde daha çok Doğu ve Güneydoğu bölgesinde uygulanır (Tacoğlu, 2011, 119).

Kan davası Türklerde, ilk çağlardan beri devam eden kolektif bir olgudur.[39] Bir boyun işlediği suçtan tüm boy sorumlu tutulur (Avcıoğlu, 2017, 246). Eski Türklerde boyların siyasi dayanışmaları, kan davası dayanışmasını da kapsar. Fakat il oluştuktan sonra kan davası yasaklanmıştır (Erkul, 2002, 164). "Aşiret döneminde bireylerin yaşamını, malını, onurunu koruyacak bir güç ve hükümet bulunmadığı için bu görevi "kan davası" örgütü yerine getirirdi" (Nirun, 1981, 36'dan aktaran Erkul, 2002, 165). İbn Fadlan, seyahatnamesinde Oğuz boyları arasında yaşayan bir gelenek olan kan davasından bahseder. "Türk, Müslüman arkadaşının evinde ölürse ve bu Müslümanın bulunduğu kafile onların ülkesinden geçerse Müslüman'ı öldürürler. 'Onu, sen yanında alıkoyup öldürdün. Sen alıkoymasaydın ölmezdi' derler. Aynı şekilde arkadaşı Türk'e nebiz (şarap) içirir, Türk sarhoş halde damdan düşer ölürse şarap içiren arkadaşını öldürürler. Kafilede onu bulamazlarsa kafile liderini öldürürler" (Şeşen, 2016, 13).

Eski Türklerde kan davası, Natürist inanç içinde de yer bulur. Daha sonraları halk ve halkın oturduğu yer ve yabancı manalarına gelen *il*in eski anlamı s*ulh*tur (Gökalp, 2015, 57). İlin *sulh* anlamına göre, bir ilin dâhilindeki aynı aşirete mensup insanlar arasında kan davası, akın ve savaş yasaktır. Yerin ve suyun koruyucuları olan yer-su adındaki ilahlar, "kendi aşiretini, kan davasına, akıncılığa, harbe sevk eder." Ugan'ın görevi ise kan davası ve akınlara engel olmaktır. Bir ilin dâhilinde kan davası olmaz (Gökalp, 2015, 56). Buna göre bir grup dayanışması olan kan davası, tıpkı potlaçta olduğu gibi karşılıklı iki il/aşiret/taraf arasında gerçekleşir.

Bir topluluğun öldürülen üyesinin intikamının peşine düşülmesi, armağan ve karşı armağan "yükümlülüğüne" benzer şekilde bir karşılık verme "yükümlülüğünü" doğurur (Karatani, 2017, 80). Kan davası, karşılık vermek yükümlülüğü ile gelişen olumsuz yönlerine rağmen aynı özelliği ile barışı tesis eden olumlu bir özelliğe sahiptir. Kan davası, taraflar arasındaki husumetleri çözecek bir merciinin bulunmadığı topluluklarda tarafları kontrol altında tutmaya yardımcı olur. Taraflar, sonu gelmez düşmanlıkların/ölümlerin olduğu bir döngüyü başlatmamak için temkinli hareket ederek karşı tarafın kolektif bir şekilde öç almasını gerektirecek

[39] Tezcan, ekonomik ve toplumsal nedenlerin günümüzde kan gütmeyi tetikleyen ve devamını sağlayan etkenler olduğunu belirtir. Ekonomik nedenler arasında toprak ve sınır anlaşmazlıkları, yoksulluk, su ve otlaklardan yararlanmayı gösterir. Toplumsal nedenlerden bazıları ise kadınlarla ilgili meseleler, devletin yetersiz olduğu düşüncesi ile adaleti sağlama, telkin ve teşvik geleneği, namus ve şeref anlayışı, kan güdülmesinden nemalanan nüfuzlu kişiler, kabadayılık, particiliktir (Tezcan, 1972, 32-60).

eylemlerden sakınır. Böylece armağanın karşılıklı olarak verme eylemiyle topluluklar arasında sağladığı barış, benzer şekilde karşılıklı olarak kan davasını gerektirecek eylemlerden kaçınılmasıyla tesis edilir. Burada armağanın *karşılıklılık* prensibi devreye girerek olası düşmanlıklara engel olur.

Barışın teşvik edildiği dini öğretilerde kan davası yasaklanmıştır. Kilise, kan dökülmesine karşı nefret duyulması gerektiğini öğretir (Bloch, 1983, 165). Kelime anlamı olarak barış, anlaşma, kaynaşma anlamına gelen İslam dini kan davasını yasaklar. Kabile dayanışmasının yerini tüm Müslümanların kardeş olduğu ilkesi alır. Ve toplumsal ilişkilerin anlaşmazlıklarla değil, uzlaşma ile yürümesini teşvik eder. Yapılan kötülüklere iyilikle verilin karşılığın düşmanlıkları dostluğa dönüştüreceğini bildirir (Çağırıcı, 2002. 356).

3.3.4. Siyasi Armağanlar

Siyasi armağanlar, iç armağanlar ve dış armağanlar olarak ikiye ayrılır. İç armağanlar, hükümdarların kendi halkına, askerlerine, yakın çevresindekilere verdiği ve onlardan aldığı armağanlardır. Dış armağanlar ise diğer ülkelerle olan ilişkilerinde yabancı ülke hükümdarlarından" kabul etikleri ya da verdikleri armağanlardır (Açıkgöz, 2012, 13).

İç armağanlarla ilgili bilgiler ilk elden kitabelerde, nasihatnamelerde ve siyasetnamelerde bulunur. Orhun Kitabelerinde kağanların halkını doyurduğu, giydirdiği ve zengin ettiğine dair iç armağan örnekleri bulunur; "Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz Kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim,... savaştım. Ondan sonra Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu içi, ölecek bir milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım" (Ergin, 2017a, 51). Kitabelerde, buna benzer başka örneklerle de kağanın diğer milletlerden aldıklarını kendi halkına dağıtmak suretiyle halkını zenginleştirdiği bildirilir. Diğer devletlerden alınan ganimet, vergi, haraç ve armağanlar, halka yapılacak dağıtımı gerçekleştirebilmek için önemli gelir kaynakları arasındadır.

Padişahın hazinesinde toplanan malların paylaşımıyla ilgili bilgiler (hem Selçuklular hem de diğer milletler) Siyasetname'de: ekmeksiz kalan halka

ambarların açılıp buğdayların dağıtılması (Nizamü'l-Mülk, 2009, 58), gulamlara ve askerlere hazineden pay verilerek karınlarının tok, sırtlarının pek tutulması (Nizamü'l-Mülk, 2009, 141), saygı görmek isteyen padişahın her gün halkına aş ve erzak dağıtmasının gerekliliği (Nizamü'l-Mülk, 2009, 188) şeklinde geçer. Bunları gerçekleştirebilmek için hazinenin dolu olması gerekir. Bunun için padişahlar bu konuya önem vererek elde edilen gelirlerin toplandığı *hazine-asl* ve harcamaların yapıldığı *hazine- harç* olmak üzere hazineyi ikiye ayırmıştır. Mecburi olmadıkça hazineyi asıldan harcama yapılmamasını veya borç alınarak sonra yerine konulmasını emrederler (Nizamü'l-Mülk, 2009, 335).

Dış armağanlar ise devletlerin birbirine olan bağlılığı, dostluğu, teslimiyeti, varsa problemlerin çözülmesi, talepte bulunma, müjdeli haberler iletme gibi durumlarda ortaya çıkar. Türklerin diplomatik ilişkilerinde, erken tarihlerden itibaren diğer devletler ile birbirlerine armağan sundukları bilinir. Asya Hun imparatorluğu (MÖ 318-MS 303), Batı Göktürk Hakanlığı (581-659) ve Sarı Türgiş Devlet (690-712) ile Kara Türgiş Devleti (716-737) dönemlerinde Çin ile karşılıklı ya da tek taraflı olarak hediyeleşmiştir (Salman, 2007a, 3). Bu hediyeler, askeri yardımlara verilen karşılık, dostane ilişkiler kurmak ve devam ettirmek, evlilik, hükümdarı tanımak, rüşvet, bağlılık, teslimiyet ve saygıyı ifade eder (Salman, 2007a, 11). Selçuklular ve Bizans ilişkilerindeki armağan sunumları da barış, zafer, saygı, evlilik, yardım etme gibi sebeplerle gerçekleşir (Ayönü, 2007a, 35-36). Osmanlı Devleti de İngiltere, Hollanda, Fransa, Venedik, Rusya, Polonya, Avusturya, İran, Hindistan ile karşılıklı olarak gerçekleştirilen hediyeleşmelerin güç gösterisi, sadakat sembolü ve meşruiyet aracı olması şeklinde hâkimiyetin tesis edilmesinde belli işlevleri bulunur. Bu işleve ek olarak hediyeleşme, iktisadi, barış ve tehdit gibi işlevleri yerine getirir (Açıkgöz, 2012,188-284)

Siyasi ilişkilerde "armağanlar (verilmesi ya da verilmemesi) ve değerleri, taşıdıkları gizli ya da ima ettikleri mesajlar aracılığıyla çoğu kez bir elçinin görevini" tamamlar. Karşı tarafın samimiyetine gönderdikleri armağanları gördükten sonra karar veren hükümdarlar bulunurdu. Hükümdarlar, armağanların iletişim gücünün farkında oldukları için hediye seçiminde oldukça dikkat ederlerdi (Muslu, 2016, 64-65).

Türk toplumunda ilk çağlardan beri uygulanan armağan kurumlarının kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Düğünlerde ailelerin karşılıklı olarak birbirine

verdikleri armağanlar, evlilik ve sünnet için yapılan düğünler, bazı bölgelerde devam eden başlık uygulamaları, yine bazı bölgelerde devam eden kan davası olayları, ölünün ardından yapılan yemekli okumalar hala Türk toplumunun gündelik hayatının önemli bir parçasıdır. Bir sonraki bölümde bu geleneklerin izlerini takip etmek için destanlara başvurulacaktır. Destanlar, Türk kültürünün, bilinç ve zihniyet bağlamında nesiller boyunca, kahramanlık anlatıları içinde, aktarılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda destan metinlerinde geçen Türk kültüründe yerleşik olan armağan motifleri çıkartılacaktır.

4. TÜRK DESTANLARINDA ARMAĞAN KÜLTÜRÜ

4.1. Türk Destanları Hakkında Genel Bilgiler

4.1.1. Destan Nedir?

Destan kelimesi günümüzde büyük başarıları ya da yaşanan duyguların büyüklüğünü ifade etmek için geniş anlamda kullanılan bir tabirdir. Örneğin destan yazmak, savaştan futbol müsabakalarına kadar birçok yerde kullanılır. Şarkılara konu olan destansı aşklar ise o aşkın derinliğini ifade eder. Fakat destanlar, asıl anlamıyla kadim zamandan miras kalan yegâne kahramanlık anlatılarıdır. Bir milletin sosyal ve kültürel yaşamları ile anlam-değer dünyalarını, bir kahramanın etrafında gelişen olay örgüsü ile, yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktaran ve aktarıldığı nesillerde bilinç uyandıran sözlü gelenektir.

Destan kelimesi, Farsçada "efsane, mesel ve hikâyet-i güzeştegân" anlamlarına gelir. Yine destan kelimesi için, Ebüzziya Tevfik'de "kıssa, hikâye, ekseriya manzum olan kıssa, vak'a", Şemsettin Sami'de "1- hikâye, masal, sergüzeşt 2- bir vak'a" veya hâli hikâye eden âmiyâne manzume", Muallim Naci'de "kıssa, hikâye, masal, hile, tezvir", Hüseyin Kâzım Kadri'de ise "kıssa, hikâye, masal, manzum hikâye" anlamları verilir (Elçin, 2002, 20). Destanlar, "toplumu derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları anlatan uzun" metinlerdir (Yetiş, 1994, 2002). Bu anlamları ile çeşitli Türk boyları arasında aktarılan çok sayıda milli destan bulunur.

Milli destanların oluşumu için bir milletin medeniyet seviyesinin düşük olması, millet hayatının büyük sarsıntılar geçirmesi ve büyük hadiseler yaşaması gerekir. Başlarından büyük olaylar geçen milletlerin içinden bir halk şairi çıkıp bu hadiseleri "ayrı ayrı 'parçalar' (episode) halinde terennüm eder". Daha sonra yaşanılan olaylarda bu parçalara yenileri eklenir. Zamanla medeniyet seviyesi yükselen milletin siyasi ve toplumsal birlik ihtiyacıyla birlikte halk şairleri ayrı parçaları birleştirerek "milli destanı" meydana getirir (Köprülü, 2016, 73-74).

Böylece destanların ortaya çıkışı miletlerin doğuşuna işaret eder (Sutherland, 2018, 29).

Destanlar milletlerin geçmişinden bugününe ve geleceğine kalan mirastır. Bu eşsiz mirasa sahip çıkmak, millet bilincini canlı tutar. Modern dönemde milletin yerini ulus, destanların yerini de modern anlatılar olan romanlar almıştır. *Don Kişot, Moby Dick,*[40] *Robinson Crusoe*[41] gibi romanlar, destansı roman olarak adlandırılsa bile her iki türün de hitap ettiği insan/toplum ve söylediği söz birbirinden çok farklıdır. Destanlar, yerini romanlara bıraksa da, toplumsal hafızayı aktarmaya ve toplumların bugününü, yarınını geçmişe bakıp anlamak için başvurulan metinler olmaya devam etmektedir. Destanlar bir kahramanın etrafında şekllenen harikalade olayları anlatıyor görünse de toplumların sosyal yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini, milli değerlerini, inanışlarını ve ülkülerini anlatan metinlerdir. Bu özellikleriyle destanlar bu çalışmanın konusu olan armağan/karşılıklı yükümlülük olgusunun Türk toplumundaki kökenini araştırabilmek için başvurulabilecek birinci derecede önemli kaynaklardır.

4.1.2. Tezde Kullanılan Destanlar Hakkında Genel Bilgiler

4.1.2.1. Oğuz Kağan Destanı

Alp Ertunga destanından sonra en eski destan Oğuz destanıdır.[42] Oğuz Kağan destanı, Türklerin hâkimiyet ve saltanatını etrafındaki muhteliif kavimler üzerine yayarak, pek muazzam fetihler yapan, Çin, İran, Kafkasya'yı alan, Hazer denizini dolaşarak kuzey sahasında Yenisey havalisine kadar uzanan menakıbevi bir hükümdarın fetihleridir" (Köprülü, 2016, 81).

Oğuz Han destanını aktaran iki kaynak vardır. Bunlardan birincisi, Paris Milli Kütüphanesinde bulunan Uygur yazılı nüshadır. Bu nüsha Türkçe olarak ilk defa *Oğuz Kağan Destanı* adıyla İstanbul'da 1936 yılında yayınlanmıştır.[43] Uygur harfli Oğuz Kağan destanı ile ilgili iki görüş bulunur. Bunlardan birincisine göre Oğuz Kağan, MÖ 201-126 yıllarında Hıung-Nu Dvleti'ni kuran Mete'dir. Zeki Velidi

[40] Urgan'a göre *Moby Dick,* "yüce bir deniz destanı"dır (Urgan, 2016, 18).
[41] "*Robinson Crusoe,* "üçkâğıtçı bir casusun yazdığı büyük bir destan-roman"dır. (Özel, 2018,14)
[42] Köprülü, destan yerine menakıb kelimesini kullanır.
[43] W. Bang ve G. R. Rachmeti'nin 1932 yılında Berlin'de *Die Legende von Oghuz Qaghan* adıyla yayınladıkları eserin tercümesidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı tarafından bastırlmıştır (Bang, Rahmeti, 1936).

Togan'ın görüşü ise Oğuz Kağan destanın daha eski tarihli olmasıdır. MÖ VII. yüzyılda Orta Asya'da bulunan Sakalara aittir ve Alper Tunga'nın devamıdır (Yıldız, 2015) Oğuz Kağan Destanı'nın ikinci nüshası ise İlhanlı sarayında yaşamış olan Reşidüdin'in aktardığı nüshadır. Bu nüshanın 1317 yılında yazarı hayatta iken oluşturulmuş minyatürlü nüshası Topkapı müzesindedir. Bu nüsha "XV. yüzyılda yaşayan Yazıcıoğlu ile XVII. yüzyılda yaşayan Ebulgazi Bahadır Han" tarafından Batı ve Doğu Türkçesine aktarılmıştır. Reşidüdin'in Farsça metnini ise Zeki Velidi Togan Türkçeye tercüme etmiştir (Kaplan, 2017, 84)

Oğuz Kağan Destanı'nın bu çalışma açısından önemi en eski destan metinlerinden biri olması hasebiyle incelemeyi daha eski bir tarihe götürmesinden kaynaklanır. Böylece Türk kültüründeki armağan uygulamalarını daha eski bir tarihe dayandırmak mümkün olur. Ayrıca bu çalışmada İslamiyet öncesi dönemde yazılan Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı'*ndan alıntı yapılarak İslam öncesi Türk kültürü içinde armağan uygulamaları tesbit edilmiştir. Bu çalışmadaki alıntılar, Bahattin Ögel'in *Türk Mitolojisi I* adlı eserinde bulunan Oğuz Kağan Destanı tercümesinden yapılmıştır (Ögel, 2014, 131-145).

4.1.2.2. Dede Korkut Kitabı

Köprülü'nün "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar" şeklindeki ifadesi Dede Korkut Kitabı'nın önemini ortaya koyar (Ergin, 2017b, 7). Dede Korkut hakkında yapılan birçok çalışmayla önemini günümüze kadar korumuştur. 2018 yılında *İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine*[44] girmesi de önemini ve güncelliğini koruduğunu gösterir.

Dede Korkut'un günümüze ulaşan iki nüshasından biri Dresden Kütüphanesi'nde bulunan ve 12 boydan (destan) oluşan Kitab-i Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taifei Oğuzân'dır. Diğeri ise Vatikan'da bulunmaktadır ve Hikayet-i Oğuznâme adıyla altı boydan (destan) oluşur. Eserin ortaya çıkış tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunsa da XI. yüzyılda sözlü kültürde ortaya çıktığı ve XV. yüzyıl sonunda Akkoyunlular sahasında yazıya aktarıldığı genel kabul görmektedir. Destandan halk

[44] http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR-219919/dede-korkut-mirasi-destan-masal-ve-muzik-unesco-somut-o-.html [24.02.2019]

hikâyelerine geçiş döneminde ortaya çıkan Dede Korkut, metinlerin uzunluğu bakımından destan özellikleri taşımaz. Hikâyelerin esas karakterleri destanîdir. Bu sebeple onlar için "kullanılacak en uygun tabir destanî hikâye'dir" (Ergin, 2018, 29).

Dede Korkut, Türklerin kahramanlık çağlarını zihnimizde yaşatan, bize ulaştıran, her şeyi bilen ve Türkleri birbirine bağlayan, geçmiş ile gelecek arsında köprü kuran bilge kişiliktir. Zihinlerde ata olarak yer etmiştir. Ergenlik, ad koyma, kız isteme, düğün, toy gibi ritüelleri yöneten ulu kişidir (Bayat, 2016, 78-79).

Dede Korkut Destanları, Oğuz boyları (topluluğu) arasında yaşatılan Türk gelenek ve inançlarını, boyların toplumsal yaşamlarını, gelenek ve kültürlerini, kahramanlıklarını, siyasi-sosyal örgütlenmelerini zengin örneklerle sunar. Bu özelliğiyle *Dede Korkut Kitabı,* çalışmamız için armağan uygulamalarının saptanmasında geniş malzeme sağlamıştır. Alıntılar için başvurduğumuz Dede Korkut Kitabı metni Muharrem Ergin'in Boğaziçi Yayınlarından çıkan *Dede Korkut Kitabı* adlı eseridir[45].

4.1.2.3. Manas Destanı

Dünyanın en büyük destanlarından biri olan Manas Destanı Türk boylarının en uzun destanıdır. Müslüman Türklerden Kırgızların eski devirlerini yansıtması bakımından diğer destanlar arasında ayrı bir yeri vardır. "Bu destanın şimdiye kadar tespit edilen kısımları bile en az bin yıl önceki büyük Türk devletlerini kuran ulusların hayatını, görenek, geleneklerini gözümüzün önünde" canlandırır (İnan, 2017, 44).

Kırgızların sözlü halk anlatıcılığını kayda geçtiği ilk yazılı kaynak XII. yüzyılda Tamır Al-Marvazi'nin Arapça olarak yazdığı kitaptır. Hakkındaki ilk bilgiler ise XVI. yüzyılda Seyfettin Aksi Kenti'nin Farsça olarak yazdığı Mecmaü't Tavarih adlı eseridir. 1856 yılında Türkolog Velihanoğlu Çokanbay'ın Kırgızların arasında keşfettiği Manas Destanı 1961 yılında Rusya'da yayınlanmıştır. En önemli Manas çalışmalarından biri de 1885 yılında Türkolog Radloof tarafından "Kuzey Türk Boyları Halk Edebiyatı Örnekleri" adlı çalışmasının V. Kitabı olarak yayınlanan derlemelerdir. XX. yüzyılda Türkiye'de yapılan çalışmalarla Manas Destanı'nın

[45] Ergin yaptığı doktora tezi Türk Dil Kurumu tarafından iki cilt olarak basılmıştır. Birinci cildinde Dede Korkut boyları (destanları) hakkında bilgi verir. Ve Destanşarın Türkçe tercimesinin yanında Dresden ve Vatikaan nüshalarının tıpkıbasımları bulunur. İkinci cilt ise dil incelemesidir (Yıldız, 2015, 400)

tanınmasını sağlayanlar ise M. Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Abdulkadir İnan'dır. "Abdulkadir İnan Manas'ı Türkiye'ye en iyi tanıtan" bilim adamıdır (Kayhan, 2005, 13-18).

Manas Destanı, "Kırgızların yaşayış biçimini, duygu ve düşüncelerini, tarihini, dış düşmanlara karşı verdikleri mücadeleyi, dünya görüşlerini, sosyal ve ruh dünyalarını yansıtan, gelenek ve göreneklerini, ahlak ve din telakkilerini" anlatan bir eser olarak çalışmamız için önemli bir kaynak olmuştur (Kayhan, 2005, 9). Manas destanı, Türklerin eski dönemlerde uygulamakta oldukları bazı armağan kurumları hakkında geniş bilgiler vermesiyle çalışmamızı zenginleştirmiştir. Bu çalışmada metin alıntıları, Abdulkadir İnan'ın derlediği Manas Destanı'ndan (İnal, 1992) yapılmıştır.

4.1.2.4. Başkurt Halk Destanları

Başkurtlar, "Ural dağlarının kuzey ve doğu kısımları ile İdil (Volga) havzasının kuzey kesimini teşkil eden bozkırlarda" yaşayan Orta Asya Türk kavimlerindendir (Saray, 1992, 130).

Başkurt destanlarının sözlü anlatımı arkaik dönemlere gitse de ilk derleme çalışmaları XVII. yüzyılın sonlarında gerçekleşir. XIX. ve XX. yüzyılda Başkurt folklor çalışmaları devam eder. Başkurt destanlarının Türkiye literatürüne girişi ise XX. yüzyılın sonlarıdır. "Türkiyeli Türkologların çok da âşina olmadıkları" (Ergun, İbrahimov, 2000, XV) Başkurt destanları 2000 yılında TÜRKSOY, 2014 yılında da Türk Dil Kurumu tarafından dört cilt olarak yayınlanmıştır. Türkiye'de çok fazla bilinmemesine rağmen bu çalışmaya dahil edilmesi ise Düzgün'ün academia.edu'da yayınladığı *Başkurt Destanlarında Hediye* başlıklı metni ile olmuştur.[46] Metinde Tanrı ve ata ruhlarına sunulan kurban ritüelleri, hayat kurtarma karşılığı verilen hediyeler, düzenlenen toylar, evlilik yoluyla kurulan ittifak, kahramana verilen ve kahramanın verdiği hediyeler gibi pek çok örnek bulunur. Metinde de aktarıldığı gibi destanlarda mitolojik armağanlar da söz konusudur. Fakat bu çalışmada sadece sosyal hayatın bir parçası olan armağan/karşılıklı yükümlülük uygulamaları ele alınmıştır.

[46] https://www.academia.edu/ [25.03.2019].

Başkurt destanlarını kaba hatları ile "konu ve muhtevalarına göre kahramanlık ve sosyal hayatla ilgili destanlar şeklinde iki grupta ele almak mümkündür. "Kahramanlık konulu destanlarda savaş teması ağır basarken sosyal hayatla ilgili destanlarda âile, aşk, insan hayatında önemli yer tutan hayvanlarla insanların münasebetleri ağırlık kazanmaktadır" (Ergun, İbrahimov, 2000, 7). Çalışmamızda alıntı yaptığımız Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov (2000) tarafından derlenen *Başkurt Halk Destanları* adlı eserde 10 destan yer alır. Alıntı ve örneklerde bunların hangi destandan yapıldığının bilgisi yeri geldikçe verilecektir.

Başkırt/Başkurtların sosyal hayatlarıyla ilgili bilgiler veren destanlarda, *toy* ve *kalın* gibi bazı armağan kurumlarının örneklerine rastlanır. Bu uygulamaların destan metinlerinde sık sık tekrar etmesi armağan sisteminin Başkurtlar arasında ne denli yerleşik olduğunun ipuçlarını verir.

4.1.2.5. Şor Kahramanlık Destanları

Şorlar, Sibirya'nın güneybatısında yaşayan küçük bir Türk grubudur. Türkiye'de Şorlar ile ilgili Türkoloji çalışmaları oldukça yenidir. Yirminci yüzyılın son on yılına kadar bu konu neredeyse hiç çalışılmamıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar da oldukça azdır (Ergun, 2006, 9-10). XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılan çalışmalar Şorların dilleri, gelenek ve göreneklerini kapsar. Bu dönemdeki halk edebiyatı derlemelerinin çoğunluğunu destanlar oluşturur. Bu tarihten itibaren misyonerlerin, Rusların ve Şorların yaptığı çalışmalar devam etmiştir (Ergun, 2006, 14-22).

Şorlar destan kelimesi yerine kay terimini kullanır. Kopuz eşliğinde destan okuyanlara da kayçı denir. "Kayçı eline kopuzunu alarak oba oba, ırmak ırmak, tayga tayga dolaşıp, uzun kış gecelerinde bazen sabaha kadar, bazen de geceler boyunca halk karşısında destan söyler. Bayramlar, ziyafet ve toylar kaysız geçirilmez. Özellikle toylarda mutlaka kayçı bulunmalıdır. Yoksa toy sahibinin toplum içindeki itibarı zedelenir" (Ergun, 2006, 24). Şor kaycıları armağan sitemin bir parçası olur: bir obaya kayçı geldiyse hayvanlar kesilip kımızlar dökülür. Tüm akrabalar, tüm obalar davet edilerek gündüz yemekler yenilir. Akşam olunca da kayçının etrafında halka şeklinde oturulup eski kahramanların maceraları olan destanlar dinlenir. (Ergun, 2006, 23-24).

Şorlar arasında destanın önemli bir yeri bulunur. Onlar sadece yaşanılan kahramanlıkların anlatımı ile kalmamış bu anlatıları yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir. Şorlar, hem kendileri toplumsal yapının bir parçası olarak destanların içine girerek hem de destanlar onların yaşamının içine girerek destanlarla bütünleşmişlerdir.

Çalışmadaki alıntılar Metin Ergun tarafından derlenen *Şor Kahramanlık Destanları* (2006) adlı eserden yapılmıştır. *Şor Kahramanlık* Destanlarında on beş destan metni yer alır. Alıntı yapılan destanların isimleri armağan örneklerinin verildiği yerlerde zikredilecektir. Bu destanları çalışmamız için önemli kılan ise Şorların Budist yaşam tarzına sahip olmalarıdır. Şor destanları, armağan kurumlarının yaygınlığını farklı coğrafya ve inanç sistemine sahip Türk boylarından seçilen destan metinleriyle göstermeyi amaçlayan bu çalışmanın tezini kuvvetlendirecek metinlerdir.

4.1.2.6. Tıva Kahramanlık Destanları

Tuva, Rusya Fedarasyonu'nun sınırları içinde güney Sibirya'da kalan özerk bir cumhuriyettir. "Tuva Türkleri kendilerini 'Tıva' olarak adlandırır." Tarih boyunca MÖ III-II. yüzyılda Hunlar'dan itibaren İskitler, Göktürkler, Uygurlar, Yenisey Kırgızları ve Moğollar gibi devletlerin hâkimiyetine girmişlerdir. 1921 yılından itibaren Sovyetler Birliği'ne 1991 yılında da Rusya'ya bağlanmıştır (Bapeeva, 2013, 7-10). Tuva'da Şamanizm ve Lamaist Budizm bir arada yaşar. Bölgeye Budizm, 1260 yılında yılında Budizm'i seçen Kubilay Han'ın önderliğinde Moğolların bölgeyi fethetmesiyle girer. 1991 yılında Tuva Cumhuriyeti kurulduğu zaman da devletin Resmî dini Budizm (Lamaizm) olarak ilan edilir. Şamanizm ise Tıva halkının eski dönemlerden beri Resmî olmayan dinleridir (Bapeeva, 2013, 12-14). Tıva Kahramanlık Destanlarının çalışmamız açısından önemi de burdan gelir. Farklı coğrafya ve inanç sistemine sahip Türk boyları seçilirken destancılık geleneği kuvvetli olan Tuva Türkleri seçilmiştir.

Tıva destancılık geleneğinde destanlar *maadarlıg tool* veya *maadarlık epos* olarak adlandırılır. Tıvalar, destana ve anlatımına değer verir. Yaz ve kış obalarda doğum ve ölüm gibi her fırsatta icraları sağlanır, dstancılara saygı gösterilir hatta destan anlatımına vakit ayırabilmeleri için destan anlatıcılarının işlerini yapmalarına yardım edilir. Ve ziyafetlerle ağırlanır. Tıva destanları, "derlemeler sonucunda

Tıva'nın Dil, Edebiyat, Tarih ve Bilim Araştırmaları Enstitüsü'nün arşivinde üç yüzü aşkın destan ve varyantı yazılı ve sözlü ortamlarda" korunur. Destanların oluşumu ise VII.-IX yüzyılları aarasına kadar götürülür (Yıldız, 2015, 78-79).

Tıva Kahramanlık Destanları, "Tıva Türklerinin inanış ve düşünüş sistemini, gelenek ve göreneklerini, sosyal hayatını, geleceğe yönelik beklentilerini ve geçmişte vermiş olduğu mücadelelerini efsanevi" bir şekilde anlatır (Ergun, Aça, 2004a, 25). Bu çalışmada alıntılar Metin Ergun ve Mehmet Aça tarafından hazırlanan iki ciltlik *Tıva Kahramanlık Destanları* (2004) adlı eserden yapılacaktır. Birinci cildinde altı, ikinci cildinde dört destan metni bulunur. Alıntı yapılan destanların isimleri alıntı yapılan yerde verilecektir.

4.2. Türk Destanlarında Armağan Kültürü

4.2.1. Geçiş Ritüelleri ve Eşik Armağanları

Destanlarda geçen eşik armağanları, doğum, erginlik/ad verme, evlilik/düğün ve ölüm olmak üzere dört başlıkta toplanır.

4.2.1.1. Doğum

Türk kültüründe doğum için verilen toyları doğum armağanları olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar da iki kısma ayrılır. Birincisi hacet toyudur; bir muradın gerçekleşmesi için erenlere ziyafet verilerek onların hayır duasının istendiği ziyafetlerdir. Ayrıca bu ziyafette açlar doyurulup borçluların borcu ödenir. Bu toylarda çocuğu olmayanlar toy vasıtasıyla çocuk sahibi olmak için Tanrıya dua eder.

Dede Korkut Kitabı'ndaki örneği *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda geçer. Çocuğu olmayan Dirse Han'ın erenlerin duasıyla çocuk sahibi olmayı murat eder. Bayındır Han'ın verdiği ziyafette çocuğu olmadığı için kara otağda ağırlanan Dirse Han, hanımının sözü ile büyük bir ziyafet vererek erenleri davet eder. Attan aygır, deveden buğra (erkek deve), koyundan koçun kesildiği bu hacet toyunda açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir ve borçluların borçları ödenir. Erenlerin hayır duası alınır. Bu toydan sonra Dirse Han'ın bir oğlu olur.

> El kaldırdılar, dilek dilediler. Bir ağzı dualının hayır duası ile Allah Teâla bir çocuk verdi. Hatunu hamile oldu. Bir nice müddet sonra bir oğlan doğurdu. Oğlancığını dadılara verdi, baktırdı (Ergin, 2017b, 24).

Başkurt Halk Destanları/*KuzıyKürpes Destanı*'nda buna benzer bir örnek bulunur. Karabay batır bir aslanı da öldürdüğü av dönüşünde ziyafet verir; "Böyle başarılı avdan dönmesiyle Karabay batır, bütün avıl[47] halkını çağırıp toy tutmuş. Önce o, sürünün en temiz kısrağını kesip samimi olarak fakir –fukaraya ikram eder, arslan gibi arslan öldürmesine yardım ettiği için Allah ile O'nun peygamberi için rahmet okur. Buna ilaveten Muhammed'den Allah karşısında ona bir erkek çocuk vermesini dileyip tevekkül ile dua eder" (Ergun, İbrahimov, 2000, 381). Ziyafetin ve sonrasındaki eğlencelerin ardından aksakallı bir ihtiyar gelerek ona oğlan müjdesi verir. Doğan çocuğa Kuzıykürpes adı verilir" (Ergun, İbrahimov, 2000, 381-386).

Doğum için verilen diğer toy ise çocuk doğduktan sonra verilen toydur. Bunun örnekleri çok olmamakla beraber destanlarda geçer. Oğuz Kağan Destanı'nda üç oğlu olan Oğuz Kağan toy verir;

47. Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
48. Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular,
49. Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca, ilinde soy soylattı,
50. Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!
Yarlık verdi iline: ... (Ögel, 2014, 134).

Başkurt Halk Destanları/ *Alpamışa Destanı*'nda Eyler Han'ın seksen yaşındaki karısı doğurduğu zaman kızına Barsınhılıv adını verir ve büyük bir toy kurar; "Eyler Han'ın şatlığının tarifi, sınırı olmamış. O, at yeten yere çarpıp, hat yeten yere hat gönderip, konuklar çağırarak gayet büyük bir toy kurmuş (de)" (Ergun, İbrahimov, 2000, 249).

Karşılıklı yükümlülük siteminin bir çeşidi olan doğum öncesinde yapılan hacet toyları ve sonrasında yapılan toylar, diğer toylarda olduğu topluluğu bir araya getiren, bütünlük oluşturan birleştirici bir işleve sahiptir. Açların doyurulup borçluların borcunun ödendiği bu toylar aynı zamanda dini unsurları da barındırır. Tanrıdan çocuk dilemek için erenlerin dualarına ihtiyaç duyulur.

[47] Avıl/avul. kabile (Derleme Sözlüğü, 382-395); köy (Doğan, 2005, 98).

4.2.1.2. Ad Verme

Ad verme geleneği Türk destanlarında farklı şekillerde geçer. Bunlarda belli bir yaş sınırı yoktur. Genellikle adı ihtiyar bilge kişiler, şamanlar ve İslamiyet'ten sonra da dervişler verir.

Oğuz Kağan Destanı'nda iki türlü ad verme bulunur. İlkinde Oğuz, kendi adını kendi verir ve halk da bunu kabul eder:

> Ona ad vermek için bir araya gelip görüş alışverişinde bulundular. O oğlan bir yaşında idi. Oğlandan bir ses geldi. Benim adımı Oğuz koyun deyince orda hazır bulunan halk çok şaşırdı. Bu sevgi sözünün doğru yolu gösterme işareti olduğunu ve Tanrıdan geldiğini düşündüler. Bu sebepten dolayı adını Oğuz koydular (Demir, 2016, 68).

Diğer ad verme ise Oğuz Kağan'ın boyların atalarına belli özellikleri doğrultusunda verdiği adlardır. *Saklapları*n atasına ad verme:

> **105.** Dedi: "Bana çok altın, çok hediye sunmuşsun,
> "Şehrini kentini de, çok iyi korumuşsun."
> **106.** "Kentini saklayarak, iyi korudun diye,
> "Saklap adını verdim, sana ad olsun diye".
> **107.** Dostluk kıldı Oğuz Han, Ordusun aldı,
> İdil nehrine gidip, kıyılarında kaldı (Ögel, 2014, 138).

*Kıpçakları*n atasına ad verme;

> **113.** "Kahver sen burada, oluver bir sancak Beğ!
> "Ben dedim öyle olsun, densin sana "Kıpçak" Beğ" (Ögel, 2014, 138).

*Karlukları*n atasına ad verme;

> **125**. Dedi "Baş ol Beğlere, sen de artık burda kal!
> "Sana "Karluk" diyeyim, ölmeyen adını al!"
> **126.** "Çok çok mücevher ile, hediye verdi ona,
> Soyurgadı Karluk'ı, Devam etti yoluna (Ögel, 2014, 140).

*Kalaçları*n atasına ad verme;

> **131**. Bu ere de Oğuz Han, dediği için "Kal! Aç!"
> Böyle münasip gördü, adına dedi "Kalaç"! (Ögel, 2014, 140)

Milli devlet destanı olarak şekillenen Oğuz Kağan Destanı'nda boyların atalarına adlarını vermesi ayrı bir yer tutar. Ecdat işlevini yerine getiren şahıslara adlarını Oğuz Kağan verir (Bayat, 2013, 152).

Dede Korkut Kitabı'nda kahraman adını on beş, on altı yaşlarına geldiğinde, savaşta, avda veya zor bir görevde bir yiğitlik göstermesi karşılığında alır ve boyun üyesi haline gelir. Bu yiğitliğin herkesçe kabul görmesi de ad almanın şartlarından

biridir. Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlık gösterenlere adını veren Dede Korkut'tur (Gökay, 2007, 1094-1096). Adı verdikten sonra "adını ben verdim, yaşını Allah versin" diye dua eder.

Dede Korkut Kitabı/ *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda ad verme geçer: Dirse Han'ın oğlunun üç arkadaşıyla aşık oynadığı bir gün Bayındır Han'ın boğası oyun alanına salınır. Diğer oğlanlar kaçar ve meydanda Dirse Han'ın oğlu kalır. Oğlan, boğa onun üzerine doğru geldiğinde alnını yumruklar. Üçüncü kez aynı şeyi yaptıktan sonra yumruğunu çeker ve boğayı devirerek boğazlar. Oğuz beyleri "Dedem Korkut gelsin, bu oğlana ad koysun, beraberine alıp babasına varsın, babasından oğluna beylik istesin, taht alıversin" der (Ergin, 2017b, 25). Dede Korkut boğayı yendiği için ona *Boğaç* adını verir.

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Bay Püre Bey'in oğlu kâfir saldırısına uğrayıp malları yağmalanan bezirgânlara yardım ederek onlarla vuruşur. Başkaldıran kâfirleri öldürür. Fakat kimseye bundan söz etmez. Daha sonra verilen bir şölende bezirgânlar bunun farkına varıp yaptığı yiğitliği anlatır ve ad alabileceğini söylerler. O dönemde bir oğlanın ad alabilmesi için kan döküp baş kesmesi gerekir. Oğlu bu şartı yerine getiren Bay Püre Bey, kudretli Oğuz beylerini misafir ederek Dede Korkut'tan oğluna ad koymasını ister. Dede Korkut, babası oğlunu "bamsam" diye sevdiği için "*Boz Aygırlı Bamsı Beyrek*" adını koymuştur.

> Ünümü anla sözümü dinle Pay Püre Bey
> Allah Teâlâ sana bir oğul vermiş tutu versin
> Ak sancak kaldırınca Müslümanlar arkası olsun
> Karşı yatan kara karlı dağlardan aşar olsa
> Allah Teâlâ senin oğluna aşıt (güç) versin
> Kanlı kanlı sulardan geçer olsa geçit versin
> Kalabalık kâfire girince
> Allah Teâla senin oğluna fırsat versin
> Sen oğlunu Bamsam, diye okşarsın
> Bunun adı boz aygırlı Bamsı Beyrek olsun
> Adını ben verdim yaşını Allah versin (Ergin, 2017b, 67).

Dede Korkut Kitabı/ *Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan*'da Kazan Bey oğlu Uruz'un on altı yaşına gelmesine rağmen ad almak için bir kahramanlık yapmadığı için üzülür.

> Beri gel tayım oğul, sağıma doğru baktığımda kardeşim Kara Göneyi gördüm. Baş kesmiştir kan dökmüştür ganimet almıştır ad kazanmıştır. Soluma doğru baktığımda dayım Aruz'u gördüm. Baş kesmiştir kan dökmüştür ganimet almıştır ad kazanmıştır. Karşıma doğru baktığımda seni gördüm. On altı yaşına geldin. Bir gün ola düşeyim öleyim sen kalasın. Yay çekmedin ok atmadın baş kesmedin kan dökmedin yarınki gün zaman dönüp ben

ölüp sen kalınca tacımı tahtımı sana vermezler diye sonumu andım ağladım oğul (Ergin, 2017b, 102).

Manas Destanı'nda ad vermek için belli bir yaş ya da kahramanlık yapılması beklenmez. Kırgızların lideri Cakıp Bey'in aynı zamanda iki hanımından üç çocuğu olduğu zaman bir düğün (toy) düzenleyip çocuklarına ad verir. Manas'ın doğumunu düşmanları olan Çinli Esen Han'ın kâhinleri haber verir. Onu düşmanlarından saklanabilmesi için on iki yaşına gelene kadar "Devcinli" takma adı verilir. Kırgızlar ilerde kendilerinin öcünü alacak Manas'ın gerçek kimliğini saklamak için ant içer:

Cakıp, büyük bir düğün yapıp çocuklarına ad vermeye karar verdi. Akbalta, "Bir çocuğunun adının Manas olduğunu ancak biz bilelim, Kalmuk, Çin, Moğollar bilmesinler. İsim düğününde bu çocuğun adının "Devcinli" olduğunu ilan edelim" dedi (İnan, 1992, 7).

Şor Kahramanlık Destanlarında ad verme birkaç şekilde gerçekleşir. Birincisi *Ak Kağan Destanı*'nda geçtiği üzere ad alacak oğlan süt-kımız dolu bir kâseyi alarak bozkıra çıkıp bağırır; "Adımı koyacak kişi karşıma gelsin! Adımı koymaz kişi yanıma yaklaşmasın!" oğlan üç gün bekler iyiler ve kötüler ne ad koyacağını bilemez. "Üç günün sonunda ak denizin kenarından ala kamışa dayanan ihtiyar kişi gelir. Yol vermeyen kişinin baldırına vurup gelmekte, yol veren kişinin başına vurup gelir. İhtiyar adam gele gele geldiğinde, oğlanın yanına gelip söyledi: "Hey, Ak Kağan'ın çocuğu, bunca toplanan halktan-tebaadan senin adını koyacak çıkmadı mı? İhtiyar ben, adlandırıp versem adın namın uzağa gider mi!" Oğlan dedi: "Adlandırıver ihtiyar, ulu kişinin koyduğu ad, gerçek olur diye duydum." Oğlan kâseyi ihtiyara verir ve ihtiyar bir dikişte bitirir. Esridikten sonra iyi dileklerle birlikte adını koyar (Ergun, 2006, 156). Başka bir örnekte de temel unsurlar aynı, beklenen gün gibi ayrıntılar farklıdır. Oğlan, elinde kâse ile adının konmasını bekler. "Ak denizin kenarından ala kamışlı ihtiyar" gelir ve adını verir (Ergun, 2006, 175).

Şor Kahramanlık Destanları/*Kartığa Pergen Destanı*'nda da altın dağın sırtından gelen, altın elbiseli, ala kamış asalı bir ihtiyar, altın tabaktan tattıktan sonra Kartığa Pergen'e adını verir (Ergun, 2006, 455). Bir diğer ad verme ise aynı destanda Kartığa Pergen tarafından gerçekleşir. Bir küçük çocuk gelir Kartığa Pergen'den adını koymasını ister. Kartığa Pergen "ben üstte duran Tanrı değilim" diye reddetmek istese de çocuk ısrar eder. Sonunda çocuğa Altın tüylü ak kızıl atlı Altın Merik adını verir (Ergun, 2006, 464-465).

Şor Kahramanlık Destanları'nda geçen bir diğer ad verme ise mitolojik unsurları barındırır. Destanlarda kişilere adlarını direk tanrılar verir. *Altın Sırık*

Destanı'nda Altın Kağan bir oğlan çocuğu için yaratıcı üç tanrıya yakarır. Tanrılar ona âdem yaşında bir oğul verir. Bu üç yaratıcı tanrı oğlana Altın Sırık adını verir (Ergun, 2006, 238-244). *Delikanlı Destanı*'nda da adı veren Yaratan Tanrıdır; "Oğlan artık delikanlı olmuş./ Aymanıs sorar/ "sen kimsin?"/ Adımı koydun?" demiş./ İhtiyar söyler:/ Ben kim olayım,/ "Yaratan Tanrıyım." demiş" (Ergun, 2006, 468).

Tıva Kahramanlık Destanları'nda geçen ad verme örnekleri Şor Kahramanlık Destanları ile benzerlik gösterir. Ad verme töreni için toplanan halkın içinden çıkan bir ihtiyar bu görevi üstlenir. *Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge*[48] *Destanı*'nda altmış yaşındaki Alaaday ve yetmiş yaşındaki Çeleeday'ın oğlu olur. Çeleedey ata, oğlu avın iyisini avlayıp silah kullanacak yaşa geldiğinde ad koyması için Kağan Dalay Baybın'ın yanına gider. Kağan halkı çağırıp Çeleedey atanın oğluna isim koyulmasını ister:

"'İyi ad veren kişiyi,/ Omzundan aşar ödüllendirir/ Kötü adlandıran kişinin/ Başını alırım, Çeledeey atanın oğluna,/ İyi ad bulun' diye/ Yarlık buyurmuş./ O halk, kavim:/ 'kim kötü adlanıp başın aldırsın' diyerek,/ Adlandıracak kişi bulunmayıp,/ 'Nice zaman olursa olsun,/ Parlak güneşin altında,/ Ilık suyu içip/ Yaşamak daha iyidir' diyişip,/ Durur iken,/ Sakalı beline inmiş,/ Ak sakallı,/ Ak başlı çökmüş yaşlı ata,/ Ayağa kalkıverip:/ 'Dağ kadarını da yedim,/ Deniz Kadarını da içtim,/ Kötü adlandırıp başımı aldırtsan/ Üzülmem./ İyi adlandırıp, omzumdan aşar ödüllendirilsem de,/ Sevinmem, ad vereyim bakalım' demiş." İhtiyar, oğlanı iyice inceledikten sonra ona Çeçen-Kara Möge adını verir (Ergun, Aça, 2004b, 282-284).

Ad verme geleneği diğer arkaik toplumlarda olduğu gibi Türk kültüründe de yerleşik bir gelenektir. Armağan/karşılıklı yükümlülük sisteminin bir çeşidi olarak ad verme geleneği bireylerin topluluğa, topluluğun da bireylere karşı yükümlülüklerini ifade eder. Destanlarda bulunan çeşitli örnekler, coğrafya ve inanç farklılıklarına rağmen farklı Türk boyları arasında ad verme geeleneğinin yaşadığını gösterir. Ad vermenin işlevi, bireyin toplumsallaşmasını sağlamaktır. Birey toplum içinde yer edinebilmek için bu eşiği geçmelidir. Aksi takdirde topluluğun tam bir üyesi olamayacaktır.

[48] Möge, kahraman anlamına gelir.

4.2.1.3. Evlilik–Düğün

Evlilik armağanları, taraflara evliliğin başından sonuna kadar çeşitli yükümlülükler getirir. Evliliğin her aşamasında taraflar arasında armağan değiş tokuşu olduğu gibi evliliğin kendisi de bir armağana dönüşür. Destanlarda ad alanlara, yiğitlik yapanlara ödül olarak kız verilir. Aynı zamanda evlilik vasıtasıyla aileler arasında ittifak kurulup yeni akrabalıklar oluşturulur. Destanlarda geçen evlilikle ilgili karşılıklı yükümlülük ögeleri *kalın, düğün toyu*, *beşik kertmesi* ve kişisel armğanlardır.

4.2.1.3.1. Kalın–Mehir

Eski Türk adetlerinden biri olan *kalın*; "Düğün günü erkek tarafının kız tarafına gönderdiği hediyeler, gelin almak için verilen bedel, başlık parası, mihr-i muaccel"dir (Doğan, 2005, 681). Bu kelimeden türeyen *kalınlık* ise "gelinin evine mal gönderme, nişan koyma, söz kesme" (Doğan, 2005, 682) anlamına gelir. Türk kültürünün köklü adetlerinden olan *kalın* uygulamalarının örnekleri destanlarda görülür. Bazı yerlerde de aynı anlamda kullanılan mehir kelimesi geçer.

Dede Korkut Kitabı*/ Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Bay Püre Bey ve Pay Piçen Bey çocuklarını beşik kertmesi yapmalarına rağmen Banu Çiçek, Bamsı Beyrek'in kendisiyle evlenmek için önce yarışmasını ister. Yarışta Bamsı Beyrek'in atı Banu Çiçek'in atını, oku da okunu geçer. Yine yaptıkları güreşte yenilen Banu Çiçek Bamsı Beyrek ile evlenmeye razı olur. Banu Çiçek evlenmeye razı olar fakat abisi Deli Karçar kardeşini kim iserse istesin onları öldürmektedir. Buna rağmen Oğuz beyleri toplanarak kızı istemek için Dede Korkut'u gönderir. Deli Bey Dede Korkut'u öldürmek ister fakat eli taş kesilir. Bunun üzerine elini iyileştirmesi şartıyla kardeşini isteyebileceğini söyler. Fakat kardeşini verme karşılığında da "dişi deve görmemiş bin erkek deve, hiç kısrakla çiftleşmemiş bin aygır, koyun görmemiş bin koç getirin, kuyruksuz kulaksız bin köpek getirin ve bin pire" der. Gerçekleşmesi çok zor olan bu isteklerin temini ile ağır bir düğün hazırlığı yapılır. (Ergin, 2017b, 69-73)

Manas Destanı'nda Manas ile evlenmesi kabul edilen Kanıkey için de hayli yüklü bir miktarda mehir istenir. Ve mehri getirip gelini alması söylenir. Bir haftalık bir hazırlık ile toplanan mehir verildikten sonra toy-düğün yapılır. İstenen mehir ise şöyledir: "Fakat o kadar kalın (mihir) istedi ki bunu ödemek Cakıp için kolay değildi:

altı yüz kızıl tek hörgüçlü deve, üzerlerinde torba torba altın olsun, yakındaki tepe dolusu hayvan sürüsü ile iki bin ak koyun olsun, elli gün devam eden düğün yapılsın. Sığırdan iki yüz vereceksin, bunların hepsinin alnında akı olacaktır. Bunlara bakan da kız olsun, yük hayvanlarından iki yüz, av kuşu sungurlarından doksan kuş, yedi pars, iki arslan vereceksin" diyerek alacağı kalın malın adlarını bildirir (İnan, 1992, 38).

Başkurt Halk Destanları/ *Kunır Boğa Destanı*'nda Kolanses'in evinde misafir olan yiğit (destanda adı geçmez) onunla evlenmek ister. Fakat yiğit, Kolanses için *kalın* veremez. Kolanses'in ebeveynleri *kalın*sız kız verdikleri için üzülürler. Annesi babasına; "kız edip büyüttüm; kalınsız verdim; mihir getirtip, ana sütü içirip, gönderemedim." diyerek dertlenir. Ve Kolanses'in babasından hiç olmazsa kızına yılkıdan (at sürüsü) verdiklerinin yanında bir de sığır vermesini ister (Ergun, İbrahimov, 2000, 198). Böylece Kolanses'in annesinin üzüntüsü, kalınsız evlenen kızına babasının boğa vermesiyle bir nebze azalır.

Başkurt Halk Destanları/ *Kara Yorga Destanı*'nda batır (yiğit) Ebley, Mesem Han'ın kızı Maktımhılıv'ı sevmesine rağmen *kalın* vermeye gücü yetmeyeceğini anlayınca kendi yurduna döner: "Ebley, kalın ödeyip almaya, Mesem'i malla razı etmeye durumu yetmeyince ne yapacağını bilmeyip şaşkın şaşkın yol boyunca düşüne düşüne, türlü yollar, çareler araya araya, yaylasına dönüp gelmiş (de)." (Ergun, İbrahimov, 2000, 228) Fakat *kalın*ı verecek bir yol bulamaz ve bu sevdadan vaz geçer. Ebley'i seven Maktımhılıv ise bir şekilde yurduna dönen Ebley'e ulaşır ve ona kaçar. *Kalın* Maktımhılıv için önemli değildir. Sonrasında toy edip gün geçirmeye başlarlar (Ergun, İbrahimov, 2000, 223-234).

Bu örnekler bir armağan kurumu olan *kalın*ın Türk kültüründeki önemini açıklamak için yeterlidir. *Kalın*, evlenmek isteyen erkeğin/erkek tarafının kız tarafına vermek zorunda olduğu bir yükümlülük olarak taraflar (aileler veya boylar) arasındaki ilişkileri düzenler.

4.2.1.3.2. Düğün Toyu

Türk adetlerinde, düğünlerde kazanların kurulup, yahnıların yapıldığı "şölen yemeği" olarak adlandırılan bir toy çeşidi bulunur (Gökay, 2007, 1105).

Dede Korkut Kitabı/ *Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı*'nda kızını gösterdiği kahramanlık karşılığında Kan Turalı'ya veren Tekür[49] pişman olur ve kızı tekrar almak için konakladıkları yere saldırır. Kan Turalı ve Tekür'ün kızı Selcen Hatun onlarla savaşır ve onları yener. Bunun neticesinde oğul ile gelin Kanglı Koca Oğuz'a gider ve düğün yapılarak ziyafeti verilir; "Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi. Düğün etti, kudretli Oğuz Beylerini ağırladı" (Ergin, 2017b, 157).

Düğün toyu Başkurt Halk Destanları'nda sık sık geçer. *Kunır Boğa Destanı*'nda:

> Yiğit Kolanses'in anası-babası yanında söz verip kız elinden ayak içmiş (de). Şan saçıp, toy yapıp, kız ile güveyi konuk edip, kızı güveyi yurduna gönderir olmuşlar (Ergun, İbrahimov, 2000, 198).

Başkurt Halk Destanları/ *Alpamışa Destanı*'nda Eyler Han'ın kızı Barsınhılıv ile Akbükek Han'ın oğlu evlendiği zaman Eyler Han ziyafet verir; "Alpamışa ile Barsınhılıva aksakalların görmediğince, ata-babaların işitmediğince güzel bir toy" kurar (Ergun, İbrahimov, 2000, 254).

Başkurt Halk Destanları/ *Küsek Bay Destanı*'nın Kıpçak versiyonunda Uraz Han kızı Yemile'yi Kıpçak bahadırı Babsak'a vermek ister:

> Uraz Han Babsak'ı çağırmıştı,
> Nikah kıyıp kızını koşup koymuş;
> Bir ay boyu toy kurup, güreş kurup,
> At yarıştırıp, yüğrük[50] seçip çaptırmış ((Ergun, İbrahimov, 2000, 292).

Şor Kahramanlık Destanları'nda da düğün toyu ile ilgili örnekler çok fazladır. Bu destanlarda geçen düğün toyları, her birinde, önce kız tarafında sonra da gelin gittiği zaman erkek tarafında olmak üzere iki kere yapılır. Bunlardan birkaçını örnek olarak almak yeterli olacaktır.

Şor Kahramanlık Destanları/ *Ak Kağan Destanı*'nda Altın Sabak'ın babası Altın Kağan, kızının ve Altın Tayçı'nın başını birleştirince dokuz gün boyunca toy yapılır. Daha sonra Altın Tayçı'nın yurduna varınca babası Ak Kağan hizmetçileri çağırıp "kırk aygırın kısrağını kesip soyun, ziyafet hazırlayıp toy kılın, deyip, doru aygır kısrağının hepsini soyup kesip toy salın" şeklinde emir verir. Kesimlerden sonra uzakta yaşayanlar elçi ile yakın yerde yaşayanlar bağırışla bu toya davet edilir.

[49] Tekür/Tekir. 1. Hükümdar, Bizans İmparatoru, kayser. 2. Prens (Doğan, 2005, 1261).
[50] Yüğrük. 1. Hızlı giden, çok koşan, sür'atli, 2. Çevik. 3. Taşkın (Doğan, 2005, 1403)

Dokuz gün toy yapıldıktan sonra davetliler etlerden kalanları alarak ayrılır (Ergun, 2006, 162-164).

Aynı destanda Aba Kulak ile Ay Sabak'ın düğün toyu benzer şekilde geçer. Uzakta olanlara iki, yakında olanlara bir davetçi gönderilerek toya davet edilir. Toy bitiminde gelenlere çeşitli armağanlar sunarlar; "At yarıştırıp önden gelen atlara ay gümüşlü ak ipek örtü bağladılar. Er güreştirip kazanan kişiye but kemiği verdiler. Eşitçe herkese hediye verdiler. Artık deyip artık vermediler; yetmez deyip yetmez vermediler" (Ergun, 2006, 194-195).

Şor Kahramanlık Destanlarında geçen örneklerde hem konukların davet edilme şekli hem de toylardan kalanların gelenlere yolluk olarak verilmesi ve buna başka armağanların da eklenmesi davetliler doyurulup içirildikten sonra artanların yağma yapıldığı Kuzey Amerika potlacına benzer. Farkı orada ikinci bölümde belirtildiği gibi potlaç şölenlerinin şiddetli olmasıdır. Bu örnekten çıkan sonuca göre buradaki uygulama biraz daha yumuşaktır.

Tıva Kahramanlık Destanları/ *Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı*'nda Çeçen Kara bahadır kızını bir yiğiyle evlendirmek isteyen Uzun Sarı Kağan müsabakalar düzenler. Bu müsabakaları kazanınca da kızını Çeçen Kara bahadıra vermek zorunda kalır ve kızını verip toy yapacağını söyler; '… Yarışta bahadır güçlü olduğundan/ Alacağını alman, şart olmuş/ Şeydir oğlum./ İşte yarın üç gün konaklayıp,/ İki gün toyunu-eğlencesini kılıp,/ Etten eti, maldan malı veririm./ Ay güneş ışıklı altın prensesini,/ Alıp gidersin' diye…"(Ergun, Açа, 2004b, 314).

4.2.1.3.3. Beşik Kertmesi

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda oğlu olamayan Bay Püre Bey için Oğuz beyleri dua ederek Allah'tan oğlu olmasını dilemişlerdir. Kızı olmayan Pay Piçen Bey için ise aynı duayı kızı olması için yapmışlardır. Dua sonrası Pay Piçen Bey "Beyler, Allah Teâla bana bir kız verecek olursa, siz şahit olun benim kızım Bay Püre Bey'in oğluna beşik kertme yavuklu olsun" diyerek onları nişanlar (Ergin, 2017b, 64).

Başkurt Halk Destanları/ *KuzıyKürpes Destanı*'nda, aynı dönemde Kazak Sarıbay'ın kızı ve Karabay'ın oğlu olur. Bu haberleri Karabay'ın Sarıbay'ın hayatını kurtardığı bir av sırasında alırlar. Sarıbay sevinçle "Beni ölümden kurtaran hürmetli

dostum! Kızımı öz oğluna gelin edip veriyorum! –der.” Bu sözden sonra ikisi el sıkışıp sözleşir (Ergun, İbrahimov, 2000, 381-386).

Bu örneklerde görüldüğü üzere beşik kertme hadisesi, iki ailenin hısımlık yoluyla yeni bir dostluk ilişkisi kurmasını sağlar. Karşılıklı olarak çocuklarını birbirine veren aileler armağan sisteminin uygulayıcısı durumuna gelirler. Bu gelenek, Türk boyları arasında uygulanan karşılıklı yükümlülük siteminin bir çeşididir.

4.2.1.3.4. Kişisel Armağanlar

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Banu Çiçek ile aralarında evlenmek için anlaşan Bamsı Beyrek kıza nişan yüzüğü olarak altın yüzük verir (Ergin, 2017b, 70).

Banu Çiçek de adaklısı Bamsı Beyrek'e gelin hediyesi olarak kırmızı kaftan gönderir (Ergin, 2017b, 76).

Başkurt Halk Destanları'da da bunun benzer bir örneği vardır. *Kara Yorga Destanı*'nda Maktımhılıv baba evinden kaçarak Ebley'e varır. Elindeki akik yüzüğünü Ebley'e verir:

> "İşte yiğit, bu hediye –
> Görüşmemizin belgesi,
> Ava özünü çağırdım, –
> Ben Hudanın tilkisi! (Ergun, İbrahimov, 2000, 234)

Başkurt Halk Destanları/ *KuzıyKürpes Destanı*'nda Mayanhılıv, beşik kertmesi Kuzıykürpes'e "işlemeli takke, nakışlı sergi, süslemeli heybe" gibi armağanlar göndermiştir (Ergun, İbrahimov, 2000, 398).

Evlilik armağanları genellikle aileleler arasında gerçekleşse de evlenecek erkek ve kadının birbirlerine verdikleri kişisel armağanlar, aralarındaki duygusal bağı kuvvetlendirir. Kurulacak ailede karşılıklı olarak yükümlülük altına girecek olan eşlerin ailelerden bağımsız bir şekilde birbirlerine olan sevgilerinin ifadesi olan armağanların sunulması evlenek çiftin birbirine olan muhabbetini artırır ve onları yakınlaştırır.

4.2.1.4. Ölüm

Ölüm insan yaşamındaki son eşiktir. İnsan bedeninin bu dünyadaki varlığı son bulsa da, kişi, ardında bıraktıkları için farklı bir şekilde yaşamaya devam eder. Atalar kültü, atalara saygı ve ataların mezarlarının yaşam alanlarına yakın olması bu düşüncenin sonucudur. Ölüm olayı gerçekleştiği zaman kalanların ölenler için yerine getirmekle yükümlü oldukları bazı sorumlulukları bulunur. Bu yükümlülüklerin destanlardaki karşılığı ölenler için düzenlenen *ölü aşı* (*yoğ*) törenleridir. Bu törenler ölü aşı veren topluluğu hem kendi içinde hem de diğer topluluklarla bir araya getirmesiyle toplumsal ilişkileri düzenleyen bir kurum haline gelir.

4.2.1.4.1. Ölü Aşı-Yoğ

Eski Türklerin kültürlerinde karşılıklı yükümlülük gerektiren ve köklü bir gelenek halinde yaşatılan ölü aşı destanlarda geçer. Dede Korkut Kitabı'nda olduğu gibi bazı destanlarda ölü aşına sadece atıf yapılsa da Manas Destanı'nda ölü aşı törenleri kapsamlı bir şekilde aktarılır. Ölü aşının uygulanışını anlamak için öncelikle Manas Destanında geçen örnek anılmalıdır.

Manas destanında yer alan Köketay'ın ölüm aşı töreni oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Öncelikle hastalandığı zaman Köketay, oğlunu ve halkını çağırıp vasiyetini bildirir. Bu vasiyette defin töreni ve sonrası için isteklerde bulunur. Bunlardan bazıları "yayara at, çıplaklara giyim veriniz. Ayranım, kımızım bu yoksullara ırmak gibi aksın. Büyük aşıma (yoğ törenime) kafir Müslüman ayırmadan çağırınız." şeklindeki istekleridir (İnan, 1992, 47).

Ölümünden sonra oğlu (evlatlığı) Bokmurun, "Babamın ruhu için öyle çok kazanlar kaynasın ki bunlardan yıkan buğu sis olup dağları kaplasın." diyerek, o güne dek görülmemiş, tüm varını yoğunu harcayacağı, bir aş töreni düzenlenmesini emreder. Bokmurun, komşu bütün uluslara çağırıcı göndererek törene mutlaka katılmalarını ister. Katılmayacakları takdirde neler olacağını da bildirerek onları katılmaya mecbur eder[51] (İnan, 1992, 48-54).

Aş törenine gelen Kırgızların ezeli düşmanları Kalmuk ve Mançu beyleri ölüm aşı için değil yağmaya geldiklerini söyleyerek *yoğ*da savaş ilan eder. Bu zor

[51] Manas bu törene çağırılmamıştır ve bunun için kırılmış ve Bokmurun'a saldırıp at sürülerini yağmalamak istemiştir. Fakat bir akıl hocası Manas'ı kararından vazvgeçirmiştr (İnan, 1992, 48). Bu örnek, Kuzeybatı Amerika potlaçlarında davet etme ve kabul etme zorunluluğu gerçekleşmediği takdirde barış durumunun hemen bozulması ile paralellik göstermektedir.

durumda törene davet edilmeyen Manas'tan yardım dilemek zorunda kalırlar. Manas ilk başta davet edilmemenin kızgınlığı ile kabul etmek istemese de sonunda yardım etmeye razı olur. Manas'ın törene katılımı ile düşmanlar af diler. Orada misafir olmaları sebebiyle istekleri kabul edilerek törene neşe ile devam edilir. Törende at yarışları, nişancılık, güreş gibi müsabakalar yapılır. Bu müsabakalarda galip gelmek, galip gelenin ulusunun/boyunun şerefini artırırır. Ayrıca verilecek olan ödülü galip gelip almak da gurur kaynağıdır. Manas ve Koşay Alp müsabakalardan kazandıkları ödülleri Kırgız halkına dağıtır (İnan, 1992, 54-73).

Dede Korkut Kitabı'nda ise ölüm sonrası verilen bir ölüm aşı örneği yoktur. Uruz Bey ve Koca Segrek'in esir düşen yakınlarını kurtarmak için yola çıkacakları vakit "gelmezsem atımı boğazlayıp aşımı veresin" şeklindeki ifadelerinden bu âdetin Oğuz boylarında yaşadığı görülür:

Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan'da da esir düşen Uruz'un babasına soylamasında şu şekilde geçer;

> Benim anam benim için kaygılanmasın
> Bir ay baksın
> Bir ayda varmazsam iki ay baksın
> İki ayda varmazsam üç ay baksın
> Üç ayda varmazsam öldüğümü o vakit bilsin
> Aygır atımı boğazlayıp aşımı versin (Ergin, 2017b, 115).

Dede Korkut Kitabı/ *Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı*'nda Koca Segrek esir düşen kardeşini kurtarmak için giderken karısına:

> Kız sen beni bir yıl bekle, bir yılda gelmezsem iki yıl bekle, iki yılda gelmezsem üç yıl bekle, gelmezsem o vakit benim öldüğümü bilesin, aygır atımı boğazlayıp aşımı ver, gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse ona var dedi (Ergin, 2017b, 204).

Başkurt Halk Destanları/ *KuzıyKürpes Destanı'*nda Karabay'ın ölümü ile karısı ve oğlu onun için *yoğ meclisi* düzenleyip "yurdunun halkının hepsini" davet eder. Karabay'ı yâd etme gününde onun sevdiği eğlenceler yapılır. Yarışlarda kazanan bahadırlara türlü türlü armağanlar verilir. Bunlar; at yarışçılarının birincisi için değerli bir at, ikincisi için "demir gömlek", üçüncüye "gümüş yapraklı eyer", dördüncüye "yayla ok", beşinciye "bezeklenmiş gümüş saplı kılıç", altıncıya "kılıflanmış kamış saplı süngü", yedincisine de "Kazakların işlediği güzel bir dağarcık"tır. Bunun gibi güreşte yenen güreşçilere de armağanlar verilmiştir. Eğlencelerin ardından yaylağa dönen tüm bahadırlara ve halka kurulan sofralarda et ve kımız olmak üzere izzet-i ikram gösterilir. Katılanlar yiyip içtikten sonra ev sahibi kadına candan teşekkür edip dağılır (Ergun, İbrahimov, 2000, 400-403).

Şor Kahramanlık Destanları/ *Kara Kağan Destanı*'nda da ölü toyu geçer. Altın Arıg'ın babası ölünce cesedi gömüldükten sonra "Toy kurulur,/ Ağlarlar,/ Sızlarlar./ Güzel söyler:/ "Nasıl yaşarım?" demiş./ "Atam yok." demiş..." (Ergun, 2006, 439).

Trobriand Adalarında ölülerin şerefine yapılan potlaçlar ve yiyecek dağıtımları ile eski Türk kültüründe yaşayan ölü aşı töreni benzer özellikler taşıır. Mauss, Trobriand Adalarında yapılan mila-mila şenliklerinden bahseder. Bunlar ölülerin şereflerine yapılan potlaçtır. Potlaçta "iki çeşit vaygu'a, kula vaygu'a'ları ve ilk kez Malinowski'nin "daimi vaygu'a'lar" olarak adlandırdıkları, reisinkinin aynısı olan bir platform üzerinde sergilenir ve ruhlara sunulur. Bu onların ruhlarını hoşnut eder. Bu değerli şeylerin gölgelerini ölüler diyarına götürürler; orada da ölüler, tantanalı bir kula'dan dönen yaşayan insanların yarıştığı gibi zenginlik yarışı yapmaktadır" (Mauss, 2018, 102-103). Yine Mauss Kiriwinalıların, cenaze şenlikleri (iso'i) için Kivata'yı ziyaretleri sırasında "domuzların ve tatlı patateslerin sergilenmesiyle birlikte bir yiyecek dağıtımı"ndan bahseder (Mauss, 2018, 130). Tsimshian kabileleri de ölen şeflerini onurlandırmak ve onun yerine geçecek kişiyi açıklamak için potlaç düzenler. Ölmüşler adına düzenlenen bu ziyafette bakır bir levha parçalanarak yeni şeften bu parçaları gelen misafirlere dağıtması istenir (Hyde, 2008, 63).

4.2.2. Birleştirme Armağanları

Birleştirme armağanları, bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere, Hyde'ın evlilik armağanları için kullandığı bir tanımlamadır. Hyde'a göre birleştirme armağanları, barış teklifi sunan, insanları birleştiren ve münferit kişilerden tek bir vücut meydana getiren armağanlardır (2008, 94). Birleştirme armağanları, bireyleri birbirine bağlayan, birbirine olan sadakatlerini artıran, onları dost ve kardeş yapan özel bir bağ kurar. Bu yönleriyle Hyde'ın evlilik armağanları olarak nitelendirdiği birleştirme armağanları bir önceki ve bu bölümde ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Çünkü dostluk armağanları olarak adlandırılabilecek bu armağanlar sadece evliliğe bağlı ilişkilerde görülmez. Gündelik hayatın diğer alanlarında da kendini gösterir. Destanlarda geçen dostluk ve kardeşlik ilişkilerini geliştiren veya yeni ilişkiler kurulmasına ön ayak olan armağanlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bunlar

toplulukları bir araya getiren toylar, potlaç tipi yağma, bireyler arasında gerçekleştirilen ant törenleri, misafir ağırlama ve siyasi ve kişisel armağanlardır.

Oğuz Destanı'nda armağan ile kurulan dostluk motifleri mevcuttur. Bu örneklerde geçen dostluk karşı tarafı bazı yükümlülüklere mecbur eder:

64. "Bana kim baş eğerse, alırım hediyesin,
"Dost tutarım onu ben, her zaman bana gelsin!
65. "Kim ki ağzıma bakmaz, baş tutar olur bana,
"Ordumu çıkarırım, düşman olur o bana! (Ögel, 2014, 135)

Bir diğer örnek de şöyledir:

103. Hediyeler gönderip, vergini sunacağım,
"Dostluktan çıkmayacak, karşında duracağım!"
104. Bu yiğidin hoş sözü, Oğuz'u sevindirdi,
Uruz Bey'in oğluna gülerek yarlık verdi.
105. Dedi: "Bana çok altın, çok hediye sunmuşsun,
"Şehrini kentini de, çok iyi korumuşsun."
106. "Kentini saklayarak, iyi korudun diye,
"Saklap adını verdim, sana ad olsun diye".
107. Dostluk kıldı Oğuz Han, Ordusun aldı,
İdil nehrine gidip, kıyılarında kaldı (Ögel, 2014, 138).

Bu örneklerde kurulacak dostluğun belli bir karşılığı bulunur. Öncelikle verilen armağanlarla Oğuz Kağan memnun edilir ve bu memnuniyetin devamı beklenir.

4.2.2.1. Toy/Ziyafet

Birleştirme armağanları olarak nitelenen armağan uygulamalarının önemli bir kısmını toylar oluşturur. Bu uygulama tezde incelenen tüm destanlarda görülür. Hem sebepleri çeşitlidir hem de örnekleri çoktur. Hacet, düğün, ölü toyları diğer bölümlerin konusudur. Onların dışında kalan toy çeşitleri bu başlık altında toplanacaktır.

Oğuz Kağan Destanında Oğuz, Han olduğu zaman büyük bir toy yapar:

51. Emir verdi Oğuz Han, kendinin iç iline,
Toplandı halk sözleşti, koştu onun eline.
52. Oğuz kırk masa ile, sıra dizdirmiş idi,
Türlü şaraplar ile, aşlar pişirtmiş idi.
53. Halk oturdu sofraya, ne kımızlar içtiler,

Ne şaraplar içildi, ne tatlılar yediler!

54. Toy bitince Oğuz Han, verdi şu buyruğunu:

"Ey benim beylerimle ilimin ey budunu!

55. "Sizlerin başınıza, ben oldum artık kağan,

"Elimizden düşmesin, ne yayımız ne kalkan! (Ögel, 2014, 134-135)

Oğuz Han'ın, altı oğluna "Hanlık" vermesi bahsinde, Oğuz Han'ın üç oğlu doğuya üç oğlu da batıya gider. Bunlar altın yay ve üç altın ok bularak geri döner. Oğuz Han, bunları üçe bölerek oğullarına taksim eder ve ardından bir şölen düzenler:

176. Bunu diyen Oğuz-Han, çağırdı kurultaya,

Beğ geldi, halkı geldi, selam verdi otağa.

Herkes geldi oturdu, Oğuz Han Büyük otağ...

....

(Eksik)

177. Oğuz Han Kendi büyük otağında...

(Eksik) .

178. Kırk kulaçlık bir direk, sağa dikip sağladı,

Direğin üzerine altın bir tavuk koyup,

Direğin altına da, bir ak koyun bağladı.

179. Kırk kulaç bir direk de, sola dikip solladı,

Direğin üzerine, gümüş bir tavuk koyup,

Direğin altına da, kara koyun bağladı.

180. Sağ yanında Bozoklar, sol yanında Üç-ok,

Oturup eğlendiler, kırk gün kırk geceden çok.

181. Yediler hem içtiler, erip muradlarına,

Oğuz böldü yurdunu verdi evlatlarına (Ögel, 2014, 144).

Dede Korkut Kitabı'nda geçen Oğuz ülkesinin hükümdarı Kam Gam oğlu Bayındır Han hikâyelerde bir kahraman olarak ön plana çıkar. Buna rağmen toplum içinde uymak zorunda olduğu belli rolleri bulunur. Rollerinden biri de "yılda bir defa büyük bir ziyafet vermesidir. Akınların sonunda beyler ganimetlerin en değerlilerini ona ayırırlar. O da ziyafetlerinde, gelen haraç malından beylere armağanlar verir, kahramanlık yapan bey çocuklarına giyecekler" bağışlar (Ergin, 2018, 23).

Dede Korkut Kitabı'ndaki ilk toy örneği birinci destan olan *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda geçen Bayındır Han'ın Oğuz beylerini ağırlamak için düzenli olarak her yıl verdiği ziyafettir. Bu ziyafette beyler çocuk ile şeref sahibi olmaları üzerinden bir sınıf ayrımına tabi tutulur. Bu ayrım, gelenlerin ağırlanması için kurulan çadırlarda görülür. Attan aygır, deveden buğra (erkek deve), koyundan

koçun kesildiği ziyafette oğlu olanlar ak otağda, kızı olanlar kızıl otağda, çocuğu olmayanlar ise kara otağda ağırlanır.

Çocuğu olmayanlar için Bayındır Han'ın verdiği emir şöyledir:

> Kimin ki oğlu, kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin yemezse kalksın gitsin. Oğlu kızı olmayana Allah Teâla beddua etmiştir, biz de beddua ederiz billi bilsin (Ergin, 2017b, 21).

Bu emre göre çocuğu olmadığı için kara otağda ağırlanan Dirse Han buna içerler ve çocuğu olsun diye erenlerin duasını almak için dilek ve hacet toyu düzenler. Bu toy *Düğün Toyu* başlığında ele alınmıştır.

Bu toylara bir başka örnek de *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Destan*'da geçen Bayındır Han'ın güveyisi Kazan Han'ın verdiği ziyafettir.

> Doksan başlı otağlarını kara yerin üzerine diktirmişti, Seksen yerde büyük kaplar kurulmuştu, Altın kadehler, sürahiler dizilmişti. Dokuz kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardına örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü dilber kâfir kızları Kudretli Oğuz beylerine kadeh sunup, içiyorlardı (Ergin, 2017b, 39).

Dede Korkut Kitabı/ *Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan*'ın beyanı da yine bir ziyafet ile başlamaktadır.

> Bir gün Ulaş oğlu Kazan Bey yerinden kalkmıştı. Kara yerin üzerine otağlarını diktirmişti. Bin yerde ipek halıcığı döşenmişti. Alaca güzelliği gökyüzüne yükselmişti. Altın kadehler, sürahiler dizilmişti. Dokuz kara gözlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boyunları birer karış kâfir kızları al şarabı altın kadeh ile kudretli Oğuz Beylerine gezdiriyorlardı. Her birinden Ulaş oğlu Salur Kazan içmişti. Elbise, Kaftan, çadır, otağ bağışlıyordu, katar katar develer bağışlıyordu (Ergin, 2017b, 101).

Destanlarda geçen bir diğer ziyafet de av dönüşü ziyafetleridir. Dede Korkut Kitabı/ *Dirse Han Oğlu Bağaç Han Destanı'*nda Dirse Han'ın Hatunu, oğulcuğu Boğaç Han'ın ilk çıktığı avından dönmesi şerefine attan aygır, deveden buğra (erkek deve), koyundan koç kestirerek ziyafet verir (Ergin, 2017b, 29).

Dede Korkut Kitabı/ *Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Oduğu Destan*'da Han kızı Burla Hatun, Kazan Bey'in geldiğini duyunca "Oğlancığımın ilk avıdır, ünlü Oğuz beylerine ziyafet vereyim" diyerek attan aygır, deveden buğra koyundan koç kestirmiştir (Ergin, 2017b, 108).

Manas Destanı da ziyafet örnekleri bakımından zengindir. Kırgızlar gördükleri rüyaları yorumlatmak için, seferden selametle döndükleri zaman veya gelen bir konuğun onuruna toylar düzenlerler.

Manas Destanı'nda Kırgız Beyi Cakıp (Yakup) ve ikinci karısı Bakdevlet birer rüya görür ve Bakdevlet rüyaları yordurmak için "düğün ziyafet" yaptırmak

gerektiğini söyler. Ziyafet eşliğinde yapılan rüya tabiriyle Manas'ın doğum müjdesi alınır.

> Cakıp gördüğü rüyayı tabir ettirmek için ziyafet hazırlattı. Atlar, develer, koyunlar, kesti. Ulu toy kıldı. Beyyegit adlı bir ihtiyar Cakıp ve Bakdevlet Hatun'un gördükleri düşün manasını açıkladı (İnan, 1992, 6).

Yine ilerleyen bölümde Manas da gördüğü rüyayı yorumlatmak için ulu bir toy yapar. Rüyanın tabirine göre "Tanrı Manas'a büyük bir iyilik ihsan edecektir" (İnan, 1992, 33)

Yine Manas Destanı'nda büyük düşmanları Çin Hanı Esen Han'ın yapacaklarını haber aldıkları zaman Kırgızlar nasıl tedbir alabileceklerini görüşecekleri bir kurultay düzenler. Bu kurultay niteliğindeki ziyafete komşu halklar da davet edilir:

> Cakıp Bey, büyük bir törene hazırlık yaparak Kambarboz adlı aygırın sürüsünden dokuz at kestirip birkaç yere kazanlar astırdı. Altay dağlarından göçüp konan Kırgız, Kazak, Moğol ve Kalmuklardan bütün komşu halkları ziyafete çağırdı. Bu büyük ziyafetin yapılmasını Manas ve kırk yiğidi istiyorlardı. Bu toplantıdan maksat darmadağın yaşayan Kırgızları bir başbuğ yahut bir han idaresi altında toplamaktı. Altayda kendi hanlarına muhalif olan Kalmuk ve Moğollar da bulunuyordu. Bu ziyafete onların ileri gelenleri de çağrıldı (İnan, 1992, 13).

Manas Destanı'nda Kalmuk Hanı Aziz Han'ın oğlu Almambet, kendi ulusunun yaptığı kötülükleri gördükten sonra Müslüman olur. İslamiyet'i seçmesi ile halkı tarafından düşman ilan edilerek babası Aziz Han tarafından yakalanması emredilir. Fakat Almembet oradan kaçmaya ve Kırgızların yanına gelmeye muktedir olur. Artık ölene kadar Manasın arkadaşı olarak Kırgızlar için savaşacaktır. Kırgız topraklarına ilk geldiği zaman onun şerefine altı ay boyunca her gün ziyafet düzenlenir (İnan, 1992, 30);

> Almambet kendi topraklarından (Pikin) ayrılıp kazak topraklarına geldiğinde himaye edilerek şerefi için ziyafet verildi. "Kıpcak-Kazaklar bu misafir prensin şerefine altı ay, her gün ziyafet verdiler" (İnan, 1992, 29).

Bu dostluk göstergesi olan ziyafetlerin karşılığında ise Almambet çevredeki toplulukları yağmalayarak Kazakların zengin olmasını sağlar (İnan, 1992, 30).

Başkurt Halk Destanları'nda da toya sık sık rastlanır. Fakat ayrıntılı tasviri pek yoktur. Toy yap/mak olarak şu şekillerde geçer: "Birlikte toyunu yapmıştın." (Ergun, İbrahimov, 2000, 151), "sahibinin yurdunda toy olurken" (Ergun, İbrahimov, 2000, 182), "Şan saçıp toy yapıp, kız ile güveyi konuk edip, kızı güveyi yurduna gönderir olmuşlar." (Ergun, İbrahimov, 2000, 198), "Düğün toy edip gün geçirmeye başlamışlar." (Ergun, İbrahimov, 2000, 234), "Bunlar büyük bir toy kurmuşlar." (Ergun, İbrahimov, 2000, 237), "Her halde bugün toy olmalı? Diye sormuş." (Ergun,

İbrahimov, 2000, 257), "Başından dağılmaz. Toy olur" (Ergun, İbrahimov, 2000, 294), "Mesem Han, toy kurduğu vakit," (Ergun, İbrahimov, 2000, 294), "Töre olduğum için Karağölömbet Bey'in yerinde toy verip gideyim" (Ergun, İbrahimov, 2000, 321), "Oğlan ... zafer toyu kurdurmuş" "On günlük yol geçtikten sonra toy düzenleyen bir köye gelip durdular." (Ergun, İbrahimov, 2000,423). Bu örneklerde toyların nasıl yapıldığına dair geniş bilgiler verilmese de toyların Başkurtlarda köklü bir kültür haline geldiği görülür.

Başkurt Halk Destanları/ *Akbuzat Destanı*'nda Mesem Han'ın kızı Ayhılav göle yüzmeye gittiğinde kaçırılır ve Şülgen Han'ın sarayına götürülür. Yıllar sonra Havben adındaki bir batır (yiğit) Ayhılav'ı farkeder ve kurtarır. Mesem Han'ın yurduna döndükleri zaman Mesem Han, kaçırılan kızı Ayhılav'ın kurtulması şerefine bir toy verir. Destanda bu toyun katılımcılarının ayrıntısı verilir:

> Havben, daha başka köylere gitmeyi düşünmüşse de Mesem Han'ın büyük bir toy yapacağını duyunca, tekrar yaylaya dönmüş (de). Oraya dönünce ne görsün, argımak oynatan, yorgan yorpalatan, yüğrük yedekleyen [...] mirzalar Han yaylasına toplanmış (de). Ağalar da Tarhanlar da başkaları da yığılmış (de). Meydanın öbür tarafında atsız –donsuz bahadırlar, dedeler, öbür tarafta (üçüncü tarafında) kızlar –güzeller, kadınlar –gelinler; kocakarılar; çoluk –çocuk yığılmış (de). Meydan ortasında Mesem Han'ın hanımları, üç güveyi ve üç kızı durmakta; onların etrafına toplanan aksakallar, ağalar; meydanın (yarışın) başlamasını bekleyip Han'ın çevresinde dolaşmaktalar..." (Ergun, İbrahimov, 2000, 155).

Burada verilen ayrıntılara göre Mesem Han'ın verdiği toy topluluğun tamamını kapsayacak kadar büyüktür. Bu toyla birlikte topluluğun tüm kesimleri bir araya gelmiş ve toy topluluğu birleştiren bir ziyafete dönüşmüştür.

Şor Kahramanlık Destanları'nda da toylara sık sık rastlanır. Daha çok düğün toyları ayrıntıları ile verilir. Onlar da düğün toyu başlığı altında verilmiştir. Diğer toylar şu şekillerde geçer:

"Bunlar üçü de dağılmaz toya girdiler, tükenmez aşa giriştiler." (Ergun, 2006, 193), "Kıs Alp'ın toyladığı yerde" (Ergun, 2006, 223), "Yine bir toy olur," (Ergun, 2006, 426), "Toy kurulur,/ İçerler, içkiyi,/ Yerler yemeği..." (Ergun, 2006, 438), "Sonra toy oldu" (Ergun, 2006, 472), "Toy kurarlar./ Et pişirip yerler./ Halkı toy toylar," (Ergun, 2006, 474). Buraya alınan örnekler az sayıdadır. Destanlarda toy ile ilgili geçen ifadeler Şor Türkleri arasında da diğer Türk boylarında olduğu gibi ziyafetin önemli bir yeri olduğunu gösterir.

Tıva Kahramanlık Destanarı'nda toy örnekleri genellikle düğün toyu şeklindedir. Onun için burada düğün toylarından örnek vermek Tıva boyunda

uygulanan toy geleneğini temsil edecektir. Tıva Kahramanlık Destanları/ *Alday Buuçu Destanı*'nda Alday Buuçu ile Uzun-Sarıg Kağan çocukları olmadan çok önce gelecekteki çocukları için sözleşir. Alday Buuçu bunun için Uzun-Sarıg Kağan'a kalın ödemesi de yapar. Alday Buuçu'nun Han-Buuday adı verilen bir oğlu olur. Han-Buuday, Uzun-Sarıg Kağan'a kızını istemek için gider. Uzun-Sarıg Kağan, Han-Buuday'a kızını vermek için rakipleri ile yarışmasını ister. Han Buuday yarışları kazanınca toy yapıp kızını verir. Uzun-Sarıg Kağan halkını çağırıp; "onlara:/ 'Kısa ırmağa/ Kısa ipinizi salıp/ Genç kısrağınızı tutun,/ Uzun ırmağa/ Uzun ipinizi salıp/ Ulu kısrağınızı tutun!/ Üç günü geçirmeden/ Deniz gibi rakı yığın/ Dağ gibi et yığın!' diye buyurmuş./ Usta demircilerini toplayıp: 'Oba arkasında kutsal sarı bozkıra/ Üç günü geçirmeden/ Kızımla güveyimin/ Ulu ak otağını,/ Cihan dünyaya denkçe/ Yüz deveye layık/ Yük yapıp/ Hazırlayın koyun!' diye/ Yarlık vermiş./ Halkı üç günü geçirmeden/ Deniz gibi rakı,/ Dağ gibi et yığıp getirmiş./ Usta demircileri üç günü geçirmeden/ Dünya-âleme denkçe/ Ulu Otağı,/ Doksan dokuz gözün/ İçini ak gümüşle işleyip/ Yüz deveye layık/ Yük yapıp hazırlamışlar./ Hazırlayıp/ 'Yaraşır der misiniz?' diye/ Kağanın huzuruna çıkmışlar./ Kağan varıp bakınca:/ 'Tamamdır!' diye/ Kabul etmiş./ İşte böyle, yeni otağda,/ Bir ayın otuz, iki ayın altmış/ Üç ayın doksan gününce/ Bütün halk içip/ Eğlenivermiş./ Eğlence-toy bitince/ Han-Buuday kadınıyla birlikte,/ Otağında yaşayıvermiş" (Ergun, Açа, 2004a, 257).

Çalışmada incelenen destanların hepsinde örneği bulunan tek armağan kurumu toydur. Buradan hareketle toyun, Türk kültüründe tüm coğrafya, kültür ve inanç sistemlerinde yaşayan ortak bir armağan kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Toy, beylerin halkın rızasını ve itaatini sağlamak için yapılan güç gösterilerini andırsa da asıl amaç millet birliğinin toylar aracılığıyla pekiştirilmesidir. Toy, topluluğun liderinin halkına verdiği siyasi armağanlar olarak da değerlendirilebilir. Türk devlet töresinde kağanlar, halkın doyurulması ve giydirilmesinden de sorumludur. Toy, kağanın bu görevi yerine getirmesini sağlayan kurumdur. Toylarda açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir. Toylar, kağanın yağma ve ganimetlerden ya da diğer milletlerden gelen armağanlardan biriktirdiklerini halkıyla paylaşması için vesilelerdir. Toylara katılan kağanlar ve halk bu ziyafetler aracılığı ile milli birliktelik ruhunu benimser ve yaşatırlar

4.2.2.2. Potlaç Tipi Yağma[52]

Bu başlıkta ele alınan yağma, Mauss'un Kuzeybatı Amerika yerlilerinde gözlemlediği potlaç geleneğinin Türklerdeki karşılığıdır. "Eski Oğuzlarda potlaç müessesini tam olarak yalnız Salur Kazan'ın evini yağmalatmasında görürüz." Kazan Han, evini yağmalatması sayesinde hem İç Oğuz hem de Dış Oğuz arasında "prestij ve otorite" sahibi olmuştur (Gökalp, 2015, 85).

Dede Korkut Kitabı/ *İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyreğin Öldüğünün Destanı*'nda Kazan Han'ın[53] belli aralıklarda İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini bir araya getirerek evini yağmalattığı beyan edilir.

> Üç Ok, Boz Ok bir araya gelse Kazan evini yağmalatırdı. Kazan tekrar evini yağmalattı. Amma Dış Oğuz beraber bulunmadı. Sadece İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman Kazan evini yağmalatsa helalîsinin elini tutar, dışarı çıkardı, ondan sonra yağma ederlerdi. Dış Oğuz beylerinden Aruz, Emen ve diğer beyler bunu işittiler, dediler ki bak bak, şimdiye kadar Kazan'ın evini beraber yağma ederdik, şimdi niçin beraber olmayalım dediler. Söz birliği ile bütün Dış Oğuz beyleri Kazan'a gelmediler, düşmanlık eylediler (Ergin, 2017b, 231).

Son yağmaya çağırılmayan Dış Oğuz Beyleri, Aruz'un verdiği bir ziyafette toplanır. Kazan Han'a düşmanlık etmek için Kur'an'a el basarak birbirlerine söz vererek güveyi olan Kazan Han'ın oğlu Beyrek'i kendilerine itaat etmezse öldürme kararı alırlar. Beyrek'i bir bahane ile çağırarak babasına asi olmasını yoksa öldüreceklerini söylerler. Sonuçta babasına asi olmak istemeyen Beyrek'i öldürürler. Destanın Beyrek'in öldürülmesinden sonraki kısmı kan davası başlığında incelenecektir.

Çalışma esnasında incelenen diğer destanlarda da dâhil olmak üzere Salur Kazan'ın evini yağmalatmasının dışında potlaç tipi yağma örneğine rastlanmamıştır. Fakat bu örnek potlaç tipi yağmanın Türk kültüründe nasıl uygulandığını anlamamıza yeter. Buradan anlaşıldığına göre potlaç tipi yağma, belli aralıklarla topluluğun liderleri tarafından diğer boyların da davet edilmesiyle gerçekleşir. Katılanlar Salur Kazan'ın evini yağma ederek aldıklarını yanlarında götürür. Bu Kuzeybatı Amerika yerlilerinde görülen potlaç ile aynı özellikleri taşır. Orada da potlaç şölenine diğer kabile şefleri ve kabileleri davet edilip doyurulduktan sonra potlaç sahibinin (kabilesiyle birlikte) biriktirdiği zenginlik davetlilere yağma ettirilir. Fakat Dede Korkut Kitabı'ndaki örnekten çıkardığımız sonuca göre Kuzeybatı

[52] Bu başlık altında incelenen yağma kurumunu akınlar esnasında elde edilen ganimet anlamına gelen yağmadan ayırmak için potlaç tipi yağma başlığı tercih edilmiştir.

[53] Kazan Han'ın mevkii Bayındır Han'dan (hükümdar) sonra gelmektedir. Ve Dede Korkut Hikâyelerinin başkahramanıdır. (Ergin, 2018, 23-24)

Amerika potlacı ile Türk kültüründe uygulanan potlaç tipi yağma arasında fark vardır. Kuzeybatı Amerika potlacı topluluklar/eşitler arasında gerçekleşir. Bugün potlaca katılan topluluk yarın kendi davet eder ve bu bir döngü halinde süreklilik kazanır. Salur Kazan'ın evini yağmalatması ise daha çok yukarıdan aşağıya doğru verilen bir armağan şeklinde gerçekleşir. Topluluğun lideri olan kişi kendi zenginliklerini belli aralıklarda halkına ve diğer topluluklara yağma vesilesiyle dağıtır. Diğer topluluklar bunun karşılığını vermese bile o evini yağmalatmaya devam eder. Evini yağmalatan bey, bunun karşılığında siyasi güç ve itibar kazanır, evi yağmalayanlar ise beye itaat ve sadakatle karşılık verir.

Potlaç tipi yağma ile Kuzeybatı Amerika potlacının ortak yönü ise barışı tesis ederek sürdürmesidir. Salur Kazan'ın evini yağmalattığı destan diğer topluluklar ile barışın ne şekilde sağlandığını gösterir. Yağmaya katılanlar barış içinde olmayı sürdürür. Bu özelliğiyle yağma bir tür barış sözleşmesi niteliğindedir. Fakat bu sözleşme diğer topluluklardan birinin davet edilmemesi ile bozularak bir anda düşmanlığın baş göstermesine yol açar. Salur Kazan'ın verdiği son yağmaya çağırılmayan Dış Oğuz Beyleri bu duruma öfkelenerek Salur Kazan'a karşı düşmanlık etmek üzere birleşir. Hatta işin sonu Dış Oğuz Beylerinden Aruz Han'ın damadı olmasına rağmen Salur Kazan'ın oğlu Beyrek'in öldürülmesine kadar gider. Bu örnekten çıkarılan sonuca göre potlaç tipi yağma, Türk boyları arasında barışı tesis ederek toplumsal düzenin korunmasını sağlayan bir karşılıklı yükümlülük sistemidir.

4.2.2.3. Ant

Ant, Türk kültüründe karşılıklı olarak yemin edilip karşılıklı olarak silah değiştirilerek ve birbirlerinin kanı içilerek dost ve kardeş (anda) olmaktır. Destanlarda bunun izleri görülür. Taraflar silah aletlerini değiştirip birbirlerinin kanını içerek dost olur. Şor Kahramanlık Destanları'nda iki yerde geçer. Bunlardan ilki *Ak Kağan Destanı*'nda yer alır: "Aba Kulak ile Eres Tayçı altın oklarını değiştirip, başparmaklarını kesip kan içişip, çift boynuz gibi iki dost oldular" (Ergun, 2006, 184).

Yine aynı şekilde Şor Kahramanlık Destanları/ *Ölen Tayçı Destanı*'nda da Kögey Kök ve Ölen Tayçı ant içerek dost olurlar: "Boynuzdan yakın iki dost olurlar.

Altın oklarını değiştirip, parmak kesip kan içerler. 'Hey, dost dayanak olursan varırım, dost dayanak olmazsan varmam' der" (Ergun, 2006, 478).

Tıva Kahramanlık Destanları'nda da ant örneği bulunur. *Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı*'nda Çeçen bahadır Hüler Möge ile güreşir. Çeçen bahadır Hüler Mögeyi öldüreceği zaman "öldürülecek kişinin sözü alınır" diyerek sözlerini dinler. Hiler Möge Çeçen bahadırdan kardeş, dost, eş olmayı ister. Çeçen bahadır, Hüler Möge'den kendisiyle tekrar güreşe tutuşmayacağının sözünü aldıktan sonra kabul eder; "Peki kardeşim,/ Kısrağın iki göğsü gibi,/ Atın iki ayrı kulağı gibi,/ İki kardeş olalım' diyerek,/ Arzılan Kara'nın[54] toynağını kaldıranda,/ Şapur şupur yalayıp/ Demir Sivri okunun ucunu verende,/ Şapur şupur yalayıp/ Kara deri ediğini[55] kaldıranda,/ Şapur şupur yalamış./ Yiğit Çeçen Kara bahadır,/ Hüler Möge kardeşini yadekleyip,/ Çaptırıp dönüp de yemek yerken:/ 'Yerin uzağında, taygada,[56]/ Bu oğlanla karşılaşıp, orada yenip,/ Ağzını sözünü alıp,/ Kardeşler olarak geldik' diye/ Söylemiş" (Ergun, Açа, 2004b, 337).

Tıva Kahramanlık Destanları/ *Alday Buuçu Destanı*'nda buna benzer başka bir diğer ant örneği bulunur. Alday Buuçu ile güreşen Dag-İrgek (Ayı) Alday Buuçu'dan onu öldürmemesini ve kardeş olmayı teklif eder. Alday Buuçu kabul edince kardeş olurlar: "Dag-İrek (Ayı) bunun üzerine:/ 'Sonda doğan kardeşim de yok,/ Önde doğan ağabeyim de yok./ Sana gelen dert benim olsun, Bana gelen dert senin olsun,/ Kardeşli-inili olalım!' demiş./ 'bundan sonra bana karşı gelirsen/ Ne yapılır?' diye/ Alday Buuçu sorduğunda:/ 'Senin bu okunun ucundan giderim!' deyip/ Dag-İrek (Ayı) ok başını yalayıp/ Ant içmiş" (Ergun, Açа, 2004a, 275).

Manas Destanı'nda geçen ant ise kardeşlik için değil söz vermek için yapılan bir yemin şeklindedir: Manas'ın oğlu Semetey'in on ikinci yaş toyunda yapılan at yarışında onun atı olan "Taytoru" kazansın diye annesi Kanıkey Tanrıya dua eder. Yardıma ölmüş olan Manas ve arkadaşları gelir. Bunlarla Taytoru'nun kazanması için söz birliği yapar. Onlar da "peki iyi diyerek 'ak buğday ekmeğini ısırıp, kılıcın yüzünü yalayıp' ant içerler ve Kanıkey'in "Taytorusu"nu kazandırdılar" (İnan, 1992, 136-137).

---

[54] Arzılan Kara, Çeçen Kara Möge'nin atıdır. Tıva destanlarında atlara birer kişiymiş gibi isim verildiği ve o şekilde hitap edildiği görülür.

[55] Edik. Yumuşak deriden ypılmış yarım konçlu ayakkabı, çedik (Doğan, 2005, 358).

[56] Tayga. Tundralık bölgelerde bulunan iğne yapraklı orman Doğan, 2005, 1253).

Ant, verdikleri sözlerle tarafları karşılıklı olarak yükümlülük altında bırakan bir uygulamadır. Ant içip anda (kardeş) olan taraflar artık kardeşlik hukukuna göre hareket ederler.

4.2.2.4. Misafirlik

Misafirlik Türk kültüründe kuralları töre trafından belirlenmiş bir takım yükümlülükler meydana getiren bir armağan kurumudur. Ev sahibinin misafirini en iyi şekilde ağırlayarak ona izzeti ikramda bulunması misafirin hakkı, ev sahibinin de yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük bugün misafir ağırlayanın yarın misafir olmasıyla karşılıklı hale gelir. Türkler hem misafir oldukları zaman hem de misafi ağırladıkları zaman yükümlülüklerine riayet eder.

Manas Destanı'nda vatanını terk edip Kırgızlarla yaşamaya başlayan Almambet için çeşitli armağanlar verilir.

> "Aziz misafirim için hazırladığım hediyeleri getiriniz!" dedi. Yiğitler Manas'ın hazırladığı hediyeleri Almambet'in önüne koydular. Bu hediyeler Manas'ın en sevdiği atı Akkula, altınlı ipek kumaştan yapılmış entari (halat), Manasın taşıdığı zırh tüfek..." (İnan, 1992, 34).

Manas, misafirine takdim ettiği armağanlardan sonra onu ailesi ile tanıştırır. Manas'ın annesi Cayırdı Hatun, Almembet'i 'yavrum' diye kucaklar. O sırada kuruyan memelerinden süt gelir ve ikisini de emzirir. Böylece ikisi tören eşliğinde kardeş olurlar (İnan, 1992, 34). Bu örnekte verilen armağanlar, Manas ile Almambet arasında derin bir duygusal bağ kurmuştur. Bu bağdan, Manas'ın annesi de etkilenmiş, sütü yeniden gelmiş ve Manas ile Almambet'i emzirerek onları kardeş yapmıştır.

Yine Manas Destanı'nda Manas, Kalmuk'tan misafir olarak gelen, bir atadan türeyen, kardeşleri için büyük bir "ziyafet-toy" yapmıştır (İnan, 1992, 41).

Başkurt Halk Destanları/ *KuzıyKürpes Destanı*'nda arslan vuran Karabay'ın ünü çevre uruklar arasında yayılır. Karabay'ın bu ününü duyan Sarıbay onunla dost olmak için harekete geçer. Karabay'ın yaşadağı yere doğru giderken yolda tesadüfen Karabay'a rastlayınca çok sevinir ve onunla dost olmak istediğini söyler. Dostluğunu pekiştirmek için de yaylağına misafirliğe çağırır. Misafiri geldiğinde civardaki tüm batırları (bahadır) ve en iyi ata binen yiğitleri davet eder ve mal kesip büyük bir toplantı düzenler. Ziyafet sonrası güreş, at koşma ve ok atma gibi eğlenceler yapılır. Dönüş zamanı geldiğinde de Sarıbay, Karabay'a en iyi iki arğımanını (kısrak) armağan ederek kendi oğlunun eşliğinde gönderir. Karabay da misafir ettiği dostunun

oğluna "izzet ikram ettikten sonra armağana karşı armağan hazırlayıp en iyi iki arğımanını verir. Argımakların birisini eski Buhara ustalarının işlediği eyerle eyerletir, eyer üstünde ak tula sorguç yayıp iki asil kilimle kaplatır, diğerine yol azığı olarak bir tulum kımız, kurut ve yağ astırır. Bunlardan başka Yalanbay'a yayıyla birlikte bir sadak ok verir." (Ergun, İbrahimov, 2000, 381-386) Kuzeybayı Amerika potlaçlarında misliyle karşılık verilmesine benzer şekilde Karabay da dostunun verdiği armağanlara misliyle karşılık verir.

Bu örneklerde misafirliğin ev sahibi ve misafir arasında gerçekleşen bir karşılıklı yükümlülük olduğu görülür. Tıpkı potlaçta olduğu gibi misafirlikte de misafir olanların sahip olduğu haklar daha fazladır. Ev sahipleri de misafiri ne kadar iyi ağırlarsa o oranda itibar sahibi olurlar. Onun için gelen misafirlere ilk karşılamadan uğurlamaya kadar hürmet ve izzzeti ikram gösterilir. Bu özelliği ile toplumsal ilişkilerin şekillenmesine yardımcı olan misafirlik, tarafların karşılıklı olarak birlik ve dostluk içinde kalmalarını sağlar.

4.2.2.5. Siyasi Armağanlar

Siyasi armağanlar iki devlet arasındaki dostluğu, bağlılığı ve itaati sağlayan, pekiştiren armağanlardır. Bu armağanlar onları takdim eden kağanı temsil ettikleri için gönderilen elçiler kadar önemlidir. İncelenen destanlarda bunun örneğine Oğuz Kağan Destanı'nda rastlanır:

67. Yine o çağda idi:
68. Altun Kağan adında, başka bir Kağan vardı,
Elçisini gönderip, Oğuz Kağan'a vardı.
69. En nadir yakutlarla, altın gümüşler sundu,
Mücevherler gönderdi, saygı gösterip durdu.
70. En iyi hediyeyi, sunarak dostluk kıldı.
Baş eğdi Oğuz Han'a, hem de mutluluk kıldı. (Ögel, 2014, 135)

Siyasi armağan yine Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han'ın Kıpçak Akını sırasında da geçer:

94. Oğuz aldı ordusun, hemen bu şehre yetti.
Uruz Beyin oğlundan, Oğuz'a elçi gitti.
95. Çok çok altın gümüşle, hediye inci gitti (Ögel, 2014, 137).

4.2.2.6. Dostluk Armağanları

Verilen bazı kişisel armağanlar dostluk armağanlarına dönüşerek insanları birleştirir. Bu dostluk armağanları sayesinde bireyler yeni ve daha yakın ilişkiler

kurar. Birleştirme armağanları olarak da ifade edilebilecek bu armağan çeşidine Başkurt Halk Destanları'nda rastlanır:

Kunır Buğa Destanı kahramanı Yanbay, av esnasında rastladığı bir yiğitle[57] yoldaş olur. Sonra da onun konuğu olur. Konukluk sırasında muhabbetleri derinleşir. Yanbay, imalı olarak yiğidin kula atını kendisine hediye etmesini ister. Yanbay'ın dillere destan kızı Kolanses ile evlenmek niyeti olmasına rağmen nasıl diyeceğini bilemeyen yiğit, buna pek memnun olur ve atını hediye eder. Buna sevinen Yanbay, yiğidi kendinde misafir etmeye götürür. Misafirlik esnasında yiğit ile Kolanses birlikte ava çıkar ve yiğit niyetini söyleyip kıza evlenme teklifi eder. Kız razı olur. Yiğit, Yanbay'a döneceği gün;

> "Yanbay ağa sen atımı istedin; ben geri çevirmedim, göz bebeğim gibi gördüğüm kula atımı verdim. Sen de bana Kolanses kızını verip, öz bağrın, oğlun akraban yapsan, nasıl olur?" diye söze başlamış *(Ergun, İbrahimov, 2000, 198)*.

Bunun üzerine Yanbay, Kolanses'e ne düşündüğünü sorar. Kolanses "Yiğit at verip, Ural kızını, Ural yiğitlerinin elinden çekip aldım deyip övünmezse... il ayağından tepip gelen bir yiğit, hatırı kalmasın ben razıyım" diyen kızını ona verir. "Şan saçıp, toy yapıp, kız ile güveyi konuk edip, kızı güveyi yurduna" gönderir (Ergun, İbrahimov, 2000, 198).

Burada verilen küçük bir armağan büyük bir karşılığa dönüşür. Yiğit, verdiği armağanla karşı tarafın hem güvenini kazanır hem de karşı tarafı yükümlülük altında bırakır. Bu sayede Yanbay'ın kızıyla evlenerek güvey sıhriyet (hısımlık) ilişkisi kurar.

4.2.3. Olumsuz Karşılıklılık

Bu başlığın altında toplanan konular Sahlins'in karşılıklılıklar şemasındaki olumsuz karşılıklılığa dahil edilmiştir. Olumsuz karşılıklılık bir şey vermeden karşı tarafın elinden bir şey almayı ve ona zarar vermeyi amaçlar. Bununla birlikte, farklı şekillerde iki topluluk arasında karşılıklı olarak eylemlere ve ilişkilere yol açar. Bazen de caydırıcı özelliğiyle barış ve emniyeti sağlamaya hizmet eder. Kan davası, yağma ve ganimet bu karşılıklılık tipine tekabül eden olgulardır.

[57] Destanda yiğidin adı geçmiyor.

4.2.3.1. Kan Davası

Tarafları karşılıklı yükümlülük altına sokan kan davası, tarafların karşılıklı olarak birbirini yok etme mücadelesine dayanır. İlk kan döküldükten sonra karşı taraf, sonra da ilk kan döken kendi tarafının öcünü alır. Bu durum bazen nesiller boyunca devam eder. Fakat Dede Korkut Kitabı'nda farklı bir durum ortaya çıkar. *İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyreğin Öldüğünün Destanı*'nda Dış Oğuz beylerinin asi olup Kazan Han'ın oğlunu öldürmesi ile bir kan davası başlatılmıştır. Kazan Han evini yağmalattığı zaman Dış Oğuz beylerini çağırmaz. Yağmaya çağrılmayan Oğuz beyleri, Aruz'un verdiği bir ziyafette toplanarak düşmanlık etmek için Kur'an'a el basarak birbirlerine söz verirler:

> Emen der: 'İyi demişsin.' Aruz der: 'Beyler ya siz ne dersiniz?' Beyler der: 'Ne diyelim, mademki sen Kazan'a düşman oldun, biz de düşmanız' dediler. Aruz ortaya Kur'an getirdi, hep beyler el basıp and içtiler, 'senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız' dediler. Aruz bütün beylere kaftan verdi.
>
> Döndü der: 'Beyler Beyrek bizden kız almıştır, güveyimizdir, amma Kazan'ın inançlısıdır, gelsin bizi Kazan ile barıştırsın, diyelim getirelim, bize itaatkâr olursa ne âlâ, olmazsa ben sakalını tutayım siz kılıç üşüştürün parçalayın, aradan Beyreği kaldıralım, ondan sonra Kazan ile işimiz hayır ola' dedi. (Ergin, 2017b, 233)

Kazan Bey ile onları barıştırmasını bahane ederek Beyrek'i mektupla çağırırlar. Beyrek'ten and içip babasına asi olmasını isterler. Fakat Beyrek kabul etmez. Ve düşmanlık eden Oğuz beyleri tarafından öldürülür.

> Cübbesini üzerine örttüler. Beyrek burada söyledi:
>
> Der:
>
> 'Yiğitlerim yerinizden kalkın
> Ak boz atımın kuyruğunu kesin
> Arku Beli Ala Dağdan geceleyin aşın
> Akıntılı güzel suyu delip geçin
> Kazanın divanına koşup varın,
> Ak çıkarıp kara giyin
> Sen sağ ol Beyrek öldü diyin
>
> Söyleyiniz : Nâmert Aruz dayından adam geldi. Beyreği istemiş, o da varmış, hep Dış Oğuz beyleri toplanmış, bilmedik, yeme içme arasında Kur'an getirdiler, Kazan'a biz asi olduk and içtik, gel sen de and iç dediler, içmedi ben Kazan'dan dönmem dedi, namert dayın hiddetlendi, Beyreği kılıçladı, kara kana bulandı darda kaldı, yarın kıyamet gününde benim elim Kazan Han'ın yakasında olsun benim kanımı Aruz'a koyarsa' dedi (Ergin, 2017, 235).

Beyrek'in babasından kanının öcünü almasını istemesi üzerine Kazan Han ve diğer beyler, Dış Oğuz'a savaş açarlar ve Beyrek'in kanı karşılığında Aruz'u öldürürler. Diğer asi beyler aman dilerler ve Kazan Han onları affeder:

> At üzerinden yere yıktı. Kardeşi Kara Göne'ye işaret etti. "Başını kes" dedi. Kara Göne attan indi, Aruz'un başını kesti. Dış Oğuz beyleri bunu görüp hep attan indiler, Kazan'ın ayağına kapandılar, suçlarının affını dilediler, elini öptüler. Kazan suçlarını bağışladı. Seyreğin kanını

dayısından aldı. Aruz'un evini talan ettirdi, elini gününü yağmalattı. Yiğit beyler ganimet aldı. Kazan yeşil düzlüğe, güzel çimene çadır diktirdi, otağını kurdu (Ergin, 2017b, 238).

Bu destan, davet etmenin ihmal edilmesinin savaş ilanı anlamına geldiğinin (Mauss, 2018, 94) örneğidir. Daveti bir kere bile yapmamak yıllarca süren barış durumunu bozmuş ve kan dökülmesine, kan davasının başlamasına sebep olmuştur. Fakat örnekte görüldüğü üzere kan davasındaki karşılıklılık, sadece birer kişi ile sınırlı kalmıştır. Aman dileyen diğer beyler affedilmiştir. Kan davasının son bulması güvenin yeniden sağlanarak barış durumuna geçilmesi demektir. Bu destanda güveni sağlayan unsur ise hayatlarının bağışlanmasıdır. Beylerin hayatlarının bağışlanması, karşılığının ödenemeyeceği birer hayat armağanına dönüşmüştür. "Hayat en azından şimdilik ne satın alınabilir ne de zorla elde edilebilir, çoğu yerde, geleneksel olsun ya da olmasın bir aile bağlamının parçası olarak, sadece ve sadece verilir." (Godbout, 2003, 33) İşte bu destanda hayat kişilere, affedilmek suretiyle ikinci kere verilmiştir.

Şor Kahramanlık Destanları/*Delikanlı Destanı*'nda ise Aymanıs, babasının kanının intikamını almak için babasını öldüren Çek Pergen'e gelir ve babasını neden öldürdüğünü sorar. Çek Pergen babasını vergi vermediği için öldürdüğünü söyler. Çek Pergen, Aymanıs'tan babasını öldürdükten sonra yanında alıp getirdiği halkı ve hayvanları almasını isteyerek dost olmayı teklif eder. Aymanıs bu teklifi kabul etmeyince bu defa da kız kardeşini ona vererek dost olmak ister. İlk başta Aymanıs kabul etmez. Gerekirse birbirlerini öldürmelerini tercih eder. Fakat kızı gördükten sonra kızı arzular ve intikamından vaz geçer. Aymanıs ile Çek Pergen'in kız kardeşi toy kurup evlenirler (Ergun, 2006, 470). Kan davasının sonlandırılması için öldüren tarafın öldürülen tarafa ya kan parası ödemesi ya da kızı, kız kardeşi veya başka bir akrabası olmak üzere bir kadın vermesi gerekir (Yücel, 2006, 15). Delikanlı Destanı'nda Aymanıs babasının kanına karşılık bir kadın alarak babasını öldüren tarafla akraba olur.

4.2.3.2. Yağma ve Ganimet

Bu başlıkta, zor kullanarak ele geçirmek ve talan anlamındaki yağma ele alınacaktır. Sahlins'in üçlü ayrımına göre olumsuz karşılıklılığa giren yağma düşmanın casusları aracılığı ile zayıf anlarını yakalayarak yurdun talan edilmesidir.[58] "Savaşta askerlerin kılıç hakkı olarak düşmandan ele geçirdiği mal, para veya esir"

[58] Potlaç anlamına gelen yağma ise birleştirme armağanları başlığının altında *potlaç tipi yağma* olarak ele alınmıştır.

(Doğan, 2005, 442) anlanıma gelen ganimet ise bir halkın elindekileri kaybetmesiyle yoksullaşmasını, alana bağımlı hale gelmesini ve ganimeti alanların emri altına girmesini sağlarken karşı tarafın zenginleşmesine ve hâkim halk haline gelmesine aracılık eder. Sahlins'in ayrımına göre ganimet bir şey vermeden almaya denk gelir. Topluluklar arası ilişkilere savaş ve düşmanlık üzerinden yeni bir boyut kazandırır.

Bir topluluğun diğer topluluktan ganimet alması onun zenliğine el koyarak hâkim konuma geçmesinin yanı sıra karşı tarafın zelil olmasına ve itibarının düşmesine de sebep olur. Böylece yağma ve ganimet sadece ekonomik bir uygulama olmaktan çıkarak "ondan daha önemli olan karşı tarafı rezil etme ve bir daha başlarını kaldırıp başkalarının yüzüne bakamamalarını sağlayan bir" uygulama haline gelir. "Çünkü otoritesini, itibarını, prestijini yitirmiş bir topluluk istediği kadar zengin olsun alnındaki bu 'kara leke'yi silemediği sürece hiç kimse tarafından adam yerine konmamaktadır" (Adanır, 2015, 329) Bu yönüyle ganimet, karşılıklı yükümlülük sisteminin olumsuz bir çeşididir. Burada verilecek yağma ve ganimet örnekleri bu olumsuzluğu yansıtan örneklerdir.

Ganimetin karşılıklı yükümlülük sitemine dâhil olmasının bir diğer şekli ise karşı taraftan alınan ganimetlerin kendi toplulukları içinde dağıtılmasıdır. Buna göre düşmandan alınan ganimet ortak bir yerde toplanarak yenen topluluğun kendi arasında eşit olarak yeniden bölüşülür (Karatani, 2016, 33). Ganimetin bir paylaşım biçimi olmasının Türk kültüründeki karşılığına örnek olarak Oğuz beylerinin ganimetlerin en iyilerini Bayındır Han'a sunmaları ve onun da bunları beylere ve çocuklarına armağan etmesi gösterilebilir. Buna benzer bir şekilde Yunan şehirleri kurulmadan önce "savaş ganimetleri askerler arasında 'armağan' olarak" dağıtılmıştır (İnsel, 2003, 17). Bu paylaşım şekli kağanın halkına verdiği iç armağanın konusudur.

Bu başlıkta önce destanlarda geçen yağma örnekleri sonra da karşı topluluktan alınan ganimet örnekleri aktarılacaktır.

Dede Korkut Kitabı'nda talan anlamına gelen yağmanın örnekleri şu şekildedir:

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı'nda Kazan Han'ın ava çıktığı haberini alan kâfir Şökli Melik, Kazan beyin yurduna gelerek altın otağları yıkıp tavla tavla atları, katar katar develeri alır. Kazan Han'ın ağır hazinesini, bol akçesini yağmalar. Yağma sırasında oğlu Uruz ve karısı da düşer:

> Beyler, Kazan'ın tavla tavla koç atlarına binmişiz, altın akçasını yağmalamışız, kırk yiğit ile oğlu Uruz'u esir etmişiz, katar katar develerini yedekte çekmişiz, kırk ince belli kız ile Kazan'ın helâllisini tutmuşuz, bu darbeleri biz Kazan'a vurmuşuz (Ergin, 2017b, 41).

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda, Bay Püre Bey ad alan oğlu için armağanlar getirtir. Fakat bu armağanların da içinde bulunduğu mallar yağmalanır. Kâfirler yağmaladıkları akçeleri bölüşürken Bay Püre Bey'in oğlu yetişir ve onlarla savaşır (Ergin, 2017b, 65-66).

Manas Destanı, Kırgız boylarının Manas komutanlığında yaptıkları savaşları anlatmasıyla yağma örneklerinin çok olduğu bir destandır. Burada bir iki örnek almakla yetinilecektir. Bunlardan biri Kalmuk Hanı Niskara'nın Kırgızları yağmalaması ve hayvan sürülerini ganimet olarak almasıdır:

> Niskara her tarafı yağma ederek Manas'ı arıyordu. 'Manas'ın nerede bulunduğunu söyleyin' diye Kırgızlara saldırıyordu. Hayvan sürülerini ganimet aldı. Güzel kız ve gelinleri askerlerine üleştirdi. Böylece, on üç yıl önce Altay'a sürülen Kırgızların başına ilk defa büyük bir felaket gelmişti (İnan, 1992, 13).

Manas Destanı'nda başka bir yerde de Kırgızların Düşmanı Şooruk Han'ın Kırgızları yağmalaması geçer:

> Şooruk Han, Kırgızların Uşpir ve Akbalta'ya tabi oymaklarının yedi bin kadar et sürülerini eline geçirmişti. Şooruk'un yaptığı bu yağmadan Manas'ın haberi yoktu. O kırk yiğiti ile av avlamakla eğleniyordu. Ak sürüleri yağma edilen Akbalta Şooruk'un hareketini haber vermek için Manas'a av yerine gitti ve onu bulup büyük bir ordu ile Şooruk Hanın Kırgız ülkesine yağmaya başladığını haber verdi (İnan,1992, 23).

Ganimet ile ilgili örnekler Oğuz Kağan Destanı'nda geçer. Oğuz Kağan İdil boyu akınlarının sonunda ganimet alır:

> **88.** Oğuz Kağan başardı, Urum Kağan da kaçtı,
> Kağanlığını aldı, halkı iline kattı.
> **89.** Oğuz Han'ın otağı, ganimetlerle doldu,
> Ölü, diri ne varsa onun tutsağı oldu (Ögel, 2014, 137).

Oğuz Kağan, fetihlerine devam ederken Çürçed Kağan ile savaşır. Onu yendikten sonra onun çokça olan mallarını, sığır ve atlarını, gümüş ve mücevherlerini ganimet olarak alır:

> **138.** Oğuz öldürdü onu, kesti hemen başını,
> Böldü ganimetleri, tâbi kıldı halkını.
> **139.** Oğuz'un askerleri, halkıyla maiyeti,
> Aldılar, topladılar, sayısız ganimeti.
> **140.** Az geldi atlar ile, öküz ve katırları,
> Yükleme, taşımağa, harpte alınmışları (Ögel, 2014, 141).

Oğuz Han yine güney akınları sonrasında düşmandan ganimet alır:

153. Bu yerin Kağanının, adına derler Masar,
Oraya giden Oğuz, yaman vuruşur, basar.
154. Savaşı kazanınca, Masar Kağan da kaçar,
Alıp onun yurdunu, kendi yurduna katar.
155. Sayısız at, mal alır, dostları hep sevinir,
Döner evine gider, düşmanları yerinir (Ögel, 2014, 142).

Dede Korkut Kitabı'nda ganimet, düşmanın hileye başvurarak yağma ettiği malları ve Oğuzların savaşta kazanarak elde ettikleri malları ifade eder. Destanlarda geçen birkaç örneği vermek yeterli olacaktır.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da Kazan Bey ve diğer oğuz beyleri yağmacı kâfirlerin yurduna giderek onları yener ve "Kudretli Oğuz beyleri ganimet" alır (Ergin, 2017b, 58).

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı'*nda geçen bir diğer ganimet, Şöklü Melik'in yenilmesi ile alınır. "Kuşun alaca kanını, kumaşın temizini, kızın güzelini, dokuz sıra işlenmiş süsler, elbise, cübbe, Hanlar Hanı Bayındır'a hisse çıkardılar payını ayırdılar" (Ergin, 2017b, 98).

Dede Korkut Kitabı/ *Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destan*'ın beyanında Oğuz beyleri, Uruz'u esir alan Şökli Melik yenerek Uruz'u kurtarır ve ganimet alırlar; "Gazâ mübarek oldu. Oğuz beyleri ganimet aldı" (Ergin, 2017, 120).

Bu örneklerde olduğu gibi savaş sırasında gerçekleşen yağmalama ve ganimet elde etme topluluklar arasındaki ilişkilerin düşmanlık üzerinden devam etmesine yol açar. Bugün yenilen topluluk hem kaybettiği zenginliği hem de prestij ve itibarını elde etmek için yarın güç topladığı zaman kendilerini aşağılık durumda bırakan topluluğa saldırarak aynı şeyi yapmak ister. Bu ilişki biçimi potlaç ilişkisinin barışı temin etmesinin tam zıttı olarak topluluklar arasında düşmanlık ve savaşı sürekli hale getirir. Bununla birlikte, tıpkı kan davasının istenmeyen öldürme eylemlerine karşı caydırı bir etkisi olabileceği gibi, yağma tehdidinin de tarafları korkutarak barışçı ilişkileri koruma eğilimine yol açması açısından, caydırıcı bir etkisi olabilir.

4.2.4. Tanrıya Sunulan Armağanlar

Bu başlıkta Tanrıya sunulan armağanların destanlardaki yansımalarını gösteren örnekler verilecektir. Yukarıda doğum armağanları içinde verilen hacet toyları da bu başlığın altına alınabilir. Çünkü bu toylar bir dilek dilemek için Tanrıya

sunulan armağanlardır. Toylar dışında kalan kurban, adak ve verilen diğer armağanlara da destanlarda rastlanır.

Dede Korkut Kitabı/ *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan*'da Uruz kurtarıldıktan sonra Kazan Bey onun kurtuluşunun karşılığında bazı armağanlar dağıtmıştır. Şükür mahiyetinde sunulan bu armağanlar şu şekildedir:

> Akça Kale, Sürmeliye gelip Kazan kırk otağ diktirdi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu. Kırk evli kul ile kırk cariyeyi oğlunun başına çevirdi, azat eyledi. Kahraman yiğitlere kale ülke verdi, cübbe çuha verdi (Ergin, 2017b, 121).

Manas Destanı'nda ise insanların kurban edilmesine dair bir örnek vardır: Almambet babası yaşlanıp yerine Kalmuk hanı olunca önüne kurban etmek için esir getirdiler; "Eskiden kalmış bir geleneğe göre saygılı büyüklerimizin şerefine günahlı adamları kurban etmek âdetimizdir. Bunları sizin şerefinize kurban keseceğiz. Kabul buyurunuz! diye rica ettiler." Fakat bu âdetin kötülüğüne üzülerek, Almambet onları eline vermelerini istedi ve serbest bıraktı. Aynı olayı iki kere daha yaşadıktan sonra mensup olduğu ulusa acımaya başladı (İnan, 1992, 15-16).

Manas Destanında geçen diğer kurban örnekleri aşağıdaki gibidir:

> Manas'ın 'kırk'ları atlarından inip Er Koşay'ı Türk töresince diz çöktürüp selamladılar. Kurgana girdiğinde halk doksan kara boğa kestiler. Er Koşay altından yapılmış kuşağını boynuna dolayıp ağlayarak Yaradana yalvarıp genç kahramana başarılar diledi. Sonra bembeyaz, lekesiz kısrağı kendi eliyle getirip Manas'a uzun ömür ve başarılı hayat dileyip ellerini açıp dua kıldı. Beyaz kısrak da Manas için kurban oldu (İnan, 1992, 15).
>
> Köketay Han çocuğun baş sadakası olarak her gün altı teke, dört oğlak kurban kestiriyordu (İnan, 1992, 46).
>
> Manas ve arkadaşları saraya girdiler. Yirmi yiğit Manas'ı sağına, yirmisi soluna oturdular. Kanıkey Hatun bu misafirlerini şerefine ak boz(kır) kısrak kestirdi. Bu kurban niteliğinde idi (İnan, 1992, 60).

Başkurt Halk Destanları/ *Akbuzat Destanı*'nda ise Mesem Han, bir dev tarafından kaçırılan kızı Ayhılav'ın kurtulduğu zaman adak adar:

> -Meydan topladım, il şanlayıp,
>
> Büyük şadlık olduğundan:
>
> Dev kaçıran kızımı,
>
> Huda azat kıldığından.
>
> Kadir gecesi olduğundan,
>
> Gönlüm doldu şatlığa;
>
> Adak adadım Huda'ya,
>
> Kızımın sağ dönmesine: (Ergun, İbrahimov, 2000, 155)

4.2.5. Kadınların Mübadelesi ve Armağan Olarak Kadın

Kadın yoluyla kurulan ittifak, eski dönemlerden günümüze kadar varlığını korumuştur. Ailelerin birleşmelerinden ortak çıkar sağlayacakları durumlarda, çocukların razı olmaması pahasına gerçekleşir. Örneğin iki şirketin sahibinin çocuklarının bir araya gelmesi ile kurulan şirket evlilikleri daha da güç kazanmak için yapılır. Bazı durumlarda güç yerini itibar arayışına bırakır. Arkaik toplumlarda da durum bundan farklı değildir. "İnsanlık tarihi boyunca çoğu toplumda 'kız verilir.' Kadın sadece armağan almakla veya vermekle kalmaz, ayrıca aile sistemleri hakkındaki antropolojik literatürde kadının kendisi armağan olarak görülür" Godbout, 2003, 66).

Kadının kendisinin armağan olarak sunulduğu örneğe Manas Destanında rastlanır. Kırgızların düşmanı Şooruk Han, Manas'a yenildikten sonra hazinesinde kalanları ve otuz kızı Kırgızlara armağan ederek aman diler:

> "Şimdi Manasa gidip başvurup aman dilemekten başka çarem kalmadı" diyerek Manas'a yanaşma çaresi aradı. Kendi Kızı Akılay başta olmak üzere otuz güzel kız ve hazinesinde ne kaldı ise altın, gümüş ve kıymetli taşlarını beraberine alıp Manas'ın huzuruna geldi. Manas galip kumandanın gururunu göstermeyip onu saygı ile karşıladı. Çünkü o da Manas'ın mensup olduğu ırktandı. Kızların cariye olarak değil hür hanımlar olarak askerlerden beğendikleri ile evleneceklerini ilan etti. Askerler saf olarak dizildiler. Kızlar bu askerler arasından beğendiklerini seçtiler ve evlendiler. Şooruk kızı Akalay Manas'ın kendisini seçti. (İnan, 1992, 24)

Karşı tarafın gücünden faydalanmak için yapılan evlilik ise Manas ile Kanıkey'in evliliğidir; "Temir Han'ın başka vezirlerinden altı kişi Kanıkey'i Manas'a vermenin memleket için çok faydalı olacağını söylediler" (İnan, 1992, 38).

4.2.6. Sefer Öncesi ve Sonrası Armağanlar

Türk kültüründe selametle dönülen seferlerden sonra toy yapıp ziyafer verilir. Bu hem selametle dönülmesinin şükrü hem de toplululuğun milli birlik ve beraberlik ruhunun tazelenmesidir. Ziyafetlerin dışında da savaşa katılan alplere sefer öncesi ya da sonrası çeşitli armağanlar verilir.

Verilen ziyafetin örneği Dede Korkut Kitabı'nda görülür. *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Oğuz boyları arasında yedi gün yedi gece yeme içme olur:

> Kazan Bey ordusunu, çoluğunu çocuğunu, hazinesini aldı geri döndü. Altın tahtında yine evini dikti. Karacık Çobanı tavlacı başı eyledi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu. Kırk baş kul, kırk cariye oğlu Uruz'un başına âzât eyledi. Kahraman koç yiğitlere çok ülke verdi, şalvar, cübbe, çuha verdi (Ergin, 2017b, 58).

Dede Korkut Kitabı/ *Beğil Oğlu Emren'in Destanı*'nda esir düşen babasını kafiri yenerek kurtaran Emren'e babası karşılık olarak "karşı yatan kara dağdan oğlana yaylak verdi. Kara koçu koşucu attan tavla verdi. Akça yüzlü oğluna akça koyun şölenlik verdi. Ala gözlü oğluna al duvaklı gelin aldı. Ak alınlı Bayındır Hân'a hisse çıkardı. Oğlunu aldı Bayındır Hanın divanına vardı. El öptü. Pâdişâh, Kazan oğlu Uruz'un sağ yanından ona yer gösterdi. Kaftan, çuha, sırmalı elbise giydirdi (Ergin, 2017b, 196).

Manas Destanı'nda Cakıp Ağa Manas'ın gittiği tehlikeli seferden sağ salim dönmesini büyük bir ziyafet ile kutlar. Bu ziyafet Kırgızların bir kurultayı niteliğinde olmuştur:

> Cakıp Ağa iki yüz büyük tulum dolusu kımız hazırladı ve bu kımızın bir kısmından, Altaylar usulü ile rakı elde etti. Pek çok hayvan kestirdi. Bu ziyafet (Toy) devam ederken arslan Manas Aladağ'da-Isıkgöl'de Kalmuk hanı Alevke uyruğu olup yaşayan Kırgızların hazin hikayelerini anlatarak uzun bir nutuk söyledi. (İnan, 1992, 15-16)

Bir başka örnek: "Manas bu Közkaman-Gökçegöz seferinden döndükten sonra büyük ziyafet-toy yaptı. Kırk gün kırk gece yine, içme ve eğlence oldu" (İnan, 1992, 45).

Manas Destanı'ndaki Manas ve Alpleri sefere çıkmadan önce Kanıkey Hatun onlara hazineden çok değerli hediyeler sunmuştur. Bunlar; hepsine ayrı olarak hazırlanan asker giyimleri, zırh ile tolgalar ve güzel atlardır. (İnan, 1992, 60)

4.2.7. Kahramanlık Karşılığında Verilen Armağanlar

Karşılıklı yükümlülük sistemi içinde kahramanlık karşılığında armağan vermek, kahramanların mensup oldukları millet için yaptıkları fedakârlıkların topluluk içinde karşılık bulmasıdır. Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlara verilen armağan örnekleri bulunur. Kahramanlığın toplum içindeki kabulüne bağlı olarak sunulan armağanlar ad verme, beylik verme ve kız verme şeklinde gerçekleşir. Bazı durumlarda ise bir kıza talip olmak için kahramanlık gösterilmelidir.

Dede Korkut Kitabı/ *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda ad verme başlığı altında ele alındığı şekilde boğayı yenerek Boğaç adını alan oğlana Dede Korkut'un isteği üzerine babası tarafından beylik ve taht bahşedilir. Bunların yanı sıra ona eşlik etmesi için kırk yiğit verilir:

> Hey Dirse Han beylik ver bu oğlana
> Taht ver erdemlidir
> Boynu uzun büyük cins at ver bu oğlana

Biner olsun hünerlidir
Ağıllardan on bin koyun ver bu oğlana
Etlik olsun hünerlidir
Develerden kızıl deve ver bu oğlana
Yük taşıyıcı olsun hünerlidir
Altın başlı otağ ver bu oğlana
Gölge olsun erdemlidir
Omuzu kuşlu cübbe elbise ver bu oğlana.
Giyer olsun hünerlidir (Ergin, 2017b, 26).

Yine aynı destanda Hanlar Hanı Bayındır, esir düşen babası Dirse Han'ı kurtaran Boğaç Han'a beylik ve taht vermiştir (Ergin, 2017b, 36).

Dede Korkut Kitabı/ *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Oğuzların düşmanı olan Şöklü Melik'i yenen yiğitlere bu yiğitliklerinin karşılığında kız verilir: "Bu kırk yiğidin bir kaçına Kazan Han, bir kaçına da Bayındır Han kızlar verdiler. Beyrek de yedi kız kardeşini yedi yiğide verdi. Kırk yerde otağ dikti. Otuz dokuz kız talihli talihine birer ok attı. Otuz dokuz yiğit okunun ardınca gitti. Kırk gün kırk gece toy düğün eylediler. Beyrek yiğitleri ile murat verdi, murat aldı" (Ergin, 2017b, 98).

Dede Korkut Kitabı/ *Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı*'nda geçtiği üzere Kan Turalı evlenmek için yiğit bir kız istemektedir. Uzun araştırmalar sonucu Tırabuzan tekürünün (hanı) böyle bir kızı olduğu öğrenilir. Fakat bu kızı gelin almak isteyen kişi özel bir şekilde canavar olarak yetiştirilen boğa, aslan ve deveyi yenmek zorundadır. Kız yiğitlik gösterilmesi karşılığında verilecektir. Bunu duyan Kan Turalı gidip canavarlarla mücadele eder. Canavarları yendikten sonra kız ile evlenmeye hak kazanır (Ergin, 2017b, 139-150).

Başkurt Halk Destanları/ *Küsek Bey Destanı*'nın Kıpçak versiyonunda Mesem Han yurduna musallat olan aslanı öldüren bahadıra toy kurup devletin yarısını bağışlama sözü verir:

O bahadıra çok büyük toy kurarım,
Devletimden yarısını bağışlarım;
Nazlı kızım Gevher'i koşup verip,
On iki bey üstüne bey kılarım" (Ergun, İbrahimov, 2000, 298),

Destanın devamında Mesem Han, yurduna musallat olan arslan'ı öldüren Babsak Bahadır'ı on iki bey üstüne bey kılar, Kızı Gevher'i nikâhlar ve büyük bir toy kurar (Ergun, İbrahimov, 2000, 304).

Tıva Kahramanlık Destanları/ *Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı*'nda da gösterilen kahramanlık karşılığında kız verme örneği bulunur. Uzun

Sarı Kağan, kızını yiğit birine vermek istediği için güvey adaylarından hangisi diğerlerini atış, at yarışı ve güreşte yenerse ona vereceğini söyler; 'Yarışta bahadır gücü olan/ Öçte alacaklı-verecekli,/ Kişiler kazanıp yener,/ Kazanan yenen kişiye,/ altın prensesimi veririm' diye/ Yarlık vermiş (Ergun, Açа, 2004b, 304). Uzun Sarı Kağan, bu üç müsabakayı da kazanan Çeçen Kara bahadıra kızını almayı hak ettiğini ve toyunu yapıp kızını vereceğini söyler. Fakat Çeçen Kara bahadır uzaktan geldiği için kızını vermek istemez ve işi yokuşa sürer. "Yerle göğün kesişmesinin ötesinde"ki Çeerendey koca karının demir değneğini getirmesini ister. Çeçen Kara bahadır bu zor görevi de yerine getirerek kızı alır (Ergun, Açа, 2004b, 303-323).

Gücün gösterimi olan kahramanlığın Türk toplumunda önemli bir yeri vardır. Kahraman kişi düşmanlarıyla yaptığı korkusuzca mücadelelerle toplum içinde itibar ve saygınlık kazanır. Düşmanla mücadelesinde ölen kahraman yüceltilir. Destanlarda geçtiği şekilde verilen armağanlar kahramanların hem değerini ortaya koyar hem de topluluğun kahramana kaşı yükümlülüğünü yerine getirdiğini gösterir.

5. SONUÇ

Toplumların tarihi seyirlerinde değişimler olduğu gibi her dönemde varlığını sürdüren kültür kalıpları da vardır. Toplumda sürekliliği sağlayan, bu kültür kalıplarını oluşturan adet ve geleneklerin nesiller boyunca aktarılarak özenle yaşatılmasıdır. Bu çalışmada Türk boyları arasında uygulanan armağan değiş tokuşu ile ilgili kültürel kalıpların tarihsel ve sosyolojik arka planı Türk destanlarındaki örnek ve uygulamaları üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamaların bir kısmı, yaygın olmamakla birlikte günümüzde de devam eder. Bunlar, eskiden olduğu gibi karşılıklı yükümlülük prensibi ile toplumsal ilişkileri başlatan ve sürdüren temel unsurlar değildir. Fakat bireyler arasında kurduğu duygusal bağ ile günlük yaşam ilişkilerini kuvvetlendirmeyi sürdürür.

Armağan, arkaik toplumların ekonomik ve toplumsal yaşamlarını sözlü kurallarla düzenleyen bir karşılıklı yükümlülük sistemidir. Karşılıklı yükümlülük, topluluklar arasında, belli bir müddet içinde ortaya çıkar ve en azından eşdeğer bir armağanı gerektirir. Armağanın belli bir müddetinin olması iki topluluk arasındaki ilişkinin sürekliliğini ifade eder. Bu müddet zarfında taraflar, armağanın getirdiği yükümlülük (verme –alma ve geri verme) ile döngüsel bir ilişki kurar ve bu ilişkiyi devam ettirir. Armağana zamanı geldiğinde karşılık verilmemesi ya da hemen karşılık verilmesi ilişkinin bitmesini sağlar. İlişkiye zarar veren bir diğer unsur da armağana gerektiğince karşılık verilmemesidir. Armağana karşı verilen armağan en azından eşdeğer olmalıdır. Prestiji sağlayan ise misliyle karşılık verilmesidir. Ne kadar çok verilirse topluluk içindeki itibar o oranda artar. Böylece vermeye dayalı olan armağan sistemi, malların birikimine engel olur.

Armağan kurumlarından *saf armağan,* doğrudan bir karşılık beklentisinin olmadığı armağandır. Bir annenin bebeğini emzirmesi, akrabalara yapılan yardımlar, kan ve organ bağışları, yardım kurumlarına yapılan bağışlar, yolda kalmış birine ya da hayatı tehlikede olan birine yardım etmek saf armağanın içindedir. Saf armağan,

örneklerine hemen her gün defalarca rastlanan ve kişinin kendinden önce karşı tarafı düşünerek sunduğu armağandır.

Potlaç ise karşılığın açıkça beklendiği bir armağan kurumudur. Armağan verme-kabul etme ve armağanı geri verme döngüsüyle gerçekleşen potlaç, topluluklar arasında yaptırım gücü olan bir karşılıklı yükümlülük sistemidir. İlk verme gönüllü olsa da armağanı kabul etme ve karşı armağanı verme zorunludur. Hatta karşı armağanın ilk verilenden daha fazla olması beklenir. Daha fazlası verilmeyecekse bile eşdeğer bir armağan verilmesi mecburidir. Potlaçta daha fazla verme isteği rekabet ve çatışmaya yol açar. Fakat potlaçtaki çatışma ve rekabet toplulukları birleştirme özelliğine sahiptir. Daha büyüğünün, daha çoğunun yapılması tarafların daha fazla kazanmasını sağlar. Potlaç şölenlerinde, şöleni düzenleyen tarafların prestijlerini artırmasıyla ve şölene davet edilen tarafların da daha önce verdiklerinin karşılığını almasıyla çift taraflı bir kazanç sağlanır.

Trobriand Adaları'nda uygulanan bir karşılıklı yükümlülük sistemi olan *kula*, sembolik değeri olan armağanların değiş-tokuşları ile gerçekleştirilir. Herkesin komşu adalarda kula ortağı bulunur ve sembolik değeri olan kolye ve pazıbentler bir tören eşliğinde değiştirilir. Bu değişim, komşu adalar arasındaki dostluğu ve barışı tesis ederek uzun yıllar korunmasını sağlar. Kula, kolektif bir tören eşliğinde gerçekleştirilse de burada kurulan dostluklar şahsidir. Kişiler bireysel olarak anlaştıkları ortakları ile yakın ilişki kurarak dostluklarını devam ettirir.

Maorilerin uyguladıkları *hau* ise en az üç kişinin katılımıyla gerçekleşen bir armağan sistemidir. Üç kişinin katılımıyla gerçekleşmesiyle hau karşılıklılıktan çok artışı ve bereketi temsil eder. İlk verilen hediyeye diğerleri de kendinden bir şey katar Böylece en az üç kişinin arasında dolaşan nesne/armağan dolaşım esnasında artarak ilk verene ulaşır. Burada asıl dolaşımda olan nesnelerin kendisi değil bolluk ve bereketi sağlayan nesnenin ruhudur. Böylellikle her veren kendilerinden kattıklarıyla nesnelerin artışını sağlar.

Sahlins'in armağan değiş tokuş sistemlerini derecelendirdiği karşılıklılıklar şemasına göre göre üç çeşit karşılıklılık bulunur. Dayanışmacı uç olarak tanımladığı genelleşmiş karşılıklılıktır. Bunun içine diğerkâmlıkla verilen saf armağan girer. Bunlarda dillendirilmiş bir karşılık beklentisi olmasa da örtük bir beklenti bulunur. Dengelenmiş karşılıklılık ise iki kutbun orta derecesidir. Burada yapılan armağan

değiş tokuşları tam bir denklik gerektirir. Birbirine denk taraflar arasında, birbirine denk armağanların karşılıklı olarak değiş tokuş edilmesidir. Aynı türden malların aynı miktardaki değiş tokuşları, barış anlaşmaları, evlilik sözleşmeleri dengelenmiş karşılıklılığın örnekleridir. Olumsuz karşılıklılık ise, taraflardan birinin diğerine herhangi bir şey vermeden ondan alma isteğidir. Gasp, hırsızlık ve diğer el koymalar bunun örnekleridir. Genelleşmiş ve olumsuz karşılıklılık arasında armağanın çeşitli dereceleri bulunur. Bu iki kutup arasındaki uzun bir mesafenin bir ucunda annenin çocuğunu emzirmesi, diğer ucunda da silahlı soygunlar bulunur.

Bu kurumlar (potlaç, kula, hau), özellikle pasifikte bazı bölgelerde yapılan antropoloji çalışmalarının sonucunda elde edilen verilerin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda armağan kuramı gelişmiş ve sosyal bilimler literatürüne girmiştir. Fakat armağan değiş tokuş sistemleri bunlarla sınırlı değildir. Sahlins'in ayrımından yola çıkılarak karşılıklılığın farklı derecelerde, farklı coğrafyalarda, farklı uygulama ve kurumlarının olduğu söylenebilir. Armağan/karşılıklı yükümlülük sisteminin Türk kültüründeki karşılığı Sahlins'in karşı iki kutbu arasındaki çeşitli derecelerini kapsar. Bunlar doğum, ergenlik, evlilik ve ölümle birlikte yapılan geçiş ritüelleri ve eşik armağanları, toy (ziyafet), ant, potlaç tipi yağma ve misafir ağırlama gibi birleştirme armağanları ile kan davası, yağma ve ganimet gibi olumsuz karşılıklılıklardır. Orhun Abideleri, seyahatnameler, destanlar ve tarih kitaplarında bunlara dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca Cumhuriyet döneminden sonra Türk dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar, bu kitaplardaki (abide, seyahatname, destan ve tarih kitapları) bilgiler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çalışmanın da inceleme ve değerlendirme alanı olan Türk destanlarında tüm bu uygulamaların izlerine rastlanmıştır.

Bu uygulamalar eski Türklerin toplumsal hayatlarınını düzenlemekle birlikte o zamandan beri aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan potlaç tipi yağmanın günümüzde tam karşılığı olamasa bile izleri mahalli düzeyde de olsa görülür. Kuzeybatı Amerika potlacının karşılığı olan bu uygulamaya incelenen eserler arasında Dede Korkut Kitabı'ndaki örnekten (Salur Kazan'ın evini yağmalatması) başka bir yerde rantlanmamıştır. Bu örnek ve *Divanu Lugati't-Türk*'te yağmanın karşılığı olarak verilen bilgiler Türklerde uygulanan potlaç tipi yağma hakkındaki nadir bilgiler de olsa Türklerde potlaç tipi yağmanın uygulandığını ispatlayacak kadar güçlüdür. Türklerde uygulanan potlaç tipi yağma karşılıklı

yükümlülük sistemlerinin en dikkate değer olanıdır. Çünkü armağan kuramının oluşmasına kaynaklık eden topluluklardaki uygulamanın tam karşılığıdır. Bu uygulama, günümüzde Tokat/Zile düğünlerinde ev sahibinin evindeki eşyaların yağmalanması ve Konya/Çumra düğünlerinde görülen tavuk kapma âdeti ile mahalli boyutlarda devam ettirir.

Karşılıklı yükümlülük kurumlarında biri olan toy (ziyafet) da yine günümüze ulaşan toplumsal düzeni sağlayan bir uygulamadır. Toyun örneklerine incelenen tüm destanlarda rastlanmıştır. Bu toyun, farklı inanç, kültür ve coğrafyaya rağmen incelenen tüm Türk boyları arasında etkin bir kurum olduğunu gösterir. Doğum, düğün, ölüm, hacet, sefer dönüşü veya yılın belli dönemlerinde beylerin halkına verdiği periyodik toylar, toplumun tüm tabakalarını bir araya getirerek toplumsal bütünlük oluşmasına yardımcı olur. Kolektif olarak gerçekleştirilen bu toylarda halkın tüm ihtiyaçları karşılanarak onların rızası temin edilir. Böylece yöneten ve yönetilen arasında da herhangi bir duvar örülmeksizin toplulukların barış ve güven ortamında yaşamaları temin edilir. Ziyafet vermek, günümüzde de önemini büyük ölçüde korur. Özellikle doğum, düğün ve ölüm törenleri gibi geçiş ritüelleri ile askere ve hacca uğurlama ya da karşılama, mezuniyet, emeklilik gibi olaylarda gerçekleştirilir. Doğum, sünnet ve düğün ziyafetleri kırsal kesimlerde potlaç törenlerini andıracak düzeyde devam eder. Düğün sahibinin itibarı verdiği ziyafetin büyüklüğü ile ölçülür.

Ölü aşı uygulamalarının destanlardaki örnekleri, bu kurumun diğer toylardan farklı bir uygulanış şekli olduğunu gösterir. Yine diğer toylar gibi soflalar kurulup ziyafetler verilir. Fakat uygulanışı daha fazla kurallara (töreye) uymayı gerektirir. Ölü aşı olan *yoğ törenleri* ölenlerin toplumsal statüleri baz alınarak düzenlenir. Topluluk içindeki statüsü ne kadar yüksekse yapılacak tören de o oranda gösterişli olmalıdır. Ölü aşı, ölümü bekleyen kişinin vasiyetleri dikkate alınarak hazırlanır. Ölmeden önce vasiyet ettiği şeyler (kimlerin çağırılacağı ve düzenlenecek yarışlar vb.) varsa öncelikli olarak onlar dikkate alınır. Bu törene diğer boyların, komşu kavimlerin de davet edilmesi; davet edilenlerin de katılması zorunludur. Y*oğ töreni*nin masrafları ölen kişinin kabilesi tarafından kolektif bir şekilde karşılanır. Günümüzde bu geleneğin uygulanışı da devam eder. Ölü aşı o eski Türklerde verilen büyüklükte olmasa bile hala verilir. Vefat edenin arkasından mevtanın yakınları, taziye için cenaze evine gelenlere sofralar kurarak yemek yedirir. Ayrıca taziyeye

gelen taziye evinin yakınları ve komşuları da yemek getirerek ailenin yükünü hafifletir. Bu adetler, destanlarda geçen ölü aşının kalıntılarındandır. Ayrıca günümüzde belediyeler tarafından kurulan taziye çadırları da yoğ uygulamasının bir uzantısı olarak düşünülebilir. Eskiden olduğu büyük bir alanda görkemli bir teşkilat kurulmasa bile taziye için gelen misafirlerin kabul edilmesini ve ağırlanmasını sağlar.

Ad verme armağan kurumunun incelendiği diğer toplulukların erginlenme törenleri ile neredeyse birebir örtüşmektedir. Çalışmanın sonunda elde edilen bilgiler ad vermenin, farklı Türk boyları arasında farklı uygulamaları olduğunu gösterse de Dede Korkut Kitabı'nda geçen örnekler, karşılaştırma yapılan topluluklardaki uygulanışı ile aynıdır. Destanlardaki bu örneklere göre, Türk boyları arasında toplumsal düzenin sağlanmasında ad vermenin önemli bir rolü bulunur. Belli bir yaşa gelen erkeğin toplum tarafından tanınması için, zorlu bir görevin üstesinden geldikten sonra yapılan bir tören eşliğinde, gösterdiği yiğitliğe bağlı olarak ona ad verilmesi gerekir. Bu uygulama da Anadolu'da verilen lakaplar ile devam ettirilir. Kişiler bulundukları toplulukta gösterdikleri yeteneklere, başarıya ya da kusur ve başarısızlıklara göre lakap alırlar. Bu lakaplar kişilerin itibar ve şereflerini artırmakla beraber kusurlar nedeniyle verilen lakaplar da tam tersini ifade eder.

Düğünlerde erkek tarafının kız tarafına verdiği hediye niteliğindeki ödeme olan *kalın* tarafları yükümlülük altına sokan bir gelenektir. Burada verilen *kalın* ile iki aile arasında yeni bir hukuk gelişir. Ayrıca *kalın* kolektif olarak verilip alınan bir ödemedir. *Kalın*ı veren taraf boy, oba ya da en azından aile olarak öderken alan tarafta bunun dağıtılması da aynı şekilde gerçekleşir. Kolektif olarak hazırlanıp kolektif olarak tüketilen bir gelenektir. Günümüzde *kalın* geleneği başlık adı altında devam etmekle birlikte bazı yörelerde mehir şeklinde uygulanır. Örneğin Konya'da mehir cinayetleri şüphesiyle Eylül 2018'den itibaren bir televizyon programı ile gündemde olan mehir tartışması, mehrin evlenen eşler arasında değil de eski Türkler zamanında olduğu gibi aileler arasında uygulanmaya devam ettiğini gösterir.

Bugün bile modern hukukun müdahale alanlarının daha kısıtlı olduğu bölgelerde uygulanan kan davası kolektif bir öç alma eylemidir. Karşılıklı yükümlülük ile tarafları birbirine öç alma duygusuyla bağlayan kan davasının örnekleri destanlarda bulunur. Fakat bu örneklerde kan davası toplumda işleyen sonu gelmez birer olay olmaktan çıkmış, çeşitli vesilelerle barış sağlanmıştır. Bunlardan

ilki affedilmek suretiyle gerçekleşmiştir. Kan davasının karşılıklılığı gerektirmesi aynı zamanda toplulukların arsında barışı tesis eden bir işleve sahiptir. Adam öldürme, hem karşı tarafı öç alma yükümlülüğü altına sokacağı hem de barışı bozan taraf olacağı için kendi topluluğu tarafından da hoş karşılanmaz. Topluluğu tarafından dışlanmayı ve kan davası döngüsüne girmeyi istemeyenler bundan kaçınır. Burada kan davasının barış ve güven ortamını koruyan yönü ortaya çıkarak toplumsal düzenin korunmasına yardımcı olur. Kan davası günümüzde de tüm kanuni yaptırımlara rağmen devam eder. Toplumsal hayatı etkileyen bir olgu olması özelliğiyle de edebiyat ve sinemada işlenen konular arasındadır.

Kuralları *Türk töre*leri tarafından belirlenmiş olan misafir ağırlama da yine destanlarda örnekleri bulunan bir armağan değiş tokuş sistemidir. Türk törelerine göre gelen misafiri en iyi şekilde ağırlamak, onlara izzeti ikramda bulunmak hatta binecek hayvanları varsa aynı şekilde onların da bakımlarını sağlamak ve yiyip içecek ihtiyaçlarını karşılamak mecburidir. Tüm bunlar ev sahibinin misafire yaptığı ikramlar değil misafirin alma hakkının olduğu ikramlardır. Türk destanlarında geçen örnekler de bu kuralları doğrular. Misafirler en iyi şekilde ağırlanarak ve giderken yanlarına başka armağanlar da verilerek uğurlanır. Daha sonra ilk ağırlanan ve armağanları alan kişi misafir olduğu kişiye aynı izzeti ikramı gösterir ve karşı armağanları vermeyi ziyadesiyle yerine getirir.

Çalışmada, Kağan/Han/Hakanların milletine verdiği (iç armağan) ve diğer milletlerin Kağan/Han/Hakanların verdiği (dış armağanlar) siyasi armağanlar da karşılıklı yükümlülük sistemi içerisinde değerlendirilmiştir. Buna göre bir kağanın öncelikli görevleri arasında milletini doyurması, giydirmesi ve zenginleştirmesi gelir. Bunları yerine getirdiği takdirde halkın rızasını ve itaatini sağlar. Diğer milletlerin kağanlarına verilen armağanlar ise karşılıklı olarak barış içinde olmayı temin eden zaman zaman sembolik değeri de olan armağanlardır. Bunun örneğine de destanlarda rastlanır. Örneğin Oğuz Kağan'a dost olmak için çeşitli armağanlar sunulmuştur.

Sonuç olarak, çalışmamızda, destan metinlerinin incelemesi sonucunda, Türk boyları arasında Armağan Kültürünün izlerini taşıyan kurumlar saptanmıştır. Çalışmamızda tespit edilen bu kurumlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlar, toy (ziyafet), ant, potlaç tipi yağma ve misafir ağırlama gibi birleştirici armağanlar; doğum, ergenlik, evlilik ve ölümle birlikte gerçekleşen geçiş ritüelleri ve eşik armağanları ve kan davası, yağma ve ganimet gibi olumsuz karşılıklılıklardır. Armağanın iki karşı

kutbu arasında geniş bir yelpazede yer alan bu uygulamaların yansımaları günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu verilerden harektle armağanın eski toplumların hayatını sosyal ve iktisadi olarak düzenlediği gibi günümüz toplumlarında uygulama alanı bulması mümkün müdür? Ya da günümüzde armağan uygulamaları modern günlük yaşamın neresindedir? soruları ortaya çıkar. Armağanın prensipleri, eski toplumlarda olduğu gibi günümüz toplumlarında da yaşatılır. Birine armağan vermek, onun kabul edilmesi ve karşı armağanın geri verilmesi, yeri ve zamanı geldiğinde alınan armağana eş bir armağan ile karşılık verilmesi hâlâ gözetilir. Fakat bu ilkeler cemaat bağlarının çözüldüğü çağımızda topluluklar arasında değil bireyler arasında sürdürülür. Böylelikle armağan, bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemeye ve korumaya devam eder.

Bireyler arasında gerçekleşen armağan sunumlarının dışında, devletin halkına sunduğu bazı sosyal hizmet ve yardım uygulamalarını da armağan olgusu üzerinden değerlendirmek mümkündür. Devletlerin vermiş oldukları sosyal hizmet ve yardımların kaynağı ve mantığı farklı olsa da eskiden gelen hamilik görevi devam ettirilir. Çeşitli devlet kurumları veya belediyeler aracılığı ile halkın ihtiyaçları karşılanır. Bunlar yapılan yardımlarla birlikte barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında olduğu gibi düzenlenen çeşitli etkinliklerle halkın sosyal, kültürel ve bir dereceye kadar da eğitim ihtiyaçlarını karşılar.

Hayırseverlik ile yabancılara yapılan yardımları da armağan üzerinden değerlendirmek mümkündür. Sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yapılan yardımlar bir yabancının diğerine sunduğu armağandır. Üstelik bu armağanın en saf halinde olduğu gibi karşılık beklentisi olmadan yapılır. Beklenen tek karşılık kendi ihtiyaçları doğrultusunda kendisine de yardım eden birinin çıkmasıdır. Hayırseverlik ile sunulan bu armağanlar, üstünlük hissine ya da aşağılayıcı görüldüğü için alan duruma düşmeme gayretine yol açması gibi olumsuz yönlerine karşın zor durumda bulunanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra düzenlenen çeşitli kampanyalar da yine armağanın günümüzdeki uygulama alanlarından biridir. Bir çocuğun hayalini gerçekleştirmek, kütüphane kurmak, bir hastaya umut olmak ya da gelecek nesiller için fidan dikmek gibi çeşitli amaçlarla yapılan kampanyalar bir yabancının diğerine hatta gelecek nesillere sunduğu armağanlardır.

Günümüzde armağan, internet aracılığyla gerçekleştirilen paylaşımlar (kitap, müzik veya zaman), sosyal sorumluluk projeleri, çevreci hareketler, kan ve organ bağışları gibi pek çok alana yayılır. Dolayısıyla armağanı hem arkaik hem de modern dönemleri ele alacak şekilde geniş bir yelpazede çalışmak mümkündür. Fakat bu çalışma özellikle eski Türk toplumunda yürürlükte olan armağan uygulamalarını Türk destanları üzerinden değerlendirmesiyle kısıtlı kalmıştır. Yapılacak başka çalışmalarla bu kısıtlama aşılarak armağanı günümüze taşımak mümkündür.

KAYNAKÇA

Açа, Mehmet. 1999. Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu). **Milli Folklor.** c.6. s. 43: 24- 33

_____. 2007b. Tuva ve Kazak Halk Anlatılarında Hediye. **Kültür Tarihimizde Çeyiz.** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Picus Yayıncılık: 297-303

Açıkgöz, Fatma Ünyay. 2012. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme: Padişahlara Sunulan ve Padişahların verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Adanır, Oğuz. 2015. **Eski Dünyaya Yeni Bakış.** 2. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

_____. 2013. **Osmanlı ve Ötekiler.** 1. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Akay, Ali. 2016. **Armağan**. 1. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Akgündüz, Ahmet. 1992. Başlık. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 5 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 131-133.

Avcıoğlu, Doğan. 2017. **Türklerin Tarihi I.** 9. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Ateş, Cenk. 2013. Armağanın Tarihsel Dönüşümü Ve Modernizmle Birlikte Tüketim Ürünü Olarak Televizyon'da Sunumu: Sevgililer Günü Örneği. Yüksek Lisans Tezi. SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayönü, Yusuf. 2007a. Bizans'tan Selçuklulara gönderilen Hediyeler. **Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 35-42.

Ayverdi, İlhan. 2005. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük.** 1. bs. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Bardakoğlu, Ali. 1998. Hediye. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 17. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 151-155.

_____. 2002. Kurban. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 26. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 436-440.

Bapaevaa, Janly Myrza. 2013. **Tuva Şmanizmi.** 1. bs. Konya: Kömen Yayınları.

Bataille, Georges. 2010. **Lanetli Pay**. çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi.

Bauman, Zygmunt. 2017. **Sosyolojik Düşünmek,** çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayat, Fuzuli. 2013. **Oğuz Destan Dünyası.** 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____. 2016. **Mitten Tarihe Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri**. 1. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Benedict, Ruth, 2015. **Kültür Örüntüleri.** Çev. Mustafa Topal. İstanbul: İletişim Yayınları.

Birekul, Mehmet. 2014. **Armağan Kültürü.** 1. bs. İstanbul: Açılım Yayınları.

Birkan, Abdullah. 1980. **Dede Korkut Öyküleri.** İstanbul: Dilek Yayınevi.

Bloch, Marc. 1983. **Feodal Toplum.** çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Savaş Yayınları.

Bang, W., G. R. Rachmeti. 1936. **Oğuz Kağan Destanı.** İstaanbul: Burhaneddin Basımevi.

Bruhl, Lucien Levy. 2018. **İlkel İnsanda Ruh Anlayışı.** çev. Oğuz Adanır. Ankara Doğu Batı Yayınları.

Coşar, A. Mevhibe. 2008. **Türk Kültüründe Hediyenin Algılanışı.** Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. c. 38. s. 38. s. 34-49.

Çağbayır, Yaşar. 2007. **Ötüken Türkçe Sözlük.** 1. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çağırıcı, Mustafa. 2000. İntikam**. TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 22 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 356-357.

_____. 1993. Cömertlik. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. c. 8. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 72-73.

_____. 2000. İnfak. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 22 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 289-290.

Çetin, İsmail. 2006. **Ölçüler: Teklifi Hükümler.** 1. bs. Isparta: Dilara Yayınları.

Çolak, Abdullah. 2017. **İslâm Aile Hukuku.** 3. bs. Ankara: Öncü Basım Yayın.

Demir, Necati. 2016. **Oğuzname: İngiltere Nüshaları İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım.** 1. bs. İstanbul: H Yayınları.

Demirkaya, Elif. 2014. Çağdaş Paylaşım Kültürü ve Armağan. Yüksek Lisans Tezi. MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dingeç, Emine. 2009. Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme. **Turkish Studies: *İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*** c. 4 s. 8:1055-1073.

Divitçioğlu, Sencer. 2000. **Kök Türkler Kut, Küç, Ülüg.** 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____. 2004. Kağanlar ve Armağanlar. **Türkler Ansiklopedisi.** Ed. Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca. 1. bs. c. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 201-208.

Doğan, Mehmet. 2005. **Büyük Türkçe Sözlük.** 2. bs. İstanbul: Pınar Yayınları.

Duby, Georges. 1990. **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü.** Ankara: İmge Kitabevi. (Aktaran: Adanır, Oğuz. 2013. Osmanlı ve Ötekiler. 1. bs. Ankara: Doğu Batı Yayınları).

Duman, Ali. 2008. Sadaka. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 35. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 383-384.

Dumezil, G. 1958. **L"ideologie tripartieödes indo—europeens.** Bruxelle: Collection Latomos. (Aktaran: Divitçioğlu, Sencer. 2000. Kök Türkler Kut, Küç, Ülüg. 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Duvarcı, Ayşe. 2007b. Dede Korkut'ta Hediye. **Kültür Tarihimizde Çeyiz.** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Picus Yayıncılık: 297-303

Düzgün, Ülkü Kara. **Başkurt Destanlarında Hediye.** www.academia.edu [25.03.20119]

El-Askalani, 2005. **Bulûğ'l-Merâm: Ahkam Hadisler.** İstanbul: Polen Yayınları.

Elçin, Şükrü, 1964. **Türklerde Atın Armağan Olması.** Türk Kültürü Araştırmaları. s.1:142-147

Emiroğlu, Kudret, Suavi Aydın. 2003. **Antropoloji Sözlüğü.** 1. bs. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

_____. 2017. Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu. **İslamiyet Öncesi Türk Destanları.** 12. bs. ed**.** Salim Sakaoğlu, Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 84-100.

Ergin, Muharrem. 2017a. **Orhum Âbideleri.** 51. bs. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____. 2017b. **Dede Korkut Kitabı.** 54. bs. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____. 2018. **Dede Korkut Kitabı I-II.** Birleştirilmiş 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erginer, Gürbüz. 1997. **Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri.** 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ergun, Metin. 2006. **Şor Kahramanlık Destanları.** 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

_____. Mehmet Açа. 2004a. **Tıva Kahramanlık Destanları I.** 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

_____. Mehmet Açа. 2004b. **Tıva Kahramanlık Destanları II.** 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

_____. Gaynislam İbrahimov. 2000. **Başkurt Halk Destanları.** 1. bs. Ankara: Türksoy Yayınları (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi).

Erkal, Mehmet. 2013. Zekat. . **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 5 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 197-207

Erkul, Ali. 2002. Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. **Türkler Ansiklopedisi.** Ed. Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca**.** 1. bs. c. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 90-106.

Eröz, Mehmet. 1983. **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz.** 1. bs. İstanbul: Doğuş Yayınları.

Ersan, Mehmet. 2000. Türkiye Selçuklularında Hediye ve Hediyeleşme II. **Tarih İncelemeleri Dergisi.** s. 15. s. 1: 95-104.

Eyüboğlu, Sabahattin, Azra Erhat. 1977. **Hesiodos Eseri ve Kaynakları.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Godbout, Jacques T. 2003. **Armağan Dünyası.** çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Göçer, Kenan. 2017. Ahiliği Potlaç Kültürü Üzerinden Yeniden Düşünmek. **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.** s. 37: 465-476

Gökalp, Ziya. 2015. **Türk Medeniyeti Tarihi.** 2.bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökay, Orhan Şaik. 2007. **Dedem Korkudun Kitabı.** 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Gregory, C. A. 1982. **Gift and Commodities.** San Diego: Academic Press. (Aktaran: Godbout, Jacques T. 2003. Armağan Dünyası. çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları).

Güç, Ahmet. 2002. Kurban. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 26 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 433-435.

Güney, Eflatun Cem. 1958. **Dede Korkut Masalları.** İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan. 1975. **İnanç Sözlüğü: Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsâneler.** 1. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Harris, Marvin. 1995. **İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar.** çev. M.Fatih Gümüş, Ankara: İmge Kitabevi.

Hassan, Ümit. 1986. **Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler**. 1. bs. Ankara: V Yayınları.

Hyde, Lewis. 2008. **Armağan**. çev. Emine Ayhan. İstanbul. Metis Yayınları.

İbn Battûta, 2004. **İbn Battûta Seyahatnamesi I.** çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İmam Nevevi. 1999. **Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis.** çev. A. Lütfi Kazancı. İstanbul: Marifet Yayınları.

İnan, Abdulkadir. 1976. **Eski Türk Dini Tarihi.** 1. bs. İstanbul: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

_____. 1986a. **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar.** 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____. 1968b. Türk düğünlerinde Exzogamie İzleri. **Makaleler ve İncelemeler.** 1. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 341-349.

_____. 1968c. Eski Türklerde ve Folklorda 'Ant'. **Makaleler ve İncelemeler.** 1. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 317-330.

_____. 1968d. "Orun" ve "Ülüş" Meselesi. **Makaleler ve incelemeler**. 1. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 241-254.

_____. 1968e. Kazak-Kırgızlarda "Yeğenlik Hakkı" ve "Konuk Aşı" Meseleleri. **Makaleler ve incelemeler**. 1. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 281-291.

_____. 1996. **Manas Destanı.** 2. bs. İstanbul: M.E.B Yayınları.

_____. 2017.Türk Destanlarına Genel Bakış. **İslamiyet Öncesi Türk Destanları.** 12. bs. ed**.** Salim Sakaoğlu, Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 33-48.

İnsel, Ahmet. 2003 Armağan Sorunsalının Açtığı Ufuk. **Armağan Dünyası**. (Jacques T. Godbout). çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

_____. 1995. Armağanın Günümüz Ekonomisindeki Yeri. **Toplum ve Bilim.** c. 68: 105-120.

Kafesoğlu, İbrahim. 1997. **Milli Türk Tarihi.** 16. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaplan, Mehmet. 2017. Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı. **İslamiyet Öncesi Türk Destanları.** 12. bs. ed**.** Salim Sakaoğlu, Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat:19-27.

Kar, Altan. 2005. Sembolik Kültür İlişkileri ve Bir Örnek Olarak Armağan Kavramı. Doktora Tezi . İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayhan, Shurubu. 2017. **Beşikten Mezara Türk Dünyası Gelenekleri.** 1. bs. İstanbul: Dört Mevsim Kitap.

_____. 2005. **Manas Destanı'nın Tarihî Tabakaları.** 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

Koca, Salim. 2012. Toy. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 41 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 270-272

Koç, Aylin. 2007a. Hediyelik Kelimeler**. Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 328-338.

Koçak, Aynur. 2004. Dede Korkut Destanları Bağlamında Hediye. **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan.** Ankara: Gezi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını: 523-533.

Köprülü, Mehmet Fuad. 2016. **Türk Edebiyatı Tarihi.** 2. bs. İstanbul: Alfa Yayınları.

Köprülü, Orhan F. 1987. **Fuad Köprülü.** 1. bs. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Mahmud, Kâşgarlı. 2018. **Divanu Lugâti't-Türk.** 3. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Marshall, Gordon. 1999. **Sosyoloji Sözlüğü.** çev. Osman Akınbay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marshall, Lorna. 1961. Sharing, Talking, and Giving: Relief of Social Tensions Among !Kung Bushmen, **Africa** 31: 231-49 (Aktaran: Sahlins, Marshall. 2016. Taş Devri Ekonomisi. çev. Taylan Doğan, Şirin Özgür. İstanbul: Bgst Yayınları).

Mauss, Marcel. 1934. Hibe: **Arkaik Cemiyetlerde Mübadelenin Şekilleri Ve Sebepleri.** çev. Sadri Etem. İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi.

_____. 2011. **Sosyoloji ve Antropoloji.** çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

_____. 2018**. Armağan Üzerine Deneme.** çev. Nihan Özyıldırım. İstanbul: Alfa Yayınları.

Melville, Herman. 2013, **Typee Polinezya Hayatına Bir Bakış.** çev. Barış Gümüşbaş İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Morgan, Lewis Henry. 1994. **Eski Toplum I**. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yayınevi.

Muslu, Cihan Yüksel. 2016. **Osmanlılar ve Memluklar: İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet.** İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mutlu, Oya. 2005. 'Armağan Ekonomisi' ve 'Kurban' Kavramları Bağlamında Medya Kurbanları. Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Naskali, Emine Gürsoy. 2007a. Hediyelik Kelimeler**. Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 233-239

_____. Aylin Koç. Ed. 2007a. **Hediye Kitabı** 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

_____. Aylin Koç. Ed. 2007b. **Kültür Tarihimizde Çeyiz.** 1. bs. İstanbul: Picus Yayınları.

Nizamü'l-Mülk. 2009. **Siyasetname.** çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nutku, Özdemir. 2002. Kirve. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 26. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 68-69.

Ozan, Meral. 2011. Geçiş ritüelleri ve Halk Masalları. **Milli Folklor Dergisi.** y. 23. s. 91: 72-84.

Ögel, Bahattin. 1978. **Türk Kültür Tarihine Giriş IV.** 1. bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____. 2014. **Türk Mitolojisi I.** 6. bs. Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları.

_____. 1979. **Türk Kültürünün Gelişme Çağları.** 2. bs. Ankara: Kömen Yayınları.

Örnek Sedat Veyis. 1971. **Etnoloji Sözlüğü.** 1. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özel, Mustafa. 1996. **İstikbal Köklerdedir.** 1. bs. İstanbul: İz Yayıncılık.

_____. 2018. **Roman Diliyle İktisat.** 1. bs. İstanbul: Küre Yayınları.

Öztelli, Cahit. 1958. Folklor: Yağma Geleneği. **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**. c.8 s. 85: 28-30.

Petekçi, Ahmet. 1952. Bozkır Köylerinde Yenilik, Saç Kesme ve Beşik Kertme. **Türk Folklor Araştırmaları**. S. 39. (Aktaran: Gökay, Orhan Şaik. 2007. Dedem Korkudun Kitabı. 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınları).

Polanyi, Karl. 2016. **Büyük Dönüşüm**. çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Reichl, Karl. 2017. **Türk Boylarının Destanları –Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı-.** çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Roux, Jean-Paul. 2008. **Türklerin Tarihi – Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl.** çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sahih-i Buhari. 2009. çev. Abdullah Durmuş, Mehmet Odabaşı, Osman Güman, Soner Duman. İstanbul: Polen Yayınları.

Sahlins, Marshall. 2016. **Taş Devri Ekonomisi.** çev. Taylan Doğan, Şirin Özgür. İstanbul: Bgst Yayınları.

Salman, Hüseyin. 2007a. Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile Hediyeleşmesi. **Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 3-14.

Saray. Mehmet. 1992. Başkırt. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 5. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 130-131

Seyyar, Ali. 2007. **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü.** 1. bs. İstanbul: Değişim Yayınları.

Sinanoğlu, Mustafa. 2001. İslam. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 5 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1-2.

Singer, Amy. 2012. **İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik**. çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınları.

Smith, Philp, Alexander Riley. 2016. **Kültürel Kurama Giriş.** çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu. Ankara: Dipnot Yayınları.

Sutherland, John. 2018. **Edebiyatın Kısa Tarihi.** çev. Tufan Göbekçin. İstanbul: Alfa Yaynları.

Şahin, Halil İbrahim. 2007a. Hediyelik Kelimeler**. Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 361-374.

Şen, Mesut. 2007a, Eski ve Orta Türkçede Hediye Kelimeleri. **Hediye Kitabı**. ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 240-259.

Şenesen, Refiye Okuşluk. 2007a. Hediyelik Kelimeler**. Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 349- 360.

Şimşek, Sefa. 1998. **Törelerin Aynasında Doğu ile Batı: Kan Davası ve Düello Gelenekleri.** 1.bs. Bursa: Asa Kitabevi.

Şeşen, Ramazan. 2016. **İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri. Haz.** 1. bs. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Taneri, Aydın. 1997. **Türk Devlet Geleneği: Dün Bugün.** 1. bs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tezcan, Mahmut. 1972. **Kan Gütme Olayları Sosyolojisi.** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

_____. 1981. **Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği.** Ankara: Kadıoğlu Matbaası.

_____. 1997. **Kültürel Antropoloji.** 1. bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Turan, Osman. 1948. Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. **Belleten.** c. 7 s. 47 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 549-574.

Uludağ, Süleyman. 2010. Takva. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 39. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 484-486.

Urgan, Mine. 22016. Giriş. Herman Melville. **Moby Dick.** (Herman Melville). çev. Selahattin Eyüboğlu, Mine Urgan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Üçer, Müjgan. 2007a. Hediyelik Kelimeler**. Hediye Kitabı** ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç. 1. bs. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 343-348.

Ülken, Hilmi Ziya. 1969. **Sosyoloji Sözlüğü**. 1. bs. İstanbul: Milli eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Van Gennep, Arnold. **Übergangsriten (Les rites de passage).** Frankfurt/ New York: Campus Verlag, 2005. (Aktaran: Ozan, Meral. 2011. Geçiş ritüelleri ve Halk Masalları. Milli Folklor Dergisi. y. 23. s. 91: 72-84).

Yavuz, Yunus Vehbi. 1996. Fitre. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 5 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 160-161.

Yerasimos, Stefanos. 2002. **Sultan Sofraları: 15 ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı.** 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yetiş, Kazım. 1994. Destan. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** c. 9. 1. bs. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 202-205

Yıldız, Naciye Ata. 2015. **Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar.** 1. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yücel, Müslüm. 2006. **Evlilik İttifaakı Berdel.** 1. bs. İstanbul: Kesit Yayınları.

İnternet Kaynakları: http://aregem.kulturturizm.gov.tr [24.02.2019]

https://www.askidanevar.com [01.05.2019]

ÖZ GEÇMİŞ

Gülnur Küçükaladağlı

1999-2003	İzmit Açık İmam Hatip Lisesi
2011-2014	Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
2016-2019	Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı, Sosyoloji Programı

İletişim Bilgileri:
gulnuraladagli@gmail.com